АНТІН ЛОТОЦЬКИЙ

КНЯЖА СЛАВА

Історичні оповідання

АВҐСБУРҐ
1948

Що оповідав старий Бористен дубам на київських горах

Світле сонечко кінчало вже свою денну дорогу та кликало все за собою на спочивок після важкої праці. Теплі роси оживили буйну зелень і квіточки барвисті. Гаряча літня днина загорталася щораз щільніш у ніжну, животворну прохолоду.

І все немов ожило, немов стрепенулося з важкого знесилля. А тут іще й легкокрилий легіт подихає, свіжість несе.

І радіє зелень буйна, радіють квіточки барвисті, радіють пташки щебетливі й метелики пестрокрилі.

— Гей, скінчилася важка жара, скінчилася палка спека, скінчилася мука наша! Немає краще за тихий, літній вечір! — немов шепоче все, легше віддихаючи.

Тільки могутній ліс стоїть на горі байдужий! Старий він, престарий! А густий, густий — не проглянути! Старезні, вікові дуби стоять гордо й говорять неначе:

— А нам байдуже, нам усе одно. Жара не спалить нас, стужа не зморозить. Ніхто нас не переможе!

А срібноструйний, могутній дід Бористен[1]), що вився понижче лискучою стягою, теж немов байдуже пливе собі в далечінь.

— І мені однаково — неначе говорить він — спека, чи холод. Багато-багато в мене дрібнесеньких перлинок-краплинок, а всі разом вони — сила, ріка могутня! Століття, тисячоліття минуть, а я плистиму, як пливу. І чого не бачив я вже на своєму довгому віку! Побачив я світ, тільки могутнє, безмежне море вступилося з цієї землі. Гей, як тоді тут скрізь інакше було! Жара була велика, все було літо, зими — ніколи. Трави й зілля буйні, буйні, а дерева велетні, зовсім інші, як тепер!

---

[1]) Бористен — старинні греки звали Дніпро — Борістенес. При гирлі Дніпра було місто, грецька оселя (колонія), що також звалася Борістенес.

— Так! Бачив я чимало на своєму довгому житті. Бачив я вас малосилими дубчаками... А й ваших батьків, дідів, ба й прадідів ваших знав я. По них і слід пропав, а я й досі пливу. І плистиму так попри ваших дітей, попри ваших унуків і праправнуків ваших. Багато бачив я вже, і ніщо мене не здивує — шумів-говорив старезний Бористен.

Невидані гості

А таки здивувався, зчудувався раз старий Бористен.

Його хребтом проти течії надплило судно. Нічого б і дивного! Не одно ж судно носив він на своїх гордих хвилях! Та які люди в судні!? Досі все бачив він у суднах людей озброєних, грізних, у шкірах із хижих звірів, або в блискучій зброї. А тут?! Тут люди в звичайних мирних одягах із полотна та сукна! А всі так лагідно дивляться довкруги, неначе ввесь світ раді б пригорнути, неначе ввесь світ брат їм.

А вже оцей старець, мов голуб сивесенький! Із його очей така лагідність б'є, добрість така! Дивом дивувався старий Бористен, хоч уже стільки у своєму житті бачив.

Пливуть! Судно легесенько поре хвилі. А з уст сивоголового старця пливуть слова, пливуть, і ллються й ударяють об серця молодих і старших слухачів, що обсіли кругом чимале судно та слухають, слухають — мов найсолодшу музику ловлять слухом...

Ні, таких людей він, старий Бористен, ще досі не бачив! Вони хіба з неба зійшли, післанці сонечка ясного, світу його!

А воно, те сонечко, вже ось-ось за гори сідає...

Старець увірвав мову й дав знак рукою. Дужі веслярі взялися причалювати до берега.

— Тут заночуємо! — сказав старець, коли повисідали з судна. — Молодші подбають про сушник на багаття!

Друковано за згодою Відділу Культури й Освіти
при Центральному Представництві Української Еміґрації.

Передрук з накладу Українського Видавництва, Львів 1942 р.
Малюнки арт. мал. Петра Андрусева

Друк. А. Білоус - Augsburg, Frauentorstraße 49

Що ви, горді дуби, проти них! А звірі велетенські, чудацькі, всякі змії, що про них тепер тільки в казках згадують. Слони-мамути, як гори, а птиці теж велетні. Де, де теперішнім звірятам до них!

— Аж потім прийшли люті морози, земля на півночі замерзла. Помалу стужа посувалася щораз далі на південь. І вся країна обабіч мого горішнього бігу опинилася під льодом. Звірі та птиці, що тут тепер не могли жити через стужу та недостачу поживи, перенеслися ген далеко на південь, де було тепло, або вигинули. Осталися тільки ті, що могли видержати вічну зиму. І вони змаліли. Давнє, буйне життя немов завмерло.

— Немов... завмерло... — повторив ліс тихим шумом.

— Так, немов завмерло! І так було тисячі, тисячі літ. Аж потім знову стало тепліти, льоди уступалися на північ, і тут знову зазеленіло. Та вже й рослини та звірі були не ті, що вперше — менші. От тоді появилися тут, де ви, дуби, ростете, ваші предки. Прийшли також тут уперше люди.

— Люди? Такі, як тепер, що нас нищать сокирами й вогнем? — зашумів ліс.

— Так, люди, що вміли вже добувати вогонь, на якому пекли й варили страви, до якого грілися в холод. Мали ті люди вже зброю з кременю та з костей звірячих. Поселилися в печерах, а жили з ловів на звірів. Потім приручили деякі звірята та стали їх уживати собі до помочі. Навчилися вже й посудину виробляти з глини та випалювати на вогні. Спершу займалися тут люди випасом прирученої худоби, а потім узялися й до хліборобства: засівали збіжжя, потрібне їм на хліб та на страви. Хлібороби будували вже собі хати-землянки. Зброю та знаряди мали вже не камінні, а з бронзи, а потім, як і досі, із ще твердшого металю — з заліза.

— Так, із заліза — зашуміли дуби — залізними сокирами рубають нас...

А Бористен оповідав далі шумом хвиль:

— Потім прийшли тут кочові племена: скити, сармати й підбивали ті племена, що тут здавна були, та змушували їм платити данину й працювати на них.

Ось таке оповідав старий Бористен дубовому лісові, а ліс дивом дивувався, шумом шумів, шумів...

— Такі дива, такі дива!

Подорожні витягли судно на берег, підперли. Один із подорожніх добув чималу череп'яну посудину зі споду судна, молодь принесла з лісу сушник, розвела вогонь, принесла води, і кухарі поклали посудину на багаття. Добули харчів із судна та стали готовити вечерю. Всі кругом обсіли багаття, щоб, поки вечеря буде готова, знову послухати старця.

Палкі, повні любови слова старця огрівали душі заслуханих, мов теплий вогонь скостенілі тіла в холодну ніч. Заслухалися всі, заслухався й праліс дрімливий. Заслухався й зачудувався, бо й він у своєму некороткому житті теж не бачив іще таких людей. Таких добрих, таких лагідних, смирних таких! Хіба це янголи, а не люди!

А тимчасом на чисте синє небо вийшов блідолиций місяченько й облив увесь обрій дрижучим, срібним сяйвом. А за ним то тут, то там запалювалися ясні зірочки. Одна по одній. Щораз більше, щораз ясніше. Повітря, надихане пахощами квітів, пронизане чарівним сяйвом, немов хвилювало легесенько-легесенько й оп'янювало незримим чаром.

А кухарі зготовили вечерю. — Вечеря готова! — сказали.

Старець перестав говорити. Всі засіли кругом до спільної вечері. Пронеслася голосна спільна молитва.

Вечеряють.

Із недалекого лісу несеться вечірній щебет птиць, а тепленький легіт кидає пахощами перед себе, лоскоче. Срібні струї широкого Бористена легко хвилюють і тихо хлюпочуть об береги.

— Чарівний вечір, чарівна країна! — сказав хтось із гурту.

— Дивно, що досі не заселена! Вона мабуть зовсім безлюдна? — замітив якийсь юнак.

— Не зовсім безлюдна — відповів старець — це ж Сарматія.

— А все ж таки ми майже не бачили тут осель — сказав попередній.

— Бо тут люди не живуть у домах, як у нас, а переносяться з місця на місце, де паші багато. Так бодай пишеться в грецьких та римських описах цих земель — поучував старець.

Вечеря скінчилася.

— Подякуємо Всевишньому, що дав нам підкріпитися, і підемо спочивати. Завтра скоросвіт у дальшу дорогу! — сказав старець.

По молитві розбили намет біля судна. Два поклалися таки в судно.

Позасипляли.

Коли стало світати, св. Андрій[1]), апостол, підвівся й вийшов із намету. Небаром усе заметушилося. Звинули намет. Усе поховали на дні судна.

Старець звернувся до молоді:

— Хлопці, зрубайте цього дубчака та витешіть із нього гарного хреста.

Миттю дубчак повалився додолу. Ось і хрест готовий. Стрункий, високий.

— Де маємо його вкопати? — спитали.

— Не тут! На найвищому верху! Підемо усі туди, — сказав св. Андрій Первозваний.

І кількох юнаків узяло хрест на рамена, і ідуть на вказану гору. За ними св. Андрій, а за ним усі. Співають побожну пісню.

Ранок чудовий! Із лісу несеться голосний спів пташок, цвіти блищать діямантами роси та пахощами шлються вгору, у відсвіжене ніччю повітря. Легкокрилий легіт колише головками квіток та травою й приваблює до них бджілки трудівниці й метелики пестрокрилі. А сонечко Боже виплило на ясний, синій небозвід і ярким промінням пронизує повітря та голубить голівки квіток, цілує листя дерев.

Вийшли на верх гори. Кладуть хрест на мураві, яму копають. Готова! Підіймають хрест, спускають долішній кінець у яму, засипають землею.

Уже стоїть хрест. Стрункий, високий. Перший хрест на горах над ревучим Бористеном! Розпростерті рамена немов благословять гарну, багату країну обабіч ріки.

Святий Андрій стає під хрестом. Лівою рукою опирається об нього, а праву підносить угору. Говорити буде...

---

[1]) Св. Андрій Первозваний — брат св. Петра. Первозваним названий тому, бо його першого покликав Ісус Христос на апостола. Андреас по-грецьки значить мужній. Старець, про якого йде мова, це св. Андрій.

Учні оточили його. Ясне проміння сонця падає на сиве волосся старця й неначе сяйвом оповиває його. Із старечого лиця, з очей його так і б'є святість і величність.

— Товариші й друзі, брати в Христі! Без нашої волі, та з волі Господньої занесла нас доля ось тут, у ці гарні околиці Сарматії безмежної. Воля Господня веліла нам ось тут на цьому місці заночувати. А тому вибрав Господь на нічліг для нас оце місце, щоб я міг із нього оповістити прийдешнє цього місця й усієї просторої землі цієї. Бачите оці гори?! На горах цих засяє благодать Божа, тут постане великий город, і церков багато буде в ньому на хвалу Господню. Нехай же хрест буде першим знаменем благословенства Господнього городові й землі цій гарній і багатій і народові, що построїть і украсить город.

Слова святого Андрія неслися широко й далеко, відзивалися в густому лісі зичним гомоном, здавалося, що й хвилі могутнього Бористена понесли його ген-ген далеко аж у море Гостинне[1])...

Учні св. Андрія набожно слухали слова свого вчителя, а коли скінчив, усі в один голос заговорили:

— Амінь, амінь! Хай буде воля Господня!

Усі зійшли до судна. За хвилину плило судно рікою проти течії.

Св. Андрій стояв посередині судна й довго ще стежив зором за хрестом на горі, що виднів ген далеко, осяяний сонячним промінням. І здавалося старцеві, що бачить під хрестом у сяйві білу стать Господа Христа, як благословить рукою довкруги. Старець не відривав очей від видіння.

Надійшла хмарка, закрила сонце, видіння зникло... Старець опам'ятався й прошептав:

— О, щаслива земле, багата та гарна! Щоб тільки народ, що заживе тут, умів і хотів цінити дар цей Господній!

---

[1]) Море Гостинне — так називали греки Чорне море. Спершу звали його Негостинним морем, бо воно дуже бурхливе. Аж коли над Чорним морем повстало більше грецьких колоній, назвали його греки Гостинним.

Нові прихідці

Минули літа, століття минули. Попадали дерева, що молодником були тоді, як св. Андрій благословив гори над Дніпром — попадали від старости. А на їх місці повиростали молоді дубчаки. Та й вони вже зістарілися. Ось-ось уступлять місця молодникові.

Тільки могутній, ревучий Дніпро пливе, як і перше, пливе, несе свої води в море Чорне. Пливе й дубам пралісу оповідає про давню давнину, про старця незвичайного, як голуб сивого, що приїхав на судні вгору Дніпром, що хреста застромив на шпилі найвищої гори й благословив гори й усю країну з-під свого хреста. Оповідав Дніпро про пророцтво святого.

— І я жду тієї хвилі великої, коли прийдуть люди й город побудують на горах цих, — закінчив гримучий Дніпро.

— А коли, коли вони прийдуть? — шумів, питав ліс.

— Не знаю коли, але знаю, що прийдуть — відповів Дніпро. — Мені все одно — я діждуся...

— Але ми, чи діждемося? — питали дуби молоді.

— Не знаю цього! Правда, ви не довговічні: кількасот літ, і по вас! Та все ж таки ваші діти, чи внуки діждуться. Щасливі будуть ті, що діждуться сповнення пророцтва.

Оттаке говорив довговічний Дніпро пралісові густому.

А праліс шумів:

— Дай Боже, дай Господи, діждатися нам тієї щасливої, тієї великої хвилини.

І саме тоді надплило долі Дніпром кілька суден. А в суднах були люди озброєні, грізні. Теж були між ними й жінки. Плили й пісні співали. Грімкі, бойові...

Один між ними був найстарший. Кремезний, чорнявий у білому одязі з лискучим шоломом на голові, опертий обіруч на рукояті двосічного меча, стояв по середині першого судна й давав накази. Так і знати було, що це начальник, голова цілого відділу. Біля нього сиділи два молодші мужі, один теж чорнявий, тільки нижчий ростом, а третій — стрункий, білявий.

Судно начальника нових прихідців

Цей ще й не був муж, а юнак. Найвище 17 або 18 літній. Напроти них сиділо золотокосе, синьооке дівчатко — може чотирнадцятилітнє.

Провідник підняв нараз меча вгору й сказав грімко:

— Тут станемо табором!

І судна миттю причалили в плиткому місці до берега, і усі люди почали висідати. Чоловіки кинулися рубати дерева та розпинати намети, а жінки взялися варити обід.

Сонце підійшло вже було ген-ген високо, і наші подорожні проголоднілися таки добре. Скоро запалахкотіло в кількох місцях багаття.

Люди з судна, що в ньому сидів провідник, розмістилися посередині місця, яке вибрали на табір. На-

чальник і два молодші його товариші ще з кількома людьми заходилися біля будови намету. Будували його з дерева та покривали шкірами. Стара жінка й дві молодиці та наша золотокоса дівчина поралися біля багаття.

— Гарна тут околиця — говорив наймолодший русявий юнак — тут би нам довше осісти.

— І звірини мусить бути доволі в лісі — говорив середущий — та місце догідне до перевозу й до плавби.

— Мені так і видиться, що ми тут довше засидимося — говорив начальник. — Ліс є, звірини буде доволі, і паші для худоби нашої не хибне.

Небаром усі намети були готові, а жінки обід зготовили.

Усі засіли до обіду.

По обіді чоловіки подалися в ліс на лови, а жінки з дітворою осталися в наметах і поралися біля своєї роботи.

Уже сонце спускалося до заходу, як чоловіки повертались із лісу з багатою добиччю. Та начальника й двох його молодших товаришів довго не було.

Зажурилися жінки в начальниковому наметі.

— Ой, щоб щось лихого не скоїлося нашим у лісі! — говорила русява дівчина.

— Не бійся, Либеде, нічого їм не станеться — говорила стара жінка.

— А чого ж їх так довго немає, Калино!

— Бо дуже далеко загналися — відповіла стара Калина. — Вони всі три: і Кий, і Щек, і Хорив завзяті ловці. Я ж знаю їх змалечку, вони на моїх очах виросли. Уже малими були завзятці. Було, покійний батечко ваш говорить до покійної вашої ненечки, коли дивиться на них, соколів своїх: „Жде слава наших орлів, синочків наших, Доброгніво“. — „Щоб і добра доля їх вітала“, — каже, було, тоді ненька твоя.

Вже темінь оповила була ввесь ліс, і срібний місяченько й зорі виплили на небо, як три брати з ловів повернули.

— Блуд[1]) учіпився нас був — оповідав русявий

---

[1]) Блуд — злий божок, який вів, як вірили тоді, на манівці, на блуканину. Ще й тепер каже наш народ, коли хтось блукає: „Блуд учепився його“.

Хорив Либеді — та Див[1]) остеріг нас, шлях показав нам, і ми вкінці зайшли у наш табір. Але гарну добичу вполювали...

Кий пішов поміж намети й попризначував вартових на ніч. По вечері всі подалися на спочинок. Після денної праці прийшов сон милий. Усе заснуло. А блідолиций місяць, як перед сотнями літ, сипав і сипав своє чарівне сяйво в намет трьох братів на постіль Кия.

І бачить Кий у сні:

По місяцевому промені сходить у намет, простісінько до нього старець з довгою сивою бородою, а в руці у нього висока, висока палиця з поперечкою нагорі. Став старець перед постіллю Кия, підняв руку й говорить:

— Кию, Вишатин сину, на цих горах побудуєш город і осядеш тут із своїм родом назавжди. Тут прославиться твій рід і держава його, як довго потомки твої в згоді й єдності житимуть і труд цінитимуть. І прийде час, що на горах цих засяє благодать Божа.

Раннім ранком Кий скликав усіх мужів на раду. Оповів їм сон свій дивний.

— Не знаю, хто це був, чи трисвітлий Дажбог, чи Перун[2]) грізний — та ні, це найскорше Дажбог добрий, бо така добрячість била з його очей.

— Хто б не був це, княже, — сказав старий Добромир — він об'явив тобі волю богів, і ти повинен повинуватися їй. Судила, видно, Доля[3]) нам кинути мандрівне життя і на лад надморських жильців город збудувати. Волі богів не ялося противитись.

— І я так думаю, — сказав Кий — в тім укріпляє мене й те, що покійний батько говорив мені. Раз, коли він ще був молодий, приступив до нього якийсь волхв[4]) і сказав, що в нього буде три сини й дочка, які побудують на горах город і дадуть початок могутній державі. Тому нам нема що гаятися, а поки літо взятися до будови домів і укріплень. Дерева до будови в лісі доволі, та й рук до праці в нас не хибне. І місце тут

---

[1]) Див — по-староіндійськи „дева", значило „бог", а в наших предків-поган був це божок темряви, ворожий українцям, як дітям бога сонця, Дажбога, Дажбожих унуків. Кий, як здогадуються тепер учені, прибув із Азії, з Ірану.

[2]) Перун — поганський бог грому.

[3]) Доля — богиня, що керувала щастям людей.

[4]) Волхв — ворожбит, чарівник.

дуже догідне, тут на перевозі — туди їздять часто гості[1]) з-над моря й у городі задержуватимуться, а город наш багатітиме — додав Щек.

І задзвонили гострі сокири об пні вікових дубів. І падали велетні під немилосердними ударами сокир. Але не жаліли, що падають. Пам'ятали переказ, пам'ятали пророцтво й горді були з того, що їм саме доля судила стати основою благословенного города.

— Ми гинемо щасливі, з нас побудують город, з якого благословенство Боже піде по всій землі — шуміли дуби, щасливі, вдоволені.

І клали свої буйні та горді верхи, падали з грюкотом додолу з вірою, що гинуть для великої справи.

А люди метушилися.

Найбільше ж метушився молодий Руслан, що з верховини, з Бескидів пустився був шукати долі з теслярською сокирою в руці. Усюди в світі побував, багато городів будував і вкінці аж над Дніпро забрів, князеві Києві город будувати згодився. А гарний був собою молодий Руслан. Стрункий, високий, чорнявий, кріпкої будови, в строкатій верховинській одежі, із зором орлиним, бистрим, міг, здавалося, із найславнішим лицарем мірятися. Не диво, що Хорив таки заприязнився з ним, і князь Кий полюбив його.

І раду радили три брати, де їм кожному поселитися.

Каже Кий:

— Брати, аби між нами згода була, аби не було до спорів причини, поселиться з нас кожен на іншій горі. А де кому селитися, хіба киньмо жереб.

— Пощо ж жереб кидати! Ти, брате, найстарший, житимеш у городі, а ми обидва побіч на сусідніх горах — каже Хорив.

— І я так думаю, — каже Щек.

— Хай буде по-вашому — згодився Кий. — Либідь, поки не найде собі дружини, буде при мені.

— Згода! — відповіли брати.

І кожен став собі будувати житло. Розуміється, що найкращий був терем[2]) Кия. Будови його наглядав Руслан, а будували його з дуба та тисового дерева. Заразом заходилися біля будови укріплень. Сипали вали

---

[1]) Гості — купці.
[2]) Терем — княжа палата.

з глини, яку перекладали верствами дерева. Дерево це підпалювали, і в огні земля осталювалася й тверділа.

— Коли глина перегорить, — затвердне, мов камінь, — говорив Руслан. — Та найсильніше треба випалити вали від півночі. Там додамо й піску. Пісок стопиться, і повстане одна збита, нерозривна маса. А це тому, що від півночі вогкість найбільше нищить вали.

Коли вже були готові вали й глибокі рови, вбивали на валах кріпкі та високі остроколи. До города можна було дістатися тільки одними воротами по зводному мості. Такі ж самі укріплення побудували й обидва молодші брати довкруги своїх домівок. Усі ці укріплення замкнули ще одними валами, вже не такими високими, та все ж таки доволі кріпкими.

Велике було свято, велика радість, коли вже всі укріплення були готові, і число пожильців збільшилося, бо наплило багато прихідців з усіх сторін світу. Князь Кий справив величавий пир для всіх пожильців міста й для гостей. Перед княжим теремом містилися столи для найвизначніших мужів города.

А було це в самі Розігри[1]). Погода була чудова. Столи вгиналися під повними мисками й збанами меду.

Найстарший із огнищан[2]), старий Остромир, від імени пожильців складав князеві Києві подяку й закінчив:

— А в память того, що це князь Кий построїв цей город, нехай же він і зветься Київ город!

— Славно, славно. Згода, згода! — кричав народ — Київ, Київ хай зветься!

Раділи люди, раділа й природа вся! Небо було чисте, чистісіньке — ні хмариночки не було на ньому. А сонце світило так ярко! Дерева в лісі шуміли радісну пісню, пташки, скриті в густолистих гіллях, слали щиру подяку до неба...

І рознеслася вістка по світу про новий город над

---

[1]) Розігри — поганське свято мавок. Ще й сьогодні наш народ називає розіграми, або розиграми день у тиждень по зеленому понеділку. Кажуть, що тоді граються нехрищені діти, а мавки, за народним повір'ям, це дівчатка, що померли нехрищені.

[2]) Огнищанин — мешканець, горожанин, громадянин.

Дніпром. Стали з'їздитися в город гості з усіх усюдів. І араби й греки й нормани[1]) й хозари[2]).

Багатів Київ. Став ласим шматком для диких орд, що по степах ганялися, постійного пристановища не мали.

Та кріпкі були вали Києва, сильний був острокіл, а ще кріпші були груди, ще сильніші були руки оборонців його, що одностайно живим муром в обороні рідного города стояли.

Росла слава Києва, світами лунала. А з нею неслася слава й про незвичайну красу сестри Кия, Либеді золотокосої. І слалися до князя Кия посли за послами від князів сусідніх, руки князівни Либеді просити.

Та вона все відмовляла. Що вже й Кий не навговорювався її!

— Ні, та ні! Я буду Русланова, або нічия! казала...

І князь Кий вже й не перечив сестрі.

— Маєш вільну волю — казав.

І занесли хозарські гості славу про город багатий, про країну чарівну та про князівну, ще чарівнішу, над кралі кралю, аж у той Ітиль, у столицю царства хозарського.

І каже хозарський каган[3]) до беґа[4]):

— Треба нам висватати для нашого каганенка цю київську князівну-красуню. Їх город багатий і землі просторі й родючі, як я чув від гостей наших, що туди заїздять.

— Добра твоя думка, могутній кагане! — каже беґ. — Воно краще часом землі женитьбою здобувати, ніж мечем. Та вишли туди разом із сватами військо, щоб, коли відмовлять руки князівни, силою змусити князя Кия віддати сестру за нашого каганенка.

— Мудра твоя рада, розумний беґу, — сказав каган — так і зробимо!

---

[1]) Нормани — старогерманські мешканці Скандинавії. Вони наймалися в Греції та в інших державах на воєнну службу.

[2]) Хозари — народ фінсько-тюркського походження. Заснував був свою державу над рікою Волгою. При гирлі Волги до Каспійського моря була їх столиця Ітиль. Спершу були вони погани, а потім прийняли жидівську віру.

[3]) Каган — зн. великий хан, цебто великий князь — так звався хозарський володар.

[4]) Беґ — хозарський високий урядовець.

І рушило могутнє хозарське військо з-над Волги над Дніпро. А попереду посли-свати з дарами багатими...

І вкінці літнім ясним ранком стало хозарське військо під Києвом, а хозарські посли підходять під київські ворота:

— Ми посли могутнього кагана хозарів до князя Кия — кажуть.

Відчинили воротарі ворота, й хозарські посли ввійшли в город.

— Ми прийшли від кагана нашого могутнього, просити в тебе руки твоєї сестри, Либеді, для каганенка нашого.

А князь Кий:

— Я проти цього нічого не маю, та силувати сестри не буду. Її воля, схоче — добре, а ні, так вибачайте.

Тоді посли:

— Ми не самі прийшли, ми з військом великим! — Не схочеш віддати сестри, так ми її силою візьмемо, ще й ваші землі завоюємо.

Покликав князь Кий сестру Либідь та каже їй:

— Хозарський каган прислав сватів до тебе. Чи згідна ти вийти за каганенка хозарів!

А князівна своє:

— Я буду Русланова, або нічия!

Тоді князь Кий послам:

— Ну, що ж, панове сватове, спізнилися з посольством своїм...

— Даремно князівна відмовляється, — кажуть посли. — Не хоче по волі, то ми її по неволі візьмемо, ще й твій город і землі твої завоюємо, княже.

Зажурився князь Кий, бо війська в нього обмаль, а хозарів перед Києвом хмари, хмари...

Та що діяти? Збирає князь усе своє військо й до бою вирушає.

І стали війська проти себе... Велике хозарське військо — та невеличке князя Кия.

Але завзяття в київському війську велике:

— До останнього згинемо, а не посоромимо землі рідної. Силою не то князівни Либеді, але й звичайної дівчини, киянки, ворогам узяти не дамо...

І бачить вожд хозарів, що хоч і невелике київське військо, та хто зна, чи переможе його хозарська орда — т аке завзяття б'є йому з очей... Подумав та каже до Кия:

— Ох! — чути викрики в рядах київського війська.

Та Руслан потяг за собою й велетня. Качаються по землі. Велетень хоче звільнити рам'я, щоб із-за пояса добути ножа й покінчити з противником. Годі. Мов у кліщах держить його Руслан.

Та ось вирвав хозарин праве рам'я.

— Пропало все! — скрикнула Либідь і зімліла, падаючи в рамена Хорива...

Радіють хозари:

— Наша перемога, наша!

Але в цій хвилині Руслан вихопив хозаринові ножа з-за пояса й миттю вбив йому в груди його власний ніж.

Зачервоніла кров, закричали радісно київські війська:

— Наша, наша перемога!

А тоді й Либідь відкрила очі:

— Нема Руслана, не живе?! — перші її слова були.

— Живе, живе! — кажуть їй, — хозарин упав.

— Руслан живе, і Київ вільний! — скрикнула радісно.

А вождь хозарів сказів:

— Я додержую слова й відходжу мирно з невеселою вісткою для кагана про відмову князівни Либеді.

— Скажи каганові твоєму, що я роззую[1]) того, що переміг хозарського борця! — сказала Либідь гордо.

А Руслан увесь аж сяє від радощів.

Небаром справили весілля.

А річку, що над нею відбувся двобій за князівну, і досі звуть Либіддю.

---

[1]) Роззую — вийду заміж. В давніх українців був звичай, що молода роззувала молодого. Цей звичай зберігся в нашому народі ще й до сьогодні.

Дивна данина

І знову минули літа.

Поховали князя Кия, а за ним і Щека і Хорива не стало. А кожного поховали на горі, де поселився був і жив. Кия на горі, де був в'їзд Боричів[1]), Щека на горі, що від нього й прозвали її Щекавицею, Хорива на горі, що теж від нього прозвали Хоривицею. Не стало й Руслана й Либеді не стало. І вимер Київ рід.

Тоді серед киян настали свари й чвари. Муж на мужа, рід на рід наставав. Із незгоди їх користали сусіди. Стали нападати на київські землі, а вже найбільше докучали киянам деревляни. Настали тривожні часи, підупадало хліборобство, підупадав промисел, підупадала торгівля.

І кажуть гості хозарські, що вернулися раз із Києва в Ітиль, хозарську столицю:

— Ослабіли кияни, можна їх використати тепер, зажадати в них данини за обіцянку оборони перед сусідами.

І послав хозарський каган послів у Київ.

— Кияни! Деревляни й інші ваші сусіди не дають вам спокою, напастують вас. Дайте нам данину, а ми боронитимемо вас — переказав послами.

І зійшлися кияни на раду: дати хозарам данину, чи не дати?

Були такі, що казали, щоб не давати данини. А найбільше був проти данини Боємир Люто славич, молодий боярин.

— Данина, це ж неволя — говорив він. — Будемо згідні, то оборонимося.

Та більшість була за тим, щоб дати хозарам данину.

— Багато ворогів маємо, не дамо їм ради самі — казали.

Бачить Боємир, що більшість киян за даниною, і знову говорить:

— Коли вже маємо давати данину, то не таку, як

---

[1]) В'їзд, уїзд Боричів — так звали головну дорогу в Київ. Вона круто підіймалася від річки Почайни на гору, попри кріпосний вал, у якому від заходу були одинокі ворота, а перед ними міст.

звичайно дають підбиті переможцям. Даймо їм по мечеві від диму[1]). Нехай знають, що ми не без зброї.

Сподобалася Боємирова рада киянам.

— Згода — кажуть — даймо по мечеві від диму.

Дали. І понесли хозарські посли данину в Ітиль каганові своєму та старшинам своїм і кажуть:

— Це найшли ми данину нову.

І питаються каган і старшини:

— Що ж дали?

А посли показали мечі.

А хозарські старшини, як побачили дивну данину, сказали:

— Недобра це данина, могутній кагане! Ми воюємо зброєю, на один бік гострою, цебто шаблями. А їх зброя гостра на обидва боки, вони мають мечі. Вони будуть іще брати данину від нас і від інших країн.

Задумався каган, а вкінці каже:

— Яку дають, таку берім. Мечі придадуться.

І прийняв каган київську данину.

Нові князі

І платили кияни таку данину хозарам щороку.

Аж одного разу надплили Дніпром суднами воїни, в залізній зброї. Здалеку побачили город на горі. І спитали в рибалок на Дніпрі:

— Чий це город?

А рибалки оповіли їм:

— Були колись три брати: Кий, Щек і Хорив, що построїли город цей. Вони померли, а ми, що в городі сидимо, їхній рід, і платимо данину хозарам.

Тоді дружина витягла судна на берег, і частина з них під проводом двох мужів у дорогих одягах і зброї кращій підійшла під ворота Києва.

— Ми Варяги[2]). Ми пустилися походом на Царгород[3]). Та як побачили ваш город, раді осісти в ньому.

[1]) Від диму — від ватри, цебто від кожного дому.

[2]) Варяги — скандинавські войовники, нормани.

[3]) Царгород — столиця грецької, або інакше східно-римської держави. По-грецьки Константінополіс, цебто місто царя Константина В., який заснував його.

— Пощо проливати нам кров усіх наших військ! От визначи ти свого борця, а я свого. Переможе наш борець, так князівна наша, а переможе ваш, так ось моє лицарське слово, що відійду спокійно назад у свою державу.

А говорив він так тому, бо був у його війську силач над усіх силачів.

Задумався князь Кий. Аж тут приступає до нього Руслан.

— Княже, — сказав — я готов іти на бій із хозарином.

— Хай буде, — каже князь — годжуся.

І сказав полководцеві хозарів:

— Хай буде по-твоєму! Я вже визначив борця! Вишли й ти свого!

Стали борці проти себе. Хозарський борець — велетень, а по дужих раменах пізнати, що силач силенний. А Руслан, хоч і не слабий, так ніяк не рівня хозаринові.

Та не злякався...

— Мушу побороти, або згинути — сказав собі.

Визначили місце недалеко річки, що плила долиною й понижче Києва вливалася в Дніпро.

Почався бій. Як виступив велетень, то князівні Либеді дух заперло з тривоги та жаху.

— Ой, не збороти Русланові велетня того, — шептали стривожені уста її — не збороти!

Та як борці кинулися на себе, слаба іскра надії збудилася...

— А чей при помочі божій вдасться йому?

Так вміло завдавав Руслан удари противникові, так звинно уникав його ударів!..

Велетень став нетерпеливитися:

— Що цей хирляк тільки труду мені завдає?

І схопив Руслана за рамена. Руслан і собі впився руками в кріпкі та дужі рамена хозарина. Ногами вперся сильно в землю.

— Що за мара! Щоб я його з ніг не звалив? — думає велетень.

Тріщать кості в раменах одного й другого. Руслан зціпив зуби, щоб болю не чути... Нараз похитнувся, падає...

— Ох! — роздається оклик жаху Либеді...

— Чи згідні будете прийняти нас у город?

І раду радила старшина та згодилася.

— Будьте нашими князями — сказали.

І клялися князі:

— Ми, Аскольд і Дир, клянемося богом нашим, Тором[1]), що боронитимемо города Києва від кожного ворога, від сходу й від заходу, від півночі й від півдня, до останньої каплі крови нашої та дбатимемо про добро города, батьківщини нашої нової.

А кияни клялися:

— Ми кияни, нащадки Кия, полянського племени, клянемося богом нашим, Перуном, що завжди і всюди вважатимемо Аскольда й Дира князями своїми й добровільно даватимемо данину на їх утримання й утримання дружини воєнної, щоб могли боронити нас від ворогів наших.

Так клялися всі кияни, бо не було тоді ще в Києві християн,

І так Аскольд і Дир стали княжити в Києві.

В обох князів плила войовницька норманська кров. Не всидіти їм спокійно на місці, не жити їм мирним життям! Їх рве у світ по славу, на пригоди, на добичі...

І скликали князі раду та кажуть:

— Хочемо йти на Царгород: по славу, по золото, по поволоки[2]), по вина дорогі! Громадою зготовте нам судна, про харчі подбайте, а пай матимете в добичі, хоч і не підете на війну. Чи згідні?

І виступили старці. Старий сивоголовий Мирослав говорив:

— Краще зробите, князі, коли рідної землі берегтимете від напасників, ніж напастувати чужі землі та багатої добичі шукати.

Та другі, молодші, перекричали його:

— Ходив Кий, ходили нащадки його на Царгород, багату добичу привозили, чому й теперішнім нашим князям щастя не пошукати!

І згодилися...

Стали готовити все потрібне до походу. І пішла вістка по городі, що князі йдуть на Царгород, а з города й далі.

---

[1]) Тор — германський божок грому, цебто те саме, що славянський Перун.

[2]) Паволока — дорога тканина.

Як тільки лід розтаяв, прибули люди в Київ із лісів і на березі Дніпра виставили готові човна на продаж. І хто вибирався в дорогу, або висилав дружинника, купував кадовб, або й більше, старі однодеревні човна ламав і робив із них весла та інший припас, а з нових кадовбів і з кращих дощок із старих човнів споряджали нові.

На Русалчин Великдень[1]) були всі готові в дорогу. Рушили. У Витичеві[2]) задержалися. Ждали два дні, поки й усі з дальших сторін не зібрались.

Уже всі разом прибули до першого порога[3]). Тут на приказ князів усі дружинники вийшли на суходіл, пороздягалися і йшли вздовж судна та пропихали палицями ці ніс, ті середину, ті керму.

— Тут іще ніщо — кажуть досвідні керманичі. — Перейдемо при помочі богів і другий і третій, а от при четвертому буде морока.

І справді щасливо перебули три пороги. При четвертому порозі пристали всіма човнами до берега. Князь Дир, що був провідником походу, визначив зараз людей, що мали берегти човнів. Одні забрали все, що було в суднах, на плечі, а інші несли човни на плечах, або тягли їх суходолом. Шість миль ішли так, поки не минули порога.

— Ну, найтяжче ми вже перебули! — сказав Аскольд.

— Ще не кажім — ще три пороги жде нас! — відповів Дир.

Та й їх перебули щасливо.

Вкінці причалили до острова, на якому ріс старезний високий дуб. Під дубом був уложений із каміння жертівник. Князі Аскольд і Дир, а з ними й усі начальники відділів підійшли до дуба. Там уже ждали їх Перунові жерці[4]). Перші князі, а за ними й начальники передали в руки жерців жертви.

---

[1]) Русалчин Великдень або Русалії — поганське свято русалок, що припадало в часі християнських Зелених свят.

[2]) Витичів — город біля броду через Дніпро, тепер городище біля м. Трипілля на Київщині.

[3]) Пороги — скелі в Дніпрі, по яких із шумом спадає вода, або опливає їх.

[4]) Жерці — поганські священики, цебто ті, що приносять богам жертви.

Важка переправа через Дніпрові пороги.

Князь Дир сказав:

— Прохаємо вас, славні Перунові жерці, виблагати у богів нам успіхів у поході та виявити, чи прихильний буде нам Перун.

Як жертву передавали жерцям птиці, хліб і м'ясо. Жерці розвели на жертівнику вогонь і молилися. А потім найстарший жрець підкидав над попелом різно вирізувані дощечки й із того, як вони падали на руку, ворожив.

— Буде велика добича — сказав.

Всі раділи і зараз подалися до човнів. Веселі та щасливі плили кияни далі. Задзвеніла бойова пісня.

На острові, що в Лимані, спочивали два дні, направляли, що попсувалося в дорозі: вітрила, човни,

Сумні-пресумні вертались останки киян. На Дніпровому острові, що на ньому ріс Перунів дуб, задержалися.

— Обманила нас ваша ворожба — казав князь Дир жерцям.

— Буде велика добича! — казала ворожба — відповіли хитро жерці — і була: велику добичу мало море з ваших суден.

Сумні-пресумні та непишні вернулися князі Аскольд і Дир у Київ.

За кілька місяців вернулися з Греції останки киян, ті, що їх буря викинула була на берег. Вернулися вже християнами. Чудо на морі навернуло їх.

Були це перші християни в Києві. І справді велику добичу принесли вони: перші промені Христового світла.

Похід князя Олега на греків

Князь Олег, що після смерти Аскольда і Дира володів у Києві, правив мудро, будував городи і укріпляв їх, щоб забезпечити перед ворогами. І велика стала українська держава. Велика, могутня. Грізний став Олег сусідам. Боялися його, боялися заганятися в межі української держави. Вони, що були грізні колись Україні, самі тепер миру прохали! І жив Олег мирно з усіми сусідніми народами, княжучи в Києві.

Багатів Київ, багатіла українська держава, багатів український народ. Краще стало жити всім.

Та нудно стало войовничій дружині княжій сиднем сидіти дома. От і кажуть дружинники до князя Олега:

— Княже, остогидло нам ось так бездільно сидіти по домах, далі й мечі наші поржавіють. Час нам лицарської слави пошукати!

А міщани, купці київські:

— Добре було б піти на греків і вимогти на них корисний торговельний договір. А то, як тепер, то дуже непевно заходити з греками в торгівлю, небезпечно навіть.

керми. А було що направляти, майже кожне судно потерпіло то більше, то менше.

Тут і довідалися, що цар Михайло пішов на Агрян (Арабів).

— Добре для нас складається! — сказав Аскольд — війська грецькі розділені — легша добича буде.

А тимчасом вістка про наїзд Руси дійшла до Царгороду.

Переполох обійняв усіх царгородян. Митрополит гінця післав.

А тут кияни вже в Суді, в проливі між Чорним морем і Царгородом, руйнують надбережні місцевості, забирають золото й паволоки, людей вбивають. Двісті київських суден оточило Царгород.

Гінець дігнав царя Михайла над Чорною Рікою, що вливається до Егейського моря[1]). Цар не гаявся, скоро повернувся. Та всього війська не міг забрати, бо араби теж уже наближалися.

Переполох у городі налякав його.

І вийшов напроти царя патріярх.

— Царю, одинока надія в Бозі й у Пречистій Марії. Пречиста Мати, Влахерня[2]), спасе нас!

І пішов цар Михайло з патріярхом у церкву Пресвятої Богородиці Влахерні. Всю ніч молилися там, а потім божественну ризу Пресвятої Богородиці винесли, співаючи побожних пісень, і погрузили її в морі.

Тоді було тихо-тихесенько. Море не рухалось, ні найменших хвиль не було. Але як тільки погрузили в море омофор Пречистої Діви, зірвалася буря з вітром, і піднялися величезні буруни. Суднами киян кидало, мов тріскамн, розбивало їх, викидало на берег, багато киян найшло смерть у розбурханих хвилях. Тільки дуже небагато суден врятувалося. Але й на них люди були поранені. Важку рану дістав і князь Аскольд. Зломана щогла впала на нього.

— Чари, чари! — говорили русичі, а царгородяни величали Пречисту Діву й дякували Їй:

— О, дяка й слава Тобі, Пречиста, що Ти спасла нас від небезпеки!

---

[1]) Егейське море — частина Східного Середземного моря. На Егейському морі дуже багато островів.

[2]) Влахерня — чудотворний омофор Пречистої Діви в Царгороді.

Подумав князь Олег хвилину...

— Підемо на греків! — сказав.

І став Олег закликати охочих у військо в похід на греків. Сходилися всі, кому нудно стало дома сиднем сидіти, всі, хто слави й воєнної добичі бажав. Дві тисячі суден було готових у похід.

І стало військо на конях перед теремом княжим. А Дніпро покрило дві тисячі суден. Пращається князь Олег із сім'єю своєю та з боярами. А до княжича Ігоря сказав:

— Ти вже доріс, і не треба мені тебе оставляти ні під чиєю опікою. Час тобі вчитися правити самостійно. Хоч все ж таки не цурайся мудрих рад старого дворецького Живослава...

Попращався Олег, скочив на свого улюбленого Сивого й поїхав попереду війська...

Заіржали бистрі коні, задудніли копитами, і похід рушив вперед.

А разом і дві тисячі суден рушило. Вдарили весла, запінилися під веслами хвилі, замигтіли золотом приски з весел у промінні сонця й довгим вужем посунулися судна по хребті сивоусого діда — Дніпра.

Гомоніла дружина, дзвеніла зброя, неслася грімка бойова пісня.

Їде Олег, гордо дивиться на своє військо й думу думає:

— Чи довго ще мені прийдеться на чолі війська лицарської слави добувати?

Їде — аж зирк: під розложистим дубом сидить старець сивий, як голуб, із довгою бородою, одягнений у зелену кирею[1]), яркочервоним поясом підперезаний. Біля нього висока палиця й гуслі. Сидить старець та зілля якесь порядкує, що йому два молоді хлопці в таких же одягах подають. Глянув на них Олег і відразу пізнав, що це Перунів віщун і що він лікувальне зілля з прислужниками кумира[2]) Перуна збирає.

І зараз завернув коня до старця, а за ним і прибічні дружинники його. Князь поздоровив волхва, як слід, та питає:

— Я їду в похід на греків! Скажи мені, будь ласка, Перунів віщуне, чи вдасться мені похід, і чи здоров вернуся з походу?

---

[1]) Кирея — довгий, дорогий плащ.

[2]) Кумир — бовван, статуя поганського божка.

Поглянув волхв на князя та каже:

— Похід тобі, княже, вдасться — вернешся з добиччю великою й у славі здоров. Ти не згинеш на бойовищі. Кінь, що любиш його та їздиш на ньому, твоя загибіль, від нього тобі вмерти!

Сказав старець і немов з жалем дивився на князя. Дружинники думали, що князь обуриться на волхва. Та ні, він спокійно зліз з коня й наказав подати собі іншого, а потім прикликав молодого прибічника та сказав йому:

— Відведи мого Сивого назад у Київ і накажи конюшому Яромирові, щоб доглядав його. Заслужив собі мій Сивий на це, бо не з однієї небезпеки винесли мене його бистрі ноги, чи то на ловах, чи в бою. Веди його, а потім нас доженеш!

А військо рушило далі.

Похід був не легкий, повний пригод. Зірвалася буря, понищила силу суден, треба було задержати похід і судна направляти. Два дні стратили на направу суден.

Коли перепливали ходи п'ятого порога, розбилося об скелі порога кільканадцять суден, і вісім дружинників потонуло.

Далі плили вже без пригод аж до острова, де ріс святий дуб.

Князь велів подати жертву Перуновим жерцям. Ворожба була щаслива й недвозначна:

— О, княже Олегу, тобі ніхто не опреться — сказала ворожба.

Князь велів старшинам оповісти ворожбу всьому війську. І серед радісних окликів військо і на суднах і кіньми рушило вперед.

Прийшли під Царгород. Та греки завчасу довідалися про Олегів похід і замкнули Суд, пролив між Чорним морем і Царгородом, а в городі поправили укріплення, військом сильно обложили мури.

І сказав Олег:

— Не пускають нас водою, так підемо суходолом. Витягти судна на берег!

Витягли і кинулися на пригороди Царгороду та на довколишні оселі — доми, оселі руйнували, церков не щадили, людей убивали.

Думав завзятущий князь-воїн, як би то дістатися суходолом під мури города.

Аж тут підходить до нього старець і каже:

— Задумався княже, що города не здобудеш? Здобудеш, тільки піди суднами по суходолі, як по воді!

І зник, як не був.

Здивувався князь:

— Хто це міг бути? Може сам Перун у людській постаті? — „Здобудеш, тільки піди суднами по суходолі, як по воді!“ — сказав. Так як же ж це можливе?

І пішов князь над берег, де судна стояли.

А вітер був сильний! Понапинав усі вітрила.

Князь дивився, дивився на даремні зусилля вітру рушити з місця судна, аж нараз і блиснула йому думка:

— А якби так приробити колеса до суден, чи не пішли б вони під таким вітром по рівнині?

І покликав майстрів:

— Приробіть — каже — до одного судна колеса!

Майстри приробили... Пустили за попутнім вітром. Навдивовижу всім, судно поплило, як по воді!

— Гаразд! — каже князь — попливемо суходолом.

І велів проголосити всьому війську своєму, що в нього був віщун і казав, що здобудуть Царгород, коли попливуть по суходолі, як по воді. А для цього треба приробити до суден колеса.

І закипіла робота. До двох днів усі судна стояли на колесах, а вітрила наготовані. Тільки попутнього вітру, а всі судна так і попливуть на город по землі, наче по морських хвилях!

Діждалися. Зірвався не вітер, а вихор! Вітрила напнулися, і судна рушили вперед. Ледве дружинники вспіли повсідати в судна.

Загреміла бойова пісня, задзвеніла зброя.

Побачили це греки й із дивного дива роти повідкривали. А там і жах обняв їх:

— Як це? По суходолі пливе, як по воді? Тут напевно чари! Не даром іде слава про Олега, що він чародій, і не даром Віщим зовуть його.

І не зважилося грецьке військо виступити проти русичів.

— Чари, чари! — кричали — небезпечно йти!

Що ж було царям діяти? Скликали раду. І врадили вислати послів до Олега.

Прийшли посли:

— Не губи города, княже, — сказали — заплатимо данину, якої жадаєш!

— Згода, — каже князь Олег — та перше дайте харчів і вина для мого війська.

Вернулися посли й переказали це царям. А царедворці й кажуть:

— Даймо їм таких харчів і такого вина, щоб й Олег і військо його не вернулися вже додому.

— Гаразд, — кажуть царі — це найлегший спосіб звільнитися від них!

І послали послів із вином та з харчами!

— Вітай, княже! — сказали посли. — Цар здоровить тебе й пересилає для тебе й для війська твого харчі та вино!

Та мудрий був князь Олег і вмів читати в очах і в лицях людей!

І каже послам:

— У нас є звичай, що хто подає вино, то перший п'є чашу, щоб показати, що в вині нема отрути. Випийте ж і ви перші вашого вина!

Та не хотіли вони!

— У нас немає цього звичаю, — відповіли — перші п'ють гості!

— То хай буде по-вашому! Вино вже наше, а ви гості в нас! — сказав князь. — Пийте!

Та не хотіли гості — ні та й ні!

— Значить у вашому вині є отрута! — сказав князь і насупив грізно брови.

Посли нічого не відповіли, дрижали, як осиковий лист! Ану ж, насильно схоче їх напоїти цим вином.

Та Олег сказав:

— Заберіть собі вино й харчі ваші, я не приймаю їх. Воюю город!

Поклонилися посли князеві й вернулися до царів. Оповіли все.

І налякалися царі й усі царедворці і сказали:

— Це не Олег, тільки св. Димитрій, посланий на нас від Бога!

І знов послали царі послів, а князь Олег сказав їм:

— У мене дві тисячі суден, а в кожному судні по сорок дружинників. Дасте на кожного дружинника по дванадцять гривень.

Греки пристали на це й почали в Олега мира просити, щоб не воював грецької землі.

І Олег із військом своїм відступив на невелику віддаль від города та почав мир творити з царями грецькими, із Львом та з Олександром.

Послав до них дружинників своїх: Карла, Фарлофа, Веремуда, Рулава та Стемида, що знали грецьку мову.

Прийшли посли й відразу гордо сказали:

— Давайте данину!

І спитали греки:

— Чого хочете? — Все дамо вам!

І сказали Олегові посли в імені князя:

— Дасте нашому війську на дві тисячі кораблів по дванадцять гривень на ключ, тобто на господаря дому, а потім данину на руські городи: передусім на Київ, так само на Чернігів і на Переяслав і на Полоцьк і на Ростів і на всі інші городи, де сидять князі, що під князем Олегом.

Що ж було діяти грекам? Згодилися. І списали договір, дуже корисний для київської держави.

Так царі Лев і Олександер помирилися з Олегом, великим князем України, дали данину й заприсягли, хрест цілували, а Олег і його мужі клялися на зброю свою та Перуном, і закріпили мир.

І сказав Олег:

— Зшийте паволочні вітрила для дружинників, а війську кропив'яні.

Греки дали їм паволочні та кропив'яні на всі судна.

На знак перемоги прибив Олег на воротах Царгороду свого щита.

І від'їхали з-під Царгороду.

Напняли нові вітрила. Княжі дружинники паволочні, а інше військо кропив'яні.

Із переможною піснею верталися. Співці славили князя Олега, його розум і хоробрість. Коли вже виплили на Дніпро, зірвався сильний вихор і подер кропив'яні вітрила.

— Берімся назад до своїх вітрил із товстого полотна! Не для нас, Словен, кропив'яні вітрила! — Для

греків може вони й добрі, а для нас ні! — сказало військо й почепило назад свої конопляні вітрила.

Із славою та добиччю багатою вернувся князь Олег у Київ. Силу силенну навезли золота, паволок, овочів і вин та узоріччя[1]) всякого.

Через кілька днів справив князь Олег пир своїй дружині. Лилися дорогі грецькі вина. Срібні й золоті чаші мигтіли, наче зорі, в руках дружинників.

— Слава, слава князеві Олегові! — кричали дружинники.

А співці співали пісні про славний похід князя на Царгород.

І співав один співець і про те, як князь Олег свого любого коня оставив дома, бо від цього коня мала бути смерть князеві. А кінь стоїть у стайні, годують його добре, зеленою паполомою[2]) накривають! Та тужить кінь, сумує-тужить за князем любим і за славою воєнною!

І засумував князь Олег, а потім сказав:

— Покличте конюшого мого!

Прийшов конюший, низько кланяється...

— А що мій Сивий діє? — спитав князь. — Де мій кінь, що я велів тобі його годувати й доглядати?

— Згинув! — відповів коротко конюший.

— Як?! — аж скрикнув князь. — Ти не дбав про нього!

— Ні, княже, — відповів конюший дрижачим голосом — доглядали його добре, краще за всіх коней — так він їсти не хотів нічого, тужив і чахнув — та згинув вкінці.

— За мною тужив мій коник і за славою воєнною! — сказав князь Олег сумно. — Осідлайте мені коня! — гукнув до отроків[3]). — Хай побачу кості мого Сивого!

Поїхав. А за ним дружинники найближчі.

І приїхали на місце, де лежали кості коня голі і череп його голий. І зліз князь із коня й сказав із насміхом:

— Чи від цього ж то черепа має прийти мені смерть?

І став ногою на череп. Та у цю хвилину закричав: — із черепа виповзла гадюка й укусила його в ногу... Нога відразу напухла.

---

[1]) Узоріччя — дорогоцінності.
[2]) Паполома — покривало, рід дорогої матерії.
[3]) Отрок — юнак джура, дружинник.

Князь Олег над черепом свого Сивого.

Кликали знахорів, не помогли. Пухлина з ноги пішла далі.

І побачив князь Олег, що смерть близько вже, і тоді сказав:

— Правду сказав колись віщун. Я гину від мого любого коня!

Помер князь Олег. І плакали по ньому всі. Князь Ігор, хоч уже дорослий був і жонатий, плакав, як дитина, як по батькові рідному.

І поховали Олега на горі Щекавиці біля Щекової могили.

І дівчатко біжить на леваду полину шукати... Найшло! Стало над річкою. Ніженькою пробує воду в річці.

— Тепленька! — прошепотіло дівча, і миттю скинуло з себе сорочку білу, на березі гарно склало її та шубовсть у воду... А полину не кидає. Один вплело собі в кіски, а другий у руці держить.

— Немає доступу до мене русалкам! — думає.

Ех, як любо в водиці плюскатися! Як блищать срібні бризки в сонячному промінні, а як мило лоскоче водиця!...

Оля пробує плавати. О, вона вже вміє добре плавати! Торік навчила її Томирова Калинка й плавати й поринати. А тепер то вона плаває, як качка, може й краще від Калинки.

Вийшла з води, змучена трішки. Поклалася в траву обсушитися... Так мило по купелі спочивати!..

А сонечко тимчасом уже на спочинок збирається!

Зашелестіла трава! Хтось іде... Миттю закинула на себе сорочечку...

Іде старець, увесь білий. Білий одяг, біле довге волосся, біла, як сніг, борода в нього. Легкий вітрець розвіває чуприну й бороду. У руці в нього палиця висока, з перехрестям угорі. Іде... видко, що змучений — ледве ноги волочить... А очі в нього такі лагідні, така добрість б'є з них!

Побачив дівчатко й перший поздоровкався з нею:

— Здоровенька була, ясочко! — сказав.

— Здорові були, дідусю! — відповіла Олюся сміливо й так глянула дідусеві в очі, що відразу полонила його.

Дідусь присів на траві:

— А чия ти донечко? — спитав.

— Батькова та неньчина, — відповіло сміливо дівчатко.

Дідусь усміхнувся.

— Батькова та неньчина! А хто будуть твої батьки?

— Мій батько перевізник. Усі довкола знають Мирослава перевізника...

еспанців, італійців) феями та мелюзинами, Очевидно, різні народи різно собі їх уявляють. Наш народ уявляє собі русалок, як гарних дівчат, що сидять у воді або ходять по полі серед збіжжя та трави. Русалки залоскочують хлопців і дівчат на смерть і затягають у воду. Щоб забезпечитися перед русалками, треба мати при собі полин. Все те, очевидно, тільки повір'я, що їх наш народ задержав у тямці, як багато інших, ще з поганських часів.

— А можна б у вас заночувати? — спитав дідусь.

— А чого ж би ні, ось наша хатина. Ходіть, дідусю!

— А багато в твоїх батьків дітей? — питав подорожній.

— Ні, дідусю, тільки я одна. А ще є старенька бабуся, батькова мати — пояснювало дівчатко...

Увійшли в хату. Гість поздоровкався з домашніми.

— Гість у дім, бог у дім! — сказав Мирослав. — Вітаємо вас, гостеньку, просимо, сідайте, розгостіться, спочиньте!

А дідусь говорив:

— Побачив я вашу донечку на леваді та питаю, де б то можна заночувати! А вона сюди до вас привела мене. Я, бачите, йду здалеку в Київ — там моя родина, там на старості літ хочу кості зложити...

А господиня, білява Желислава, Олюсина ненька, вже й заходиться біля вечері.

Стало вечоріти. Вечірні тіні стали добуватися з закутини і розстелюватися по хаті... Ще трохи й почало темніти...

Господиня кинула соснові скіпки на припічок, щоб ясніше стало...

Подала вечерю...

Старець якось дивно поводився. Якісь знаки робив на чолі, на руках та на грудях, якусь молитву шептав, заки забрався до вечері...

По вечері старець оповідав, що він із князями київськими Аскольдом і Диром у похід на Царгород ходив. Там по нещасливій бурі на Чорному морі, що знищила всі українські судна, він чудом врятувався й остався в Царгороді. Дістав добру службу в багатого купця. Пізнав там дівчину, оженився з нею й осів на її господарстві. Жінка його давно померла. Він там не має тепер нікого й хоче на старість зложити кості в рідному Києві.

— Авжеж, — сказала господиня, Олюсина ненька, гостеві постіль стелячи. — Людину завсігди тягне в рідні сторони, де молоді літа провела...

Гість, перш ніж піти на спочинок, став навколішки і голосно молився, руки до молитви склавши...

Господар і господиня, а найбільше мала Олюся, дивувалися, що він не так молиться, як вони, та не питали про те гостя, бо не годиться. Мирослав тільки

Ольга перевізниківна

Був чарівний літній день. Уже й із полудня зійшло. Левада вся в квітах пишається, за левадою стоїть хатинка, убога й низенька. Почорніла, мохом поросла стріха говорить, що хатині з літ уже вийшло. Недаром і похилилася вона! Мов та бабуся сива, що от зо збанятком стежинкою в хату саме шкандибає та палицею підпирається. А краєм левади тече річка сріблиста, а за левадою, за річкою ліс густий, дрімучий.

Бабуся ввійша в хатину, а за хвилинку вибігло з хатини дівчатко... Золотокосе, синьооке. Мале, може восьмилітнє. В одній сорочинці... Вибігло та шугнуло в траву між квіти. Заколихалася трава шовкова, засяли квітки різнобарвні, голівки до дівчатка схиляючи.

Сполохані барвисті метелики злинули з чашинок квітів угору, бджілки забреніли. А там і коник-стрибунець озвався. А сонечко трисвітле так і сипле золотистим промінням. А гріє так!

— Боженьку, як гарно! — думає дівчатко в бігу. — Ах, який гарний метелик! Крилечка мов золотом присипані! Я мушу його зловити!

І пустилася в погоню за метеликом. Та бистрі в метелика крильцятка! Даремне навганялося за ним. Метелик підлетів угору й через ріку перелинув та в лісі пропав...

А сонечко так гріє! Дівчатко набігалося, загрілося. Стало над річкою. А вона, річенька, так і манить:

— Скупайся, Олю, скупайся! Така погожа, така здорова водичка моя!

— Ей, добре було б скупатися, освіжитися — думає дівчатко. — Та страшно! Бабуся казала, що в річці русалки[1]) є, вони дівчаток тягнуть на спід ріки й залоскотують там... Та є оборона перед ними. Полин!

---

[1]) Русалки — це водяні та польові духи-дівчата. Віра в русалок лишилася в нашому народі ще з поганських часів. Також і інші народи вірили в русалок та й вірять досі, тільки в них вони інакше називаються. В південних словян (сербів, хорватів, словінців, болгарів) називають русалок вілями, в поляків дзівожонами, в німців ніксен, у давних греків німфами, а в романських народів (французів,

здогадувався, що він певно в Царгороді прийняв грецьку віру. Та це ніщо, всяку віру треба шанувати. — Так думав Мирослав, коли гість молився...

Раннім ранком гість підвівся з постелі та знову молився...

По обіді дідусь попрощався з господарями й пустився в дорогу. А як прощався з малою Олюсею, поклав руку на її ясне волоссячко, звів очі вгору та сказав:

— Гарна, добра дитино! Якийсь невідомий віщий голос говорить мені, що тебе жде велика слава. Будеш княгинéю! А в твоїх ясних оченятах читаю, що будеш мудра та розумна. Так говорить мені голос Божий.

*

Минули літа. Оля виросла вже на гарну дівчину, а батько та ненька її постарілися. Бабусю вже похоронили на жальнику[1])...

Гаряче літо... Оля сидить перед хатою й думає над сном своїм. А снився їй дивний сон. Десь вона ніби в лісі на леваді, а з неба зорі спадають і спадають. Вона ловить їх у подолок. Аж тут де не взявся старець сивий, той самий, що гостив у них, як ще вона малою була. Він став перед нею й сказав: „Ольго, твій час прийшов“. Вона дивиться, а то перед нею вже не старець стоїть, а молодий гарний лицар у зброї блискучій, золотистій. Узяв її в обійми та каже: „Ти моя!“ Тут вона й проснулася. Через те вона з самого ранку якась неспокійна...

Аж тут із села подруги йдуть до неї.

— Олю, Олечко, ходи з нами зілля збирати на Купала[2]).

— Зілля на Купала? Ах, правда, треба йти!

Швидко зібралася. Пішли. Весело. Забула Оля про сон. Пісень співають купальських. Бо то вечір Купала святкуватимуть, багаття палити, танки купальські виводити.

---

[1]) Жальник — поганський цвинтар, що на ньому хоронено урни (горщики) з попелом із спалених тіл мерців.

[2]) Купало — це в наших поганських предків був бог сонця та животворного тепла. Свято Купала обходили в часі найбільшої сили сонця з вечора 23 на 24 червня, отже напередодні св. Івана Хрестителя.

А в лісі так гарно, на полянках стільки квіток! Аж за очі хапають, а пахощі які!..

Дівчата збирають зілля, саме купальське... Уже кожна має повний оберемок. Тоді стали плести віночки. Треба ж буде ввечорі на воду пускати, своєї долі питати. Кожна сплела собі віночок і, щоб не попсувався, на голову позакладали...

Гарно дівчатам у віночках. Мов русалки тії, пливуть високою квітчастою травою та проміж зелені кущі ліщини й калини червоної. А вже з усіх найкраща таки Ольга перевізниківна. Дівчата так і звуть її княгинею своєю.

— Чуєте, дівчатка, — каже котрась, — хтось у ріг трубить...

— А справді! — кажуть дівчата...

Дівчата позривалися з місць, наслухують...

А голос щораз голосніше чути...

— До нас наближається голос, — каже Ольга.

— Це по тебе, Олю, княгине наша, князь їде колісницею[1]) золотою, — каже жартом, із сміхом дзвінким, чорнява Калина.

В Ольги біле личко залилося соромливим рум'янцем:

— Чи ця збиточниця вгадує мої сни, мрії мої? — подумала, а голосно сказала:

— То мабуть, по тебе їде, Калино, бо ти багата. Твій батько кметь[2]), а мій що, — бідний перевізник.

— Е, що там багатство! Судженого конем не об'їдеш, долі не минеш! — сказала інша. — Тобі, Олю, княгинею бути...

— А так, а так! — засміялися дзвінким реготом дівчата...

— Також щось вигадали! — боронилася Оля...

Так розмовляли дівчата та не стямилися, як із-за куща лицар виїхав на сивому коні, увесь у зброї золотистій. Побачив дівчат і простісінько до них їде...

Дівчата, як побачили його, аж жахнули враз із дива дивного, а потім тікати хотіли.

Та лицар спинив їх!

---

[1]) Колісниця — віз на двох колесах.

[2]) Кметь — княжий дружинник, лицар, вільний, визначний громадянин.

— Не тікайте, дівчатка, я ж не вовк! Краще покажіть мені дорогу в оселю яку, де міг би я заночувати з дружиною моєю...

— Там за лісом, за рікою село, — сказала Оля.

— Гаразд! Попровадьте ж нас, дівчата, — сказав інший лицар, бо тимчасом більше лицарів виїхало на поляну...

І пустилися дівчата з зіллям купальським напеpед, а лицарі за ними...

Незабаром і над річкою стали... Річка була широка та глибока.

— Що це за ріка? — питає той лицар, що перший побачив дівчат.

— Річка Велика, — відповіла Ольга.

— Треба нам на другий бік перевезтися. Хто тут перевізник?

— Мій батько, — відповіла Ольга. — Та він тепер недужий, то я сама перевезу вас.

— Ти, кралечко, сама?! Гаразд, гарну перевізницю матиму! — сказав лицар, що, як видно було з поведінки з ним інших лицарів, був старший між ними. Лицарі князем звали його...

І князь перший скочив у човен.

— Перевези першого мене! — сказав до Ольги.

— Добре, княже! — відповіла сміливо Ольга, передала подругам зілля, взяла весло в руки й увійшла в човен...

Вона веслує, а князь від неї очей не відірве. Розмову з нею завів, а наприкінці каже:

— Гарна й мудра ти дівчина! Заведи мене до хати твоїх батьків, я в вас ночуватиму.

Як усі перевезлися й пустилися в село, каже чорнява Калина до подруг:

— А що, не казала я, що це князь по Олю приїхав...

Оля не чула цього, бо повела князя до хати батьків своїх...

Князь мав їхати на другий день, та не поїхав... Ввечорі взяв участь у купальських ігрищах.

Увесь тиждень сидів у батьків Ольжиних, а вкінці сказав:

— Батьку, ненько, дайте мені вашу Ольгу за жінку! Уже знаєте, хто я? Я київський князь — Ігор.

А старий Мирослав каже:

— Не сподівався й не мріяв я, княже, про таке щастя для нашої Олечки. Та коли така воля божа та твоя, ласкавий і могутній княже, то віддамо тобі її. Бери її, Олю нашу, та зроби її щасливою.

А мати плакала слізьми радости.

Так Ольга перевізниківна стала жінкою Ігоря, великого князя київського.

Походи князя Ігоря

Любив князь Ігор лови, веселі бенкети, та правити державою не любив, — тягарем уважав правління. Тому радо здавав державну управу на інших, на воєводів[1]) своїх.

Найбільший вплив мав на князя Ігоря воєвода Свенельд. Дружинники княжі говорили між собою, що князем не Ігор, а Свенельд.

— Він з усіх моїх воєвод наймудріший, — нераз говорив князь дружинникам, — він усіх їх за пояс заткне!

Так воно й було! У найважчій хвилині він князеві завсіди радою й ділом допомагав...

— Ти, княже, мусиш сильніше об'єднати всі області з Києвом — радив нераз Свенельд. — Треба позбутися місцевих князів та понастановляти своїх воєводів, що тебе в усьому слухали б, одну правду скрізь держали.

А тут ще й княгиня Ольга притакує:

— Воєвода Свенельд правду каже. Коли хочеш, щоб твоя держава була сильна й могутня, то треба об'єднати окремішні племена, усунути племінних князиків, один лад скрізь завести, правду одну. Скрізь мусить бути одна правда, а не що інша область, то інші закони.

І радів князь Ігор, коли чув такі слова з уст любої дружини:

---

[1]) Воєвода — найвищий по князі начальник над військом, той, що „веде вої" (військо).

— Ти в мене княгиня, — говорив тоді. — Та й я не від того, аби тільки сил нам стало на те...

— Стане, — запевняв Свенельд.

— Хто хоче, для того нема неможливого, — додавала Ольга.

Правда, часом противився таким думкам Перунів жрець, Радослав:

— Не годиться давні звичаї зносити, — говорив він. — І боги погніваються, і негодування будуть, а то й до усобиць[1]) може дійти — а з того чужинці скористають, ослаблять державу твою, княже, наскоками народ знищать.

— Коли багато господарів у хаті, то ні ладу, ні згоди не може бути, — відповів на це Свенельд. — Щоб був лад і сила, мусить бути один господар.

А князь і княгиня притакували Свенельдові.

А тут, як на потвердження Свенельдових слів, приходить вістка:

— Великий княже, древа[2]) повстали проти твоєї влади, твоїх митників[3]) і вирників[4]), хто не втік, повбивали, — свою владу скрізь заводять.

Така вістка стривожила терем великокняжий.

— Що ж радиш? — питає князь Свенельда.

— Полком треба йти на древу, городи їх або на щити взяти[5]), або облогою. Примучити[6]) древу, дань вищу наложити, як досі давали, бо не покараєш древи, то й уличі[7]) й інші підуть за ними...

— Так ти, Свенельде, підеш полком на древу!...

— Твоя воля, княже, — відповів Свенельд.

---

[1]) Усобиця — або міжусобиця, це війна між своїми, найгірша й найшкідливіша з усіх воєн.

[2]) Древа — деревляни, українське племя, що жило між Києвом і рікою Припяттю. Їх головні городи (міста) були: Іскоростень, Турів і Овруч. Назва походить від того, що вони жили в лісах між деревами.

[3]) Митники — княжі люди, що збирали мито, себто оплату за переїзд.

[4]) Вирники — княжі люди, що збирали від засуджених виру, себто кару за провини.

[5]) „На щити взяти“ — взяти наступом, здобути.

[6]) Примучити — підкорити, силою змусити до підданства.

[7]) Уличі — українське плем'я, що жило на чорноморському побережжі коло Дніпра.

І пішов на деревлян, переміг їх і від імени князя наложив на них дань, більшу від Олегової. Та ще Свенельд не покінчив із деревлянами, як уличі повстали.

Післав князь проти них Івора. Та цей не міг дати собі ради з уличами. Хоробро боролися уличі, несподівано на воїв Івора напали, нищили їх.

Три роки надармо облягав Івор город уличів — Пересічен! У Пересічні води й харчів доволі, нічого пересічанам облогою не вдієш! Ще й із города завзятці вискакують та несподіваними нападами шкоду роблять Іворовому війську.

А Свенельд уже примучив древу.

— Кінчи ти з уличами, бо Івор не дасть їм ради! — каже Свенельдові князь. І відкликав Івора.

А Свенельд Пересічен на щити взяв...

І каже йому князь Ігор:

— Уся дань із уличів твоя, на дружину хоробру.

— Дякую тобі, княже, — каже Свенельд, — хоч, правду сказати, дань із уличів дуже непевна. — Волів би я дань із древи.

— Так збирай із древи дань! — сказав князь Ігор...

Та Івор не любив Свенельда. Він же ж йому славу відібрав.

— Ще трохи й я сам був би примучив уличів і Пересічен узяв би. Не важко воно було, як я уже ослабив уличів, покінчити з ними Свенельдові.

І став говорити дружині:

— Князь більше дбає про Свенельдову дружину, як про нас, свою дружину. Свенельдові отроки[1]) й одіті й озброєні, як слід, а ми трохи не голі.

А інші:

— Ходімо до князя, хай і нам дасть нагоду забагатіти!

Пішли.

— Княже, — каже Івор, — ти кривдиш нас, дружину свою. Свенельд не князь, а його дружина краще зодягнена та озброєна, як твоя.

— Що ж, — каже Ігор, — відкіля я вам візьму одягів та зброї? Я думаю про похід на греків. Уже

---

[1]) Отрок — хлопець-слуга при княжому дворі, рядовий вояк. Те саме „дітський".

й все готове. Удасться похід, то й забагатієте всі й одягнетеся якслід та озброїтеся. Грецька зброя знаменита!

І крикнули дружинники радісно:

— На греків, на греків ходім!

— Гаразд, — каже князь Ігор, — підемо!

*

Був це рік від сотворення світу 6449, а від Різдва Христового 941. Стали човни на Дніпрі. Понад тисячу суден, а в кожному судні по сорок дружинників.

— Тепер похід мусить нам удатися, — кажуть Ігореві дорадники, — бо всі грецькі кораблі пішли на сараценів[1]).

Поплили. Голосні бойові пісні плили враз із військом за попутнім вітром.

Уже на морі Ігореве військо, вже Корсунь[2]) суднами обступає.

А корсунський стратег[3]) не гається, до царя, що на сараценів пішов, гінця посилає.

— Царю! Царгород у небезпеці, Ігор іде силою великою!

А Ігор справді вже під Царгородом і від суші й від моря.

Та грецька ескадра[4]) замкнула царгородську протоку.

— Треба знищити береги протоки, — радять Ігореві, — то грецьким кораблям харчів не буде.

І дав Ігор наказ війську нищити береги.

Аж тут як не почнуть гриміти громи, раз-за-разом.

— Що це? Небо ясне, чисте! Ніде ні хмариночки. Відкіля ж ці громи беруться?

А на кораблях Ігоря метушня. Тут і там горять судна! Щораз більше. За кожним гуком запалюється якесь судно й горить.

Дивляться Ігореві вої, а в повітрі за кожним гуком справді ясне полум'я, мов блискавка, пролітає.

---

[1]) Сарацени — (арабське слово, зн. „східні") так звали в середньовічних часах спершу арабів, а потім усіх магометан.

[2]) Херсонес — в наших літописах Корсунь, місто на півострові Криму, грецька колонія, лежало недалеко від сьогоднішнього Севастополя.

[3]) Стратет — (грецьке слово) ватажок, начальник.

[4]) Ескадра — відділ воєнних кораблів.

— Що це, чи греки в Перуна вогню позичили, чи Перун із ними держить, а не з нами, що йому покланяємося та жертви приносимо? І чим прогнівили ми його? — питаються самі себе стривожені вої Ігореві.

Бачить Ігор, що не встоїть проти ясного Перунового вогню, і суднам завертати велить.

— Підемо по здобич на схід відсіля, там багаті оселі, — каже Ігор.

І пустились в похід на чорноморське побережжя Малої Азії. Почали пустошити землі від Босфору[1]) і далі на схід.

А тимчасом Візантія[2]) отямилася з першого переполоху, стала війська стягати. Македонська кіннота вдарила на Ігореве військо, що пішло було в Вітинію[3]) за припасами. Тільки кілька вояків вернулося в Ігорів табір із розбитого відділу.

А лихо не ходить одинцем: надтягнуло грецьке військо із сходу, а з моря надплила фльота під проводом патриція[4]) Теофана. Замкнули греки відворот Ігоревому війську.

— Виловлять і витовчуть нас, як мишей, — говорили Ігореві полководці.

— Що ж діяти? — питає Ігор у тривозі.

— Немає іншої ради, тільки пробиватися треба крізь ворожі лави, проміж кораблі ворожі, — відповідають йому. — Голод дошкулює вже нам, військо невдоволене.

— Коли так, то стараймося силою вирватися з цієї матні, — сказав Ігор.

Ударили русичі на греків. Та грецькі кораблі не подалися, видержали напір, а там і самі вдарили на напасника. Почався завзятий бій на морі.

---

[1]) Босфор — морська протока між Европою й Малою Азією, сполучує море Мармара з Чорним морем.

[2]) Візантія — грецька (східно-римська) держава, назва походить від міста Візантії, що лежало на місці Царгороду (Константинополя). Місто Візантія було засноване в УП ст. до Хр., а в 196 р. по Хр. зруйнував його римський цісар Септімій Север. В 330 р. по Хр. збудував цісар Константин Великий на цьому місці нове місто, що від нього й називається Константинопіль. Слов'янська назва Константинополя Царгород (себто „царський город").

[3]) Вітинія — країна в Малій Азії над Чорним морем.

[4]) Патриції — в стародавньому Римі те, що в нас бояри, а від часів цісаря Константина В. найвищі урядовці.

Не пощастило Ігоревим кораблям, багато їх найшло могилу на дні моря!

— Ніч — мати наша, — сказав тисяцький[1]) Івор — Нічка заслонить нас, і ми вихопимось із рук грекам.

Тихо-тихесенько плили судна русичів, що ледве плюскіт було чути...

Як схід неба зарум'янила рожева зірниця, були Ігореві судна вже далеко поза грецькими кораблями.

Стали полководці Ігореві раду радити.

— Додому вертаймось! — кажуть одні, — дуже вже наші сили змаліли.

— Без добичі не вернемось додому, — каже Стемид, — ходімо перше на Тракійське побережжя[2]).

Перемогла Стемидова думка.

Та греки скоро спостерегли, що Ігор вирвався їм з рук, і зараз пустилися за ним у погоню.

Але дігнали тільки задню частину суден. Іздалеку вже стали кидати „ясним вогнем"[3]). Кораблі запалювалися. Серед залоги настав переполох. Деякі так боялися цього „несамовитого" вогню, що кидалися в море й тонули. Кораблі з тієї частини, що залишилась ціла, греки оточили й усю залогу забрали в полон.

Ігор із останками суден утік, кинувшися в Озівську протоку.

— Туди безпечніше, — сказав Ігор, — бо на Дніпрі може ждати нас засідка.

Степами щасливо добилися до Києва.

Гордо та пишно виїздили Ігореві вої з Києва, та непишні верталися.

І не всі повернулися. Ой багато, багато русичів і словен найшло могилу на дні синього моря, рибам на жир пішло. Не пишатиметься на їх могилах калина червона, не справлятимуть над ними тризни діти їхні. Плач, зойк і нарікання неслися Києвом, коли Ігор вернувся.

А тут і злидні стали розпаношуватися по хатах. По багатьох хатах не стало робітних рук. Одні поги-

---

[1]) Тисяцький — див. заувагу на стор. 39.

[2]) Тракійське побережжя — це північне побережжя Егейського моря, від півострова Халькідіки аж до Босфору.

[3]) Ясний, грецький огонь — греки мали тоді якийсь огонь, що не гас на воді. Його кидали на ворожі кораблі, щоб їх спалити. Що це був за огонь, напевно не знати. Одні вчені кажуть, що це була нафта, а інші, що греки знали вже стрільний порох.

нули, а другі каліками поверталися. А й ті, що здорові вернулися, витратилися були на судно, зброю та припаси в похід, а вернулися з голими руками, виснажені, обдерті.

І тоді там, де злидні найбільше розпаношилися, являлася, як добрий дух, княгиня Ольга. Як тільки довідалася, що якась удовиця чи сирота з голоду та нужди пропадають, являлася в убогій хатині й потіху несла.

Ніколи з порожніми руками. Повні коші несли за нею слуги її. І як не любили тепер кияни князя Ігоря, так до доброї княгині Ольги всім серцем прилягли.

— Вона мов мати наша! — говорили.

*

Поволі рани, завдані невдачним походом, гоїлися. Київ приходив до себе, і знову стали воєводи намовляти Ігоря до нового походу. За їх намовою почав Ігор знову збирати припаси, потрібні до нового походу.

Напирали й купці київські, щоб вимусити походом корисніший торговельний договір.

Не знав Ігор, що діяти. Помагати торгівлі треба, бо вбожіють київські купці через те, що нема торгів із Царгорадом, а за купцями вбожіє й увесь Київ. Тут княгиня Ольга раду дає:

— Ти, Ігоре, роби приготування до походу, збирай засоби та зброю, а заразом пусти в Грецію вістку про свої приготування, нехай твої люди сіють там страх перед твоїм походом. Будь певний, що грецькі царі ще до походу проситимуть миру!

— Мудра твоя рада, Ольго, — відповів князь Ігор. — Я зроблю це все, однак і в похід рушу, щоб ще більшого страху нагнати. Та йтиму помалу, не поспішатиму.

От і зібрав Ігор велетенське військо, варягів, русичів, полян, словен, кривичів, тиверців, ще й печенігів найняв, А щоб печеніги не зрадили його, взяв у них закладників.

І в р. 6452 від сотворення світу, а 944 по Хр. рушив Ігор в похід на Грецію вдруге. А рівночасно своїх людей розіслав, щоб про його похід вісті в Греції ширили. І пішли вісті по Греції, сили Ігореві вдесятеро збільшуючи.

І післали корсунці до грецького царя Романа вістку:

— Це йде Русь, вкрили море кораблі!

Також і болгари післали вістку:

— Ідуть русичі й найняли собі печенігів.

Стривожився цар Роман. І покликав синів своїх, Степана й Костянтина, які правили вже державою разом із батьком, на раду, що тут діяти? І радить Степан:

— Пішлім до Ігоря послів, то може й угоду кориснішу матимемо й наші землі від руїни збережемо.

— Степан добре радить, — згодився й Костянтин.

— Зробимо так, — рішив цар Роман.

І післав послів до Ігоря з листом:

— Не йди війною, а візьми данину, яку мав Олег, ще й додам до тієї данини.

І взявши в греків данину й паволоки на все військо, повернувся Ігор у Київ.

А нарік прислали Роман, Костянтин і Степан послів у Київ до Ігоря, щоб замиритися раз назавжди. Ігор радився з княгинею Ольгою та з воєводою Свенельдом, під чиїм проводом вислати посольство в Царгод, щоб там скласти та підписати мир.

— Найкращий буде Івор — сказала княгиня Ольга, бо він нераз бував у Царгороді та знає добре грецьку мову.

І Свенельд стояв за те, щоб вислати Івора:

— Це буде для нього й нагорода за те, що ти, княже, відкликав його з походу на уличів.

— Добре, — згодився князь Ігор, — нехай Івор буде провідником посольства.

І виїхало у Царгород п'ятдесят п'ять що найвизначніших бояр і купців. А були між ними вже й християни.

Посли пішли перше з поклоном до царів. Царі прийняли їх у великій залі Маґнаври. Тих, що вперше були тут, просто приголомшили величаві прикраси залі й престолу. Царський логофет (міністер закордонних справ) спитав у послів про дорогу, здоров'я тощо, як велів звичай, а Івор відповідав. Потім посли віддали поклін царям і піднесли їм дарунки від князя Ігоря. Царі обдарували послів грішми, і на тому послухання скінчилося. Тепер почалися переговори. Цілих два тижні тривали вони. І вкінці списали договір.

Списали все, що врадили, в двох примірниках, один задержала канцелярія грецьких царів, а другий узяли Ігореві посли. А потім присягали грецькі царі й достойники в церкві св. Софії.

Вернулися посли, вислані князем Ігорем, із грецькими послами й переповіли князеві Ігореві все, що говорив цар Роман. Тоді Ігор покликав до себе грецьких послів і сказав:

— Говоріть, що вам казав цар?

А провідник грецьких послів:

— Це післав нас цар, що рад замиритися з князем руським і жити в любові. Наші царі складали присягу при твоїх послах і нас прислали взяти присягу від тебе, княже, та від твоїх мужів.

— Добре, — каже їм Ігор, — завтра складемо присягу.

Спершу князь Ігор був невдоволений, що договір не такий корисний, як був договір греків із князем Олегом.

Та княгиня Ольга заспокоїла його:

— Краще менш корисна угода, а без проливу крови. Уже досить у нас вдовиць і сиріт та калік немічних із попереднього походу.

На другий день покликав князь Ігор послів і прийшов на горб, де стояв Перун. Тут поклали свою зброю, щити й золото. Ігор і всі, що були поганської віри, склали тут присягу. Християни, здібельша варяги, складали присягу в церкві св. Іллі.

І від'їхали грецькі посли, щедро обдаровані князем Ігорем.

І думав князь Ігор тепер зажити в спокою, віддатися своїм улюбленим ловам.

*

Та княжа дружина почала знову нарікати:

— Свенельдові отроки мають і зброю добру й одяги, а ми трохи не голі.

— Бачу я це, — каже Ігор, — так що ж вдіємо! На греків не підемо, бо мир з ними держимо, — боронився Ігор.

— Ми й не хочемо на греків. Свенельд не на греках багатіє. Він бере з древи свою дань, а ти збери, княже, на себе й на дружину свою.

Сподобалася Ігореві така злорада думка.

— Це легка добич, — подумав, а голосно сказав:

І відійшов, а князь з невеличким відділом найближчих своїх остався.

Князь Мал скликав найповажніших громадян на раду та каже:

— Що нам діяти, громадяни? Коли вовк унадиться між вівці, то виносить усе стадо, якщо не вб'ють його. Так і цей, коли не вб'ємо його, то всіх нас погубить.

— Нема іншої ради — кажуть мужі деревлянські, — треба позбутися його.

Каже князь Мал:

— Перше пішлемо до нього послів, хай вертається в Київ і нас залишить у спокою. А не послухає, тоді...

— Хай буде й так! — сказали всі.

Пішли посли:

— Чого йдеш знову? Ти взяв уже свою дань — сказали посли.

Та князь Ігор закричав:

— Я тут князь, не ваш Мал. Він намісник мій і має моїх наказів слухати...

Відійшли посли ні з чим.

— Немає іншої ради, — сказав Мал, — треба вовка вбити.

І виступили зі зброєю проти князя Ігоря.

Раннім ранком оточили іскоростенці двір, що в ньому жив князь Ігор, і зловили князя та судом судили.

І присудили: нагнути в лісі два дерева, прив'язати до обох вершків князя та потім пустити дерева, щоб роздерли його.

І так згинув князь Ігор, що слухав лихих дорадників.

Закон кривавої помсти

Сумні, дуже сумні вертались Ігореві дружинники в Київ без князя.

Сумні стали перед княгинею Ольгою:

— Княгине, ти вже вдовиця! — сказав аж по хвилині Стемид.

— Що, як?! — скрикнула княгиня й під наглим ударом страшної вістки впала зомліла на руки придворних жінок.

Сумні стояли дружинники, не знаючи, що їм діяти.

А жінки заходилися біля княгині, привести її до пам'яті старалися. Княгиня розплющила очі й звернула їх на безрадних дружинників.

— Оповідайте все! — сказала по хвилині.

— Та може тепер недобре, може трохи пізніше? — процідив Стемид.

— Ні, ні, тепер, зараз! Мені вже легше, я все видержу, — сказала княгиня, на ослоні сідаючи.

І Стемид оповів усе, як було, як князь остався сам щераз стягати полюддя для себе з деревлян, як деревляни повстали проти князя Ігоря, як зловили його, як жорстоко покарали.

Княгиня слухала, здавалося, спокійно, та з затисненими губами.

Коли Стемид скінчив оповідати, кормилець[1]) Асмуд узяв княженка Святослава за рученьку, привів його перед княгиню й так сказав:

— Княгине, ти мусиш зробити так, як вимагає стародавній закон — закон кривавої помсти. Кров князя Ігоря, твого чоловіка й великого князя київського, кличе до тебе: „Жінко моя, помстись на деревлянах за смерть лада[2]) твого, а ні, то дух мій на цьому світі тобі

[1]) Кормилець — високий урядовець, що займався вихованням княжих дітей, виховник, опікун.

[2]) Ладо — муж, чоловік, милий. Слово це часто приходить у приспівах до веснянок: „Ой, ладо, ладо!" „Ой, дід ладо!" тощо. Поганські наші предки вірили в бога Лада й у богиню Ладу. Ладо був богом щастя, родинного ладу й весілля. Лада богинею любови, краси й усякого гаразду.

— Гаразд, нехай буде по-вашому. Ідемо на древу збирати полюддя[1]).

Гей, як же зраділа Ігорева дружина! Не довго гаявся Ігор і вибрався з великою дружиною на своїх власних підданих, на деревлян.

І не сподівалися спокійні деревляни, яке лихо, яке горе їх жде.

Гордо та пишно входив Ігор із дружиною в старий город древи, в Іскоростень. Гостинно приймав князя Ігоря, як свого зверхника, деревлянський князь Мал, та коли князь Ігор виявив йому мету свого приходу, сказав:

— Княже, твій воєвода Свенельд стягнув уже всю данину.

— Це була данина на воєводу та його дружину, а тепер даси на мене, князя твого, і на мою дружину. А не даси, так силою візьмемо.

І скликав деревлянський князь віче. І рішило віче дати Ігореві дань. — „Бо мала сила в нас, щоб опертися йому“, — сказали.

І пішла Ігорева дружина по землі древи полюддя стягати. Стягнули, скільки можна було з нещасних деревлян.

Та замало було цього Ігореві... І замало, і жаль було ділитися даниною з усією дружиною.

І сказав Ігор найближчим своїм:

— Відправлю дружину, і менше нас буде до поділу.

А Стемид:

— Княже, небезпечно! Коли побачать, що нас мало, повстануть проти нас, а ми будемо безсильні.

Та Ігор:

— Древа — спокійний народ і добрий.

— Княже, — знов Стемид, — коли хтось добирається до сьомої шкіри, то й найлагідніше створіння в вовка перемінюється.

— Хто боїться, — сказав князь Ігор з погордою в голосі, — хай вертається в Київ.

— Не боюся, княже, за себе, тільки за тебе, та правду люблю, а кривду ненавиджу, — відповів сміливо Стемид, — і тому тільки вертаюся з дружиною, а не зо страху.

---

[1]) Полюддя — податок для князя від кожного підданого, поголовний податок.

Рік цілий стояла Ольга під Іскоростенем, та не могла взяти його ні голодом, ні приступом. Хоробро боронилися іскоростенці. Знали ж, що не милувати їх буде Ольга.

І післала Ольга до них посла, щоб сказав їм:

— Чого хочете досидіти! Уже всі ваші городи піддалися мені й дань заплатили й обробляють свої ниви та землі свої, а ви хочете вимерти з голоду, не давши дані.

Деревляни сказали:

— Ми радо дали б данину, та ти хочеш за смерть свого чоловіка помститись.

А Ольга веліла їм відповісти підступно:

— Я вже не хочу мститися, тільки хочу взяти від вас невеличку данину. Коли замирюся з вами, відійду назад.

А деревляни сказали:

— Чого хочеш від нас? Радо заплатимо медом і шкурами.

Вона ж відповіла їм:

— Сьогодні в вас немає меду, ні шкур. Я небагато жадаю: дайте мені від диму по три голуби й по три горобці! Не хочу накладати великої дані, як мій чоловік. Знаю, що ви знемоглися за рік облоги.

Зраділи деревляни. І зібрали від двора по три голуби й по три горобці та післали до Ольги з поклоном.

І Ольга сказала їм:

— Це вже ви покорилися мені й моєму синові. Вертайтеся в город! Я завтра відступлю від Іскоростеня й вернуся в Київ.

З радісною вісткою вернулися деревлянські посли в город: „Ольга завтра відступає від города“.

І зраділи на цю вістку люди в городі.

А Ольга веліла роздати кожному дружинникові по голубові або горобцеві. І наказала, щоб кожному голубові й горобцеві прив'язати ниткою чир[1]), загорнений у малі платочки.

— Коли смеркнеться, запаліть чир і пустіть усіх голубів і горобців! — наказала.

---

[1]) Чир — порохно дерева, що його ще й досі в нас подекуди, не маючи сірників, уживають, щоб добути огню кресалом із кременю. Іскра падає на сухий чир і запалює його. Замість порохна вживають також сухої губки, що росте на пнях дерев.

спокою не дасть!“ І цей син твій малий, сирота Святослав, кличе до тебе: „Нене, помстись за смерть батька, а то я тебе за матір не признаватиму!“

А княгиня обняла синочка та сказала:

— Помщусь, синочку, помщусь! Знаю я той стародавній закон і помщусь за смерть чоловіка мого й великого князя Києва! Помщусь, присягаю перед Сонцем Трисвітлим, Дажбогом ясним і вогнем Перуна грізного!

А жрець Радослав:

— Пам'ятай, княгине, присягу, а свідками твоєї присяги — я, жрець Перунів, кормилець Асмуд, воєвода Свенельд і дружинники княжі. За зламання присяги жде, за звичаєм, страшна кара — смерть у вогні.

— Додержу! — сказала княгиня твердо.

І стала Ольга підготовляти похід на деревлян.

Коли все було готове, рушила з великими силами на деревлянську землю.

— Асмуде, — сказала — бери теж Святослава, хай і він мститься за батькову смерть!

І вийшло військо деревлян проти Ольжиного. Коли вже обидва війська стали проти себе, сказала Ольга:

— Святославчику, зачинай бій!

І підніс малий Святослав слабою ще рученькою важкого списа й кинув на деревлян. І спис пролетів проміж вуха коневі й ударив у землю біля коневих ніг.

І сказали Асмуд і Свенельд до дружини:

— Князь почав уже, рушайте ж, дружино, за князем!

І кинулась Ольжина дружина на деревлян з окликами:

— Слава князеві Святославові, слава княгині Ользі!

Не видержали деревляни напору Ольжиного війська, подалися. Пустилися тікати. Ольжине військо гналося за ними. Частину повбивало, а решта поховалася по городах. Найбільше ж в Іскоростені.

— Ідемо на Іскоростень усіма силами! — сказала Ольга. — Це ж вони вбили мого чоловіка й князя вашого.

І обступило Ольжине військо город Іскоростень. Нема куди й висмикнутися іскоростенцям. Та вони не журяться — стіни кріпкі, харчів доволі, вода в городі.

І полетіли голуби та горобці в город. Голуби в голубники, а горобці в гнізда під стріхи. І зайнялися голубники, хати й клуні та стайні. Не було обійстя, де не горіло б. І годі було гасити, бо всі обійстя горіли. В переполосі стали люди тікати з города. А Ольга наказала людям своїм ловити їх.

Так Ольга взяла підступом город. Старшину города покарала смертю, а нижчих — одних веліла повбивати, а других віддала в рабство своїм боярам і дружинникам.

Тільки дуже невелике число залишила в городі й наложила на них дань велику. Дві частині дані йшло на Київ, а третина на Вишгород, бо був це Ольжин город іще за Ігоря.

І пішла Ольга по деревлянській семлі з сином своїм і з дружиною й настановляла закони та данину.

*

Горда та вдоволена верталася княгиня в Київ.

Біля церковці святого Іллі, що була вже тоді в Києві, стояв гурток християн. Між ними сивий старець, сліпий уже. За руку держало його мале дівчатко.

Ольгу відразу зацікавила постать старця. Пізнала. Згадала свої дитячі роки, згадала незвичайного гостя, який віщував їй, що буде княгинею.

Так, це він, це той самий старець.

— Старче, — сказала, — яка шкода, що ти не можеш бачити мене. Я та сама Ольга, що ти їй, як була ще малою дівчиною, випророкував князювання. — Твоє пророцтво здійснилося — я княгиня Києва.

А старець підняв сліпі очі вгору, простягнув руки та гукнув:

— Ти велика грішниця, княгине Ольго! Кров невинних громадян на твоїх руках!

— Не невинних, вони вбили чоловіка мого! Я виконала свій обов'язок кривавої помсти, — сказала Ольга голосом, наче оправдувалася.

— Господь велить ворогам прощати, не мститися — сказав старець урочистим голосом.

— Княгине, вели покарати старця за образу твою! — просили дружинники.

— Ні, — сказала Ольга, — йому вільно говорити, бо він мені долю провіщав.

Трохи не тиждень ждала Ольга на своєму судні в Суді. Гордість її, як великої княгині, була дуже вражена. Уже думала над тим, щоб вертатися в Київ, коли прибіг царський гінець і від імени царя попрохав княгиню в царські тереми.

І вийшла Ольга з дружиною на берег. А там ждали її царські поїзди, запряжені в білі, як сніг, коні, в золотистій збруї.

Пишно й велично вітали Ольгу царські міністри промовами привітними. А там пустили її до царя. Як побачив цар горду та пишну, а при тому ще й гарну княгиню, замість її здивувати, сам дивом дивувався.

І зійшов з престолу до неї й посадив її біля себе.

У цій хвилині різьблені леви обабіч престолу почали рухатися, видавати голос, а потім залунав спів невидимого хору. Думали, Ольга з дива язика забуде. Та вона зовсім не здивувалася. Вона ще в Києві довідалася про все й знала, що це все штучне й робиться на те, щоб здивувати чужинців.

І почав цар розмовляти з Ольгою. Спершу йшла розмова про державні справи, а там і перейшла на інші теми.

І припала до вподоби цареві княгиня Ольга і красою лиця, і розумом незвичайним. І цар сказав їй:

— Тобі б, княгине, царювати тут із нами.

Ольга зараз здогадалася, до чого це цар говорить, і відповіла:

— Я поганка, коли хочеш, щоб я охристилася, то христи мене сам. Коли не хочеш бути моїм хресним батьком, то й не охрищуся.

І цар згодився.

І дав цар дари великі княгині Ользі та її почетові й дружині, всім відповідно до їх становища.

А Ольга стала підготовлятися до хрищення. Сам патріярх навчав її правд віри. Та скоро пересвідчився, що вона вже все знає, і що розум її великий. Тоді сказав:

— Благословенна ти між руськими жонами, бо полюбила світло, а покинула пітьму. Благословитимуть тебе діти Руси аж до останнього роду нащадків своїх.

І закінчив:

— Щаслива держава, що має таку мудру княгиню.

І від'їхала — а старець остався. Вітер доніс іще за княгинею слова старця:

— Кайся, Ольго, кайся за гріхи твої!

Від цієї зустрічі Ольга не мала спокою.

І часто бачили люди, як вона заходила до старця, що жив біля церкви святого Іллі.

Ніхто не знав, чого. А він навчав княгиню правд Христової віри.

Мудра володарка

З того часу, як Ольга почала заходити в церкву св. Іллі, вона змінилася зовсім. Не думала вже про помсту, ні про підбої. Одинокою її мрією було вибратися до Царгороду й там охриститися. Тож, коли тільки Святослав доріс, передала йому правління й вибралася в дорогу з великим почетом бояринь, бояр і з дружиною.

І Дніпро і Чорне море переїхала без пригод. Попутній вітер віяв усю дорогу. Аж у Суді[1]) стрінула її пригода. Царська сторожа не хотіла пустити її з її людьми в город.

— Без дозволу царя не вільно нам — сказали.

— То повідоміть швидко царя, що прибула до нього в гості велика княгиня київська, Ольга.

— Це зробимо — сказали.

І поїхав гінець у царські тереми.

— Е, що там! Хай пожде трохи в Суді! — сказав грецький цар, коли гінець сповістив його. — Пожде трохи, то більше поважатиме нас.

А царював тоді Константин, син Леонтіїв.

— Тимчасом приготуйте все, як слід, у вітальній залі, щоб дивом дивувалась оця княгиня з-над Бористена.

— Яку залю приготувати, чи ту, де приймаємо володарів? — спитав дворецький.

— Вистане, коли приготуєш меншу залю послів, тільки вважай, щоб зачудувати її.

— Усе буде приготоване якслід, — відповів дворецький і поклонився низько цареві.

---

[1]) Суд — (зі скандинавського „sund"), так звали за княжих часів Босфор, себто протоку між Чорним морем і Царгородом. Див. ще заувагу 1 на стор. 49.

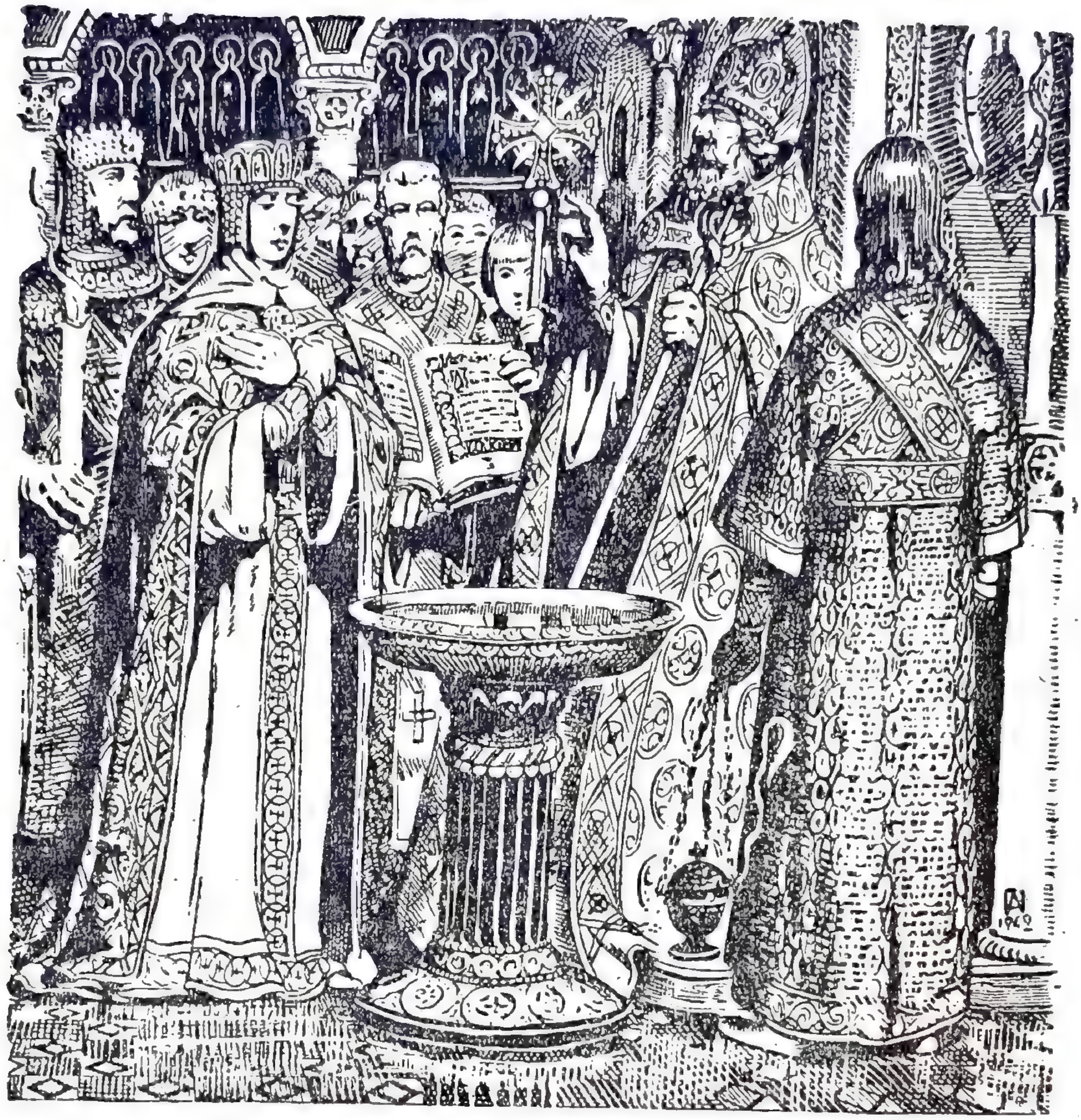

Хрищення кн. Ольги в Царгороді

І охристили Ольгу. А цар Константин був її хресним батьком. При хрищенні дали їй імення Олена, як звалася й давня цариця, мати Константина Великого.

По хрищенні запрохав її цар знову до себе й сказав:

— Хочу взяти тебе за жінку.

Знала Ольга, про що тут іде. Через одруження з нею хотів грецький цар підкорити собі українські землі, щоб їх опісля використати для греків і позбутися небезпечного противника, що нераз сміливими походами на Гостинне море, яке тоді від цих походів уже й почало зватися Руським морем, — заливали добре грекам сала за шкуру.

І відповіла Ольга:

— Як можеш узяти мене за жінку, коли ти держав мене до христу й назвав мене своєю дочкою. А в християн нема такого закону, ти це сам знаєш.

І сказав цар:

— Перехитрила ти мене, Ольго!

І дав їй дари багаті: золото, срібло, паволоки й усякий посуд та відпустив її.

А Ольга сказала цареві:

— Коли вернуся в Київ, багато дарів пришлю тобі: челядь, віск, шкури й військо на підмогу.

*

І вернулася княгиня Ольга в Київ. Рада та щаслива, що стала християнкою.

А грецький цар раду радив з дорадниками своїми:

— Тепер нам через Ольгу можна під свій вплив узяти всю Русь — казали дорадники.

— Ба, — сказали інші — а як? Хоч усі приймуть християнство, а нам таки не схочуть покоритися. Схочуть у себе своїми панами бути й нам рівними.

Довго радили раду, а вкінці учений грек Филип сказав:

— Ольга обіцяла тобі, царю, дари й людей. Ти пішли по обіцяні дари. А грамоту в справі дарів так складемо, що ті дари не будуть дарами, а даниною. І вже Ольжині наслідники будуть нашими данниками.

— Мудра рада, — похвалив цар, — так і зроблю.

І прийшли посли, і стали домагатися обіцяних дарів.

Ольга сказала:

— Не вмію я грецького письма й перше покличу наших людей, що знають грецьке письмо, а тоді дам відповідь.

І покликали купця Остромира, що був уже християнином і знав грецьку мову й письмо, та веліла перекласти собі цареве писання.

— Еге, тепер уже знаю, навіщо цареві моїх дарів. Ну, не на таку попали птицю, щоб сама лізла в сильце.

І відповіла послам:

— Скажіть так цареві: „Коли ти так постоїш у мене в Почайні[1]), як я в Суді, то дам тобі дари“.

---

[1]) Почайна — річка, що впадає до Дніпра в Києві на Подолі.

З цими словами відпустила послів.

Жила тепер Ольга щаслива та вдоволена, як той, що вийшов з темряви ночі на світло денне. Намовляла й сина Святослава, щоб охрестився, та він не хотів. Правда, що як хто бажав охреститися, то не боронив.

Ольга не переставала намовляти його. Тоді він говорив:

— Як я сам прийму іншу віру, то дружина моя сміятиметься з мене.

Та Ольга говорила йому:

— Коли охрестишся, то всі підуть за тобою.

Тоді Святослав закінчував розмову:

— Я не хочу змінювати віри батьків. Не моя в цьому голова судити, котра віра краща. Я войовник!

Князь-лицар

Вже змалечку любив Святослав військо й воєнне життя. Забава в військо була для малого Святослава найкращою, найлюбішою забавою. Мав вибрану дружину з ровесників і з нею робив далекі походи ген поза Київ, у ліси, нібито ворога: „печенігів“ чи „хозарів“ шукали, а то й на „греків“ ішли. Бувало й так, кілька разів, що княжич у лісі чи серед поля й заночував із „дружиною“.

— Лицар буде з нього! — раділи нераз і князь Ігор і княгиня Ольга. І змалечку любив слухати оповідань про славних лицарів.

А як дійшов літ, то першим його старанням було зібрати якнайбільше війська та підготувати його якнайкраще. І дивно, що вже замолоду вмів добирати добрих старшин для свого війська. Такий хист мав уже з природи.

Вояк був душею і тілом! Хоч і князь був, совсім не мав княжих примх. Не любив дорогих одягів, ні страв добірних. Коли йшов у похід, то не брав за собою ні возів з припасами, ні кітла. В поході ніколи не їв вареного м'яса, тільки нарізував собі тоненько чи воловини,

чи дичини, пік на вугіллі й так їв. Навіть намету не вживав ніколи, тільки клав під себе підклад (войлок), а під голову сідло. Життям своїм не відрізнявся від простих своїх дружинників, і тому вони любили його дуже.

Часто робив вправи з військом. А коли бачив, що військо доволі вправлене, вирушав у похід. Насамперед на кочові племена, що раз-по-раз непокоїли східні межі України.

Говорив:

— Коли забезпечу рідну землю перед нападами диких орд, тоді подбаю про поширення меж моєї держави.

П'ять літ отак воював князь Святослав із ордами й такого страху нагнав їм, що саме ймення Святослава викликало в них жах.

Аж тут цар Никифор Фока шле послів до Святослава. Хвалить у листі його хоробрість і лицарськість та просить у нього підмоги проти болгар, що не дають спокою грецькій державі.

І думає Святослав:

— Військо в мене вже готове, хоробре, прив'язане до мене. Хоч би в огонь піде за мною. Іду слави добувати!

І сказав грецьким послам:

— Скажіть вашому цареві, що йду на болгар!

І почав підготовляти все до походу.

Знов зашумів Дніпро-Словутиця під суднами русичів, запінили весла Дніпрову течію, понеслася голосна бойова пісня. Без пригод прибуло Святославове військо аж до Дніпрового гирла.

Тут закликав князь Святослав до себе молодого отрока, Яромира Гордятича, і каже йому:

— Іди до болгар і скажи їм від мого імени: „Іду на вас, готуйтеся до оборони!"

Зачудувалися болгари, не звикли до того, щоб хто, починаючи з ними війну, повідомляв про це їх наперед.

— Щось у нього не всі дома! — говорив дехто з болгар. — Нема чого його боятися.

— Ой, ні! — замітив старий болгарин, Храбр. — Він небезпечніший, як ті, що тайкома нападають. Видно, що знає свою силу, коли так гордо виступає.

А князь Святослав уже на межах Болгарії. Хоробро боронилися болгарські полки, та не встоялися проти Святославових воїнів. Як лев бився і сам Святослав. Де найнебезпечніше, де найзавзятіший бій, там він уже був.

І відступають болгарські полки щораз глибше в край, а князь Святослав каже своїм воям:

— Ідемо на столицю їх, на Переяславець!

Найзавзятіший був бій під самим Переяславцем.

І здобули його Святославові вої, ніщо не могло їм опертися. Відчинили переяславчани ворота города князеві Святославові.

Сподобався Святославові город і земля болгарів і сказав він:

— Любо мені в Переяславці бути. Гарно тут побувати.

І вважав уже він Переяславець другою столицею великої держави своєї.

А тимчасом на східні межі України напала орда печенігів. Доки князь Святослав сидів у Києві, боялися печеніги переходити межі його держави, та коли провідали, що він пішов на болгарів, вдерлися на українські землі.

Думали собі:

— Князь Святослав із найкращим своїм військом поза своїми землями, можна буде безпечно грабувати Україну.

І справді годі було їм опертися, малі бо сили залишились дома.

Так зайшли печеніги аж під Київ.

Ольга з унуками своїми — Ярополком, Олегом та Володимиром замкнулася в Києві.

Печеніги оточили город великими силами. Була така сила силенна їх війська навколо города, що ніяк ні вийти з укріплень, ні вісті післати.

І почав людям дошкулювати і голод і брак води.

А по другому боці Дніпра стояв воєвода Претич з невеликим відділом війська, та не міг дістатися на той бік, хоч і мав доволі суден.

Тоді обложені в городі стали раду радити. І одні казали:

— Не встоїмо, не видержимо, треба піддатися печенігам.

Князь Святослав вирушає на болгарів

А другі казали:

— Ні, годі піддаватися, треба боронитися.

А каже старий Мирослав:

— Добре було б післати до Претича, щоб прийшов нам з допомогою, то може вдалось би печенігів прогнати. Також треба післати послів до Переяславця, до князя Святослава, щоб покинув болгарів і йшов рятувати рідну землю.

Всі згодилися на це і стали питати між людьми:

— Чи нема кого, що дістався б на другий бік, до воєводи Претича?

І сказав один хлопець:

— Я піду!

І втішилися кияни:

— Коли можеш, іди, рятуй нас!

— Піду! Я дам собі раду, бо розумію мову печенігів.

Узяв хлопець уздечку і пішов простісінько у ворожий табір. Ішов сміло проміж печенігів та завсіди питав їхньою мовою:

— Чи хто не бачив мого коня?

Печеніги думали, що він їхній, і не займали його. Так перейшов він аж до ріки. Тут роздягнувся, зійшов у Дніпро та став переходити його в брід, а далі плисти.

Аж тепер здогадалися печеніги, що він не їхній, націлилися на нього й стріляли, одначе вже не могли нічого вдіяти йому.

Претичеві люди помітили його, виїхали човном йому назустріч і привезли його до Претича.

А він каже Претичеві:

— Коли завтра рано не підступиш під город, то люди піддадуться печенігам.

На другий день удосвіта всіли Претичеві вої в човни, засурмили сильно в сурми й кликали людей із города. І вийшла Ольга з унуками та людьми до човнів.

Побачив це печенізький князь, під'їхав сам до Претича й питає:

— Хто це прийшов?

А Претич відповів йому:

— Тутешні люди.

Тоді спитав печенізький князь:

— А чи ти князь?

— Ні, — відповів Претич — я його дружинник і прийшов як передня сторожа, а за мною йде безліч війська.

Говорив він це, щоб застрашити печенігів. Тоді печенізький князь сказав до Претича:

— Будь мені другом!

А Претич:

— Хай буде так, згода!

І подали собі руки. Печенізький князь дав Претичеві коня, шаблю й стріли, а Претич дав йому панцер, щит і меч.

І печеніги відступили від Києва.

Кияни післали гінців до Святослава та переказали йому:

— Ти, княже, чужої землі шукаєш і бережеш, а своєї позбувся. Бо трохи не взяли печеніги нас і неньку твою та дітей. Коли не прийдеш і не оборониш нас, то таки візьмуть. Чи ж не жаль тобі батьківщини й неньки старої та дітей?

Як почув таке Святослав, зараз велів сідлати коней і погнався до Києва. Тут привітався з матір'ю і дітьми і жалував їх, що були в такій тривозі. І зараз таки вийшов до своєї дружини й гукнув:

— Ідемо на печенігів!

Військо з радісними окликами понеслося за печенігами. Догнали їх, відбили бранців і награбоване добро та зо славою верталися в Київ.

*

Та не довго вже жила княгиня Ольга. Перед самою смертю покликала ще Святослава до себе й сказала йому:

— Сину мій, я вмру і прошу тебе, виконай мою останню волю. Не ховай мене на поганському кладовищі, не справляй тризни на могилі моїй. Нехай поховає мене мій священик. Обіцяєш?

— Обіцяю — відповів Святослав сумно.

Коли княгиня Ольга померла, хотів дворецький і інші бояри справляти похорон давнім українським звичаєм.

Та князь Святослав сказав:

— Не можна. Княгиня Ольга, мати моя, була християнка, і по-християнськи поховають її. Така була остання воля моєї матері, а воля матері моєї свята для мене.

І поховав княгиню Ольгу християнський священик.

На похороні була сила силенна народу. Були всі християни, були й погани. Священик Ольжин сказав проповідь до народу:

— Вона, княгиня Ольга — говорив він — це світова зірниця, що світить перед сходом сонця. Мов зоря перед світанком, сяла вона, мов місяць у ночі.

Довго говорив проповідник, величав покійну велику княгиню за її мудрість і побожність і взивав князя Святослава, щоб пішов слідами мудрої матері.

Всі, хто був на похороні, плакали ревними сльозами. Плакав і князь Святослав, і внуки її, і усі люди,

а найбільше вже християни, бо добра була для них, як мати рідна.

Поховали її в церкві св. Іллі, першій християнській церкві в Києві.

*

Саме тоді прибули з Новгорода посли.

Вони сказали князеві Святославові:

— Просять новгородці, щоб ти, великий княже, дав одного з своїх синів до Новгорода на князя, щоб сидів у Новгороді. А як не підете до нас, то найдемо собі іншого князя.

Каже князь Святослав:

— Коли хто з моїх синів схоче, нехай іде.

Та оперлися і Ярополк і Олег — не хотіли йти ніяк.

І каже Добриня, дядько княжича Володимира:

— Просіть Володимира.

І сказали новгородці Святославові:

— Дай нам Володимира.

Святослав згодився, і Володимир поїхав з Добринею в Новгород.

Князь Святослав посадив Ярополка в Києві, Олега в Іскоростені, а сам став підготовлятися до нового походу на болгарів.

А в Болгарії тимчасом зайшли великі зміни. Грецький цісар Іван Цимісхій боявся, що, як Святослав поборе болгарів, схоче завоювати і Грецію, і погодився з болгарами та обіцяв їм допомогу проти Святослава.

В 971 р. по Хр. прийшов Святослав удруге під Переяславець. І виступили болгари до бою проти Святослава. Завзята була січа. Болгарів було більше, а й греки помагали їм. І стали вони перемагати Святославові війська.

Тоді Святослав сказав дружині своїй:

— Вже нам тут згинути! Вдаримо хоробро, як мужі, браття й дружино!

І це коротке й палке слово князя, а за цим і приклад його власний, бо князь кинувся, як лев, на противника, так заохотили дружину, так додали їй духу й завзяття, що вони мов буря, кинулися на ворога.

І не видержали болгари напору Святославової дружини — подалися. Під вечір переміг Святослав болгарів і, як переможець, увійшов у Переяславець, узяв його приступом на списи.

— Тепер треба мені покарати віроломного грецького цісаря — сказав князь Святослав. — Я пішов йому з допомогою, на прохання його попередника, а він тепер проти мене виступає!

І післав своїм звичаєм послів до греків, щоб переказали їм: „Хочу на вас іти, взяти город ваш, як і цей. Будьте готові!“

Греки злякалися. Цар скликав раду: що діяти йому? Довго радила рада, а вкінці рішили, що треба перше довідатися, які сили в Святослава. Тому треба вдавати перед Святославом, буцім то вони хочуть з ним миритися.

І переказали через послів Святославові:

— Нам не сила стати проти вас, та візьми данину для себе й для дружини своєї. І скажіть нам, скільки вас, щоб ми могли дати данину по числу голов.

— Хитрі вони, — каже князь Святослав — та не перехитрити їм мене. Вони підлещуються до нас, щоб довідатися, скільки нас, чи можуть вони проти нас устоятись, чи ні...

І каже грецьким послам:

— Я згідний миритися. Тільки хай ваш цісар дасть данину на двадцять тисяч.

І коли грецькі посли відійшли, сказав до своїх старшин:

— Додав я десять тисяч вояків, та цим не сказав неправди, бо мій дружинник варт щонайменше за двох грецьких вояків.

І стали греки підготовлятися до боротьби. Про данину й не думали. І незабаром мали добірного війська сто тисяч.

Довідався про це Святослав, та не злякався, пішов на греків. А греки хмарою виступили проти Святославової дружини. І бачить Святослав, що маючи перед собою таку силу противника, стривожилася його дружина, жах обхопив її.

— Не видержимо! — почув він тривожні шепоти.

І тоді виступив він перед своїм військом, скинув шолом і промовив:

— Браття й дружино! Уже нам нікуди подінутися! Хочемо, чи не хочемо, мусимо ставити чоло! І не посо-

ромимо землі руської, а ляжемо кістьми! Мертві, не матимемо сорому; а коли втечемо, то соромом покриємося. Тож не втікатимемо, лише станемо кріпко, а я піду попереду вас! Коли моя голова поляже, тоді думайте про себе!

І заложив шолома.

А військо в захопленні гукнуло голосно:

— Де твоя голова, княже, там і наші голови положимо!

А князь підняв меча вгору:

— Тож за мною, браття і дружино! Наперед!

І рушило військо! Застугоніла земля під кінськими копитами і під ногами пішої дружини... Замаяли в поході прапори й стяги, заграли сурми бойові.

Так буря не виє, так могутній вихор не б'є в праліс густий, як ударили Святославові вої на грецькі стотисячні війська. Почалася велика січа. Греки зразу держалися. Дзвеніли шаблі об шоломи та панцері, ломилися ратища, літали хмарами стріли... Мов хуртовина, пруть русичі наперед, а князь Святослав попереду них мечем, мов блискавкою сріблистою, вимахує.

І не видержали греки... подалися, а там і втікати стали. Передні ряди потиснули на задні, почалася метушня, переполох. І греки втекли з бойовища...

А Святославові вої гонять за ними. Кого надогнали, не було йому пощади...

І кинулися русичі на городи, здобували їх і руйнували так, що вони потім цілі століття стояли пусті.

*

Затривожився грецький цар.

— Лихо! — думає — розлютили ми лева.

І скликав своїх бояр у палату та каже до них:

— Що нам діяти, бо ж не можемо стати проти нього?

І сказали йому бояри:

— Пішли йому дари! Випробуємо його, чи ласий він на золото й паволоки?

І післали князеві Святославові й золото й паволоки та мужа мудрого. Сказали йому: „Уважай на зір і на лице його та на розум його!“

Посли прийшли і поклонилися князеві та поклали перед ним золото й паволоки. А Святослав і не глянув на дари, сказав лише своїм отрокам, щоб сховали все...

Вернулися грецькі посли до царя та сказали:

— Ми прийшли до нього, дари дали, а він навіть не глянув на них, тільки наказав сховати.

І каже на це один із бояр:

— Випробуймо ще його! Пішли йому ще зброю.

І післали меч та й іншу зброю.

Князь Святослав прийняв, почав хвалити й любуватися та дякувати цареві.

Вернулися посли знову до царя та оповіли все, як було. Як почули це бояри, сказали:

— Лютий мусить бути він, коли не дбає про майно, а бере зброю. Пішли йому данину!

І післав цар данину та переказав таке:

— Не йди на город, візьми данину, яку хочеш!

Святослав згодився. Казав давати данину й на тих, що згинули.

— Рід його візьме — казав.

Забрав Святослав великі дари й повернувся в Переяславець із славою великою. А коли побачив, що стратив у завзятих боях багато дружинників, подумав:

— Треба мені вертатися в Київ і привести більше війська. А тимчасом мушу замиритися з царем.

І післав визначних мужів до царя.

Цар дуже зрадів цим.

І списали договір. Умови були багато коротші, як у договорах князів Олега й Ігоря, бо князь Святослав не любив довго розводитися. Вояк був, як до війська промовляв коротко та різко, мов мечем рубав, так і писати велів коротко.

— Нехай буде коротко, та ясно — казав.

Цісар Іван Цимісхій дуже зрадів, коли дістав такий договір. І забажав побачитися зі Святославом. І виїхав, щоб побачитися з ним у його таки таборі. Їхав на пишному коні, в дорогому одязі й блискучій зброї, а біля нього численна дружина, теж пишно одягнена.

Святослав підплив до нього в човні й веслував сам.

І здивувався цар, що він нічим не різниться від простих дружинників своїх. Так само, як вони, зодягнений у білий одяг, тільки що чистіший. Голова в нього

була виголена, тільки чуб залишився. У лівому його вусі був золотий ковток, а при боці золотий меч.

Підплив князь Святослав до царя, звітався і таки з човна почав з ним розмову. Цар не спускав з нього очей. Зацікавив його вигляд славного войовника, що не різнився від своїх вояків ні одягом, ні способом життя. Святослав говорив, а з його синіх очей наче іскри сипалися.

Поговорили обидва володарі з собою, обдарували себе взаємно тодішнім звичаєм і розійшлися.

*

Коли довели мир вже до кінця, Святослав поплив з дружиною до Дніпрових порогів.

Старий Свенельд радив князеві:

— Об'їдь, княже, на конях пороги, бо там печеніги стоять.

Та не послухав князь старого досвідченого воєводи. Пустився далі Дніпром на човнах.

А болгари заздалегідь післали гінців до печенігів:

— Це Святослав вертається в Київ. Забрав багато добра в греків і великий полон, а війська в нього мало.

Коли печеніги таке почули, зраділи. І зараз заступили пороги.

Святослав прийшов туди, та не можна було перейти порогів.

— Добре ти радив, Свенельде! — признав тепер Святослав. — Що ж тепер нам діяти? — журився він. — Зима надходить, тепер степами годі пускатися. Нема іншої ради, треба зимувати.

І став зимувати в гирлах Дніпра в Білобережжі. Та тут нове лихо. Не стало в них поживи, настав голод. Тоді почали вбивати коней. А то й коні гинули, бо не було паші для них. То вже й тих коней що гинули, добивали та їли. І кінське мясо так подорожчало було, що пів гривни платили за конячу голову. Та якось перезимували. Стали танути сніги, весна наступала.

Каже Святослав:

— Що ж, все одно, чи згинути тут, чи в бою. Нападемо на печенігів, а чей удасться нам пробитися.

— Де ти, княже, там і ми! — сказало військо та кинулося на печенігів.

— Добре, — каже по хвилині, — я віддаю під твою опіку, Добрине, ввесь простір на сході. Побудуєш укріплення та сторожі поставиш у баштах граничних. Будеш моїм граничним воєводою.

І забрався Добриня Микитич до діла. Велів насамперед сипати вали від Дніпра аж до Богу, потім вбивати на них міцні дубові частоколи. У відступах на один день їзди конем будував він вартові башти та інші укріплення з воротами. При баштах понастановляв хоробрих дружинників начальниками.

О, соколиним оком беріг пильно Добриня східних меж держави князя Володимира! І пильно берегли начальники вартових башт воріт граничних. Завзятущі доводилося зводити бої лицарям з дикими печенігами. І боялися печеніги й пробувати вдиратися поза укріплення. Та Добриня й лицарі його не давали їм спокою. Нераз відчинялися ворота вартівень, і лицарські відділи вибігали з них на швидких іноходцях[1]) і викликали на герць печенізьких войовників. І пішла слава Добрині та його лицарів по всій широкій Україні. Співці складали пісні про їх геройські діла та співали їх у княжих теремах і по дружинних та боярських дворах, а то й у міщанських і селянських домівках.

Так забезпечив князь східні межі своєї держави. Аж тут одного дня в р. 981 приходять посли з заходу. Вислали їх червенські городи: Червень, Перемишль, Буськ і інші.

— Великий княже, — просять — рятуй нас! Колись були ми самостійні під зверхністю своїх червенських князів. Та потім з'єдналися наші князі з великоморавською державою, щоб могти оборонитися перед мадярською навалою. Але по смерти великоморавського князя Святополка його три сини жили в незгоді, і відтоді угри й інші вороги раз-у-раз наїздили на наші землі та й досі не дають нам спокою. Ми хочемо належати до твоєї могутньої держави.

Подумав князь Володимир:

— Червенські городи між Сяном і Бугом будуть кріпким заборолом на західних межах моєї держави.

І негайно вислав свої залізні полки, щоб зайняли червенські городи.

---

[1]) Іноходці — коні з іншою ходою, як звичайно.

А їх хмари, хмари! Попереду них Куря, князь печенізький.

Святослав, як побачив його, так просто на нього розігнався. Почався двобій! Князь Святослав бився завзято. Дзвеніли мечі, сипалися іскри. Аж тут упав кінь під князем Святославом. Куря використав хвилину й списом пробив князя.

А потім відтяв голову й велів череп з його голови окувати золотом та зробив собі чашу до пиття. А на чаші дав напис: „Чужого забажаєш, своє втратиш“.

Старий Свенельд прибув до Києва з невеселою вісткою про смерть Святослава Хороброго.

А княжив Святослав усього двадцять вісім літ.

Князь-переможець

Після смерти князя Ярополка, що княжив по Святославові, став його молодший брат Володимир великим князем київським і володарем усіх руських земель.

Войовник був він усією душею, як і його славний батько. Тільки й мріяв він про бої та підбої... Піддержували ті його мрії й загартовані в боях войовники князя Святослава, а вже найбільше Володимирів дядько Добриня та воєводи.

Вони говорили йому:

— Треба ж тобі, княже, помститися за смерть твого батька і на зрадливих греках, і на лютих болгарах, і на печенігах диких...

І почав князь Володимир приготовляти зброю та судна і охочих людей у військо кликати.

Найбільшою журбою князя були східні межі його держави. Там на сході сиділи дикі печеніги, що вже здавна непокоїли Україну, що вбили його славного батька. Треба їх знищити, та покищо треба якось забезпечити границі. І радить воєвода Добриня:

— Нема іншої ради, треба забезпечити наші межі укріпленнями.

Задумався князь Володимир.

З радісним захопленням вітав Київ князя-переможця

Гей, як радісно вітали мешканці цих городів блакитні прапори з золотим Володимировим знаком і як радо приймали залоги його залізних дружинників!

Аж тут приходить вістка: „Вятичі бунтуються, не хочуть платити данини“!

Володимир пішов на них і побив їх, та каже їм:

— Платитимете таку саму данину від плуга, як платили ви моєму батькові.

Та нарік знов збунтувалися вятичі. І знову пішов на них Володимир і здавив бунт остаточно.

Вкінці рушив на ятвягів, що непокоїли пограничні землі на заході, переміг їх і прилучив їх землі до своєї держави та зо славою вернувся в Київ.

З радісним захопленням вітав Київ князя-переможця, що поширив і закріпив межі держави.

*

Раз покликав князь своїх дорадників і сказав їм:

— Приходили до мене болгари й говорили: прийми закон наш! Потім прийшли хозари й теж хвалили закон свій, а вкінці прийшли греки. Вони ганили всі закони, а свій хвалили.

І сказали бояри й старці:

— Знаєш, княже, що свого ніхто не ганить, тільки хвалить. Коли хочем добре провідати, то маєш у себе мудрих мужів. Хай підуть і приглянуться, як де служать Богові.

І сподобалася ця рада Володимирові, вибрав десять людей та сказав їм:

— Ідіть і придивіться до різних вір і обрядів.

І пішли посли до різних народів, і вкінці подалися в Грецію, до Царгороду.

Пустили послів до царя. А був тоді царем Василь II. Молодший.

— Хто ви такі, — питає цар Василь, — чи гості, чи посли княжі?

— Князь наш — кажуть Володимирові посли — хоче завести в своїй державі нову віру, і тому післав нас по світу, щоб придивитися, котра віра найкраща. Ми вже були в болгар і в німців, тепер прийшли до вас.

— Добре, каже цар, — завтра й так у нас велике свято, то матимете нагоду придивитися.

А на другий день післав цар до патріярха:

— Прийшли русичі, хочуть пізнати нашу віру. Прикраси церкву й крилос і сам зодягнися в святительські ризи, нехай бачать славу Бога нашого!

Коли патріярх почув таке, наказав скликати співаків. Було свято, кадила палили, співи й хори завели.

І пішов цар з послами в церкву св. Софії, і уставив їх на просторому місці.

А було чому чудуватися. На стінах церкви образи святі аж міняться кольорами, аж сяють золотом, а все аж купається в світлі воскових свічок. А згори з хорів, немов із неба, несеться спів, могутній і величний, наче б ангели співали. А біля престолу за царськими вратами

А бояри йому:

— Яку тобі любо!

І став князь Володимир думати над тим, як йому звернутися до царів, що він хоче прийняти їхню віру. Бо ж прийняти віру з Греції він уже вирішив! Знав її вже з оповідань бабуні, княгині Ольги, що малих унуків учила вже правд християнської віри.

І радиться князь дорадників своїх найближчих:

— Як би то так зробити, щоб не виглядало це, що ми піддаємося під зверхність грецьких царів.

А воєвода Добриня каже:

— Треба піти походом на Грецію і, як переможці, прийняти їхню віру.

Тут вмішалася й мати князя Володимира, Малуша.

— Я чула, сину, що в грецьких царів є сестра дуже гарна. Засватай її! Поріднитися з грецькими царями добре буде, цим зросте значення й слава твоєї держави.

— Справді добра рада — каже воєвода Добриня.

— Ба, а як царі відмовлять мені, або й царівна не схоче? Тільки сорому наїмся!

Тут знову Добриня:

— Коли засватаєш царівну як переможець, то не зважаться ні царі, ні царівна відмовити тобі.

І вирішив князь Володимир підготовляти похід на Грецію.

Через рік було все готове до походу.

І пішов князь походом на грецьке місто Корсунь.

Корсуняни замкнулися в городі й боронилися завзято. Володимир обступив город військом і шерешпирами й пороками[1]). Важко приходилось корсунянам відбиватися. Володимир бачив це й післав до корсунян вістуна, щоб сказав їм: „Здайтеся, а пощаджу вас усіх і город ваш. Коли ж не здастеся, то я, хоч би й три роки довелося стояти, стоятиму!“

Та не послухали цього корсуняни. І дав наказ Володимир своїм людям сипати насип до города. Та вони сипали, а корсуняни підкопали городський мур і крали сипану землю. Володимирові дружинники сипали, а вони забирали її потайки і носили в город, та сипали по середині города.

---

[1]) Шерешири — самостріли, що викидали на облягане місто великі камені. Пороки — машини до розбивання муру.

сам патріярх у золочених ризах, самоцвітами висаджуваних, а кругом нього єпископи, священики й діякони співають...

А тут ще й з кадильниць несуться пахучі хмарки, розпливаються в соборі.

— Справді ми в небі, не на землі — думають посли.

І обдарували царі послів дарами великими і відпустили з честю додому.

На київському княжому дворі був великий рух, як посли вернулися з подорожі. І дружинники й бояри хотіли почути, що вони бачили й чули в широкому світі. Тож, як тільки княжі гінці пішли по київських дворах із закликом, щоб бояри й старшини зійшлися в княжій гридниці[1]), бо вернулися посли з чужини, кожен поспішив туди негайно. І незабаром заповнилася вся гридниця.

І ввійшов князь Володимир у гридницю, а за ним усі десять послів, та каже:

— Бояри й старшино! Я скликав вас тому, бо вернулися вислані нами мужі. Хочу, щоб ви почули від них, що вони бачили.

А посли оповідали:

— Були ми в різних державах, аж прийшли до Греції, а там повели нас, де служать своєму Богу. І ми не знали, чи ми були на небі чи на землі. Бо нема на землі краси такої. Цього всього ми не зуміємо оповісти. Тільки те знаємо, що там Бог перебуває з людьми, і їх богослужба найкраща з усіх. Ми не можемо забути тієї краси, бо всяка людина, коли покушає солодкого, потім не приймає гіркого — так воно і з нами.

Посли скінчили, а князь Володимир:

— Ну, що ж ви на це, бояри й дружино та старці?

І каже хтось із дружинників:

— Воно правда, що грецьке богослуження дуже гарне. Ось тут їх церква маленька, мило там послухати їх.

А бояри сказали:

— Коли б грецька віра була лиха, то твоя мудра бабуня Ольга не прийняла б її.

А князь Володимир знову:

— То яку ж віру приймемо?

---

[1]) Гридниця — кімната в княжому теремі, де гридні (вартові) держали варту і де збиралася дружина.

Та був у Корсуні купець українець, звався Настас. Він пустив у Володимирів табір стрілу й написав на стрілі таке:

— Колодязі, які є за тобою від сходу, що з них вода йде рурами до Корсуня, перекопай і спини воду!

Зрадів Володимир і зараз велів копати поперек рур, і не пустив води у город.

Ой, важко, душе важко прийшлося тепер корсунянам, бо іншої води вони в городі не мали. Брак води, спрага так дошкулила їм, що не видержали довше й піддалися. Увійшов Володимир у город із військом і післав до грецьких царів гінця.

Переказав царям:

— Це город ваш славний узяв я! Чув я, що ви маєте сестру, ще дівчину. Коли не віддасте її за мене, то зроблю з вашим стольним городом те саме, що зробив із цим.

Гей, зажурилися й засумували обидва царі, як почули таке. Знають вони, що син хороброго Святослава додержить слова. Та як віддавати сестру їм, християнським царям, за поганина? І переказали в відповідь:

— Не годиться християнкам одружуватися з поганами. Коли охристишся, то царство небесне осягнеш і з нами будеш одновірник. Коли ж цього не схочеш зробити, не зможемо віддати за тебе нашої сестри.

Коли Володимир це почув, сказав царським післанцям:

— Скажіть царям так: що я охрищуся, бо вже пізнав вашу віру та сподобалася мені й ваша віра й богослуження.

Коли царі таке почули, мусіли згодитися, бо ж дали слово.

Та царівна Ганна довго не хотіла й слухати про це.

— Не хочу — казала — йти в цей город Київ. Там нема ні освіти, ні величі такої, як у нас.

На те цар Василь:

— Сестро! Володимир могутній князь, володар великих просторів. Коли відмовиш йому, матимемо грізного ворога, що вже загрозив здобуттям Царгороду, а коли згодишся, зискаємо сильного союзника.

— А найважніше, що через це з'єднаємо такі величезні простори для Христа — додав митрополит.

І як стали вмовляти сестру, вона вкінці згодилася.

Тоді царі переказали Володимирові:

— Охристися, а тоді пішлемо нашу сестру до тебе.

На це відповів Володимир:

— Нехай царі прийдуть із сестрою і охристять мене!

Не було що царям діяти, виправили царівну з численним почетом, з достойниками та священством.

Корсуняни вийшли з поклоном назустріч царівні та повели її в город, у тереми.

Сам єпископ корсунський і царівнині священики навчали князя Володимира християнської віри і охристили його. При хрищенні одержав Володимир імення Василя.

Потім відбулося величне вінчання князя Володимира з царівною Ганною.

І засяла на київських горах благодать Божа

І поїхав князь Володимир із жінкою в Київ. Забрали з собою і Настаса, і корсунських священиків, і мощі святих Климента й Тива, взяли і церковний посуд та ікони на благословення собі.

Зо славою й радістю входило військо в Київ.

Раділи всі, та найбільше київські християни, що князь їх християнин і жінку взяв із грецького царського роду. А ще більша була їх радість, коли в неділю на богослуженні з'явився вперше князь Володимир із княгинею Ганною. Сльози радости блищали на очах християн, коли бачили, як їх князь разом із ними молився....

Багато вже було тоді християн у Києві, а ті, що ще не були християнами, зацікавилися християнською вірою, стали випитувати свояків і знайомих християн про основи християнства. Християни радо голосили ближнім своїм правди Христової науки. Знатніші бояри й дружинники, а то й купці запрошували до себе християнських священиків і просили їх, щоб навчили

їх християнської віри. І так неслося слово Боже по боярських і дружинних дворах та по хатах міщан київських і з'єднувало все більше й більше овець для Христового стада.

Мало було таких, що їх серця не приймали в себе світла Христового.

Аж одного дня появилися на вулицях Києва озброєні люди з дрючками, з сокирами та стали звалювати та зрубувати кумирів[1]), що були на різних місцях Києва.

Потім післав князь Володимир окличників по вулицях Києва.

І оповіщали окличники:

— Кияни! Велить вам князь Володимир сказати: „Хто не прийде завтра на ріку, чи багатий, чи вбогий, чи прошак, чи робітник, буде мені ворог!"

І йшли на другий день кияни раді та веселі.

— Коли б воно не було добре, не були б прийняли нової віри князі та бояри — думали собі.

І зійшлося над берегом Дніпра народу хмара. Чоловіки й жінки, старі й молоді та діти.

Вийшов потім над Дніпро і князь і священики. Люди повходили в ріку і стояли там одні по шию, другі по груди, молоді при березі, матері держали найменших на руках. Священики стояли на березі й читали молитви.

А день випав чудовий! Такий ясний і сонячний! Небо було голубе, ні малісінької хмариночки не було на ньому. Здавалося, що враз із людьми раділо й небо. І засяла на київських горах благодать Божа!

Охрестившись, люди розходилися до своїх домів і довго розмовляли про це велике свято.

*

Князь Володимир відразу наче змінився. Не думав про війни та підбої, тільки про хвалу Божу. Будував церкви на тих місцях, де стояли кумирі. На горбі, де стояв Перун і де приносили божкам жертви, поставив церкву св. Василія. Та не тільки в Києві, але й по інших городах будував церкви і посилав священиків, щоб навертали людей на християнську віру. За пора-

[1]) Кумир — статуя поганського божка, бовван, ідол.

дою єпископа брав у знатних дружинників дітей і давав їх учити грамоти.

У вісім літ після того викінчив Володимир церкву св. Богородиці. Велика це радість була для князя. Він увійшов до церкви і молився. А по молитві сказав до митрополита: — Даю церкві цій святої Богородиці від усього мого майна й від городів моїх десяту частину!

І дав на це грамоту.

Того самого дня справив князь великий бенкет боярам і старшині, а між убогих роздав багато майна...

Передовсім заводив усюди лад і порядок. З володарями сусідніх держав жив у мирі. Щоб забезпечити єдність держави, призначив намісниками в поодиноких землях своїх синів.

І мав Володимир мир на всіх межах своєї просторої держави.

І хвалили люди доброго князя, величали його Володимиром - Красним Сонечком, і любили його, як рідного батька. Співаки складали пісні в його честь.

І йшла слова мудрого, могутнього та доброго князя по всьому світу. Навіть далекі володарі старалися заприязнитись із славним українським князем, а навіть поріднитися з ним.

Увесь тодішній світ цінив і поважав великого князя Києва. На княжому дворі майже щодня були посли якоїсь держави чи володарів. Кожний хотів мати приятелем князя такої могутньої держави.

І славна та багата була тоді наша земля, держава наша.

Помер князь Володимир Великий в п'ятницю 15 липня 1015 р. в Берестові під Києвом, у своєму літньому теремі.

Міжусобиці

Сум і тривога покрили ввесь Київ на вістку про смерть князя Володимира Великого.

Не стало доброго та щедрого князя. Не стало розумного керманича великої держави. Не стало могутнього володаря, що перед ним дрижали вороги, а поважали володарі Сходу та Заходу, Півночі й Півдня.

Погасло над Києвом і над усією великою й багатою землею українською Яснеє Сонечко. Ось-ось і чорні хмаро надсунуть — усе заслонять над українською землею.

— Нема князя Бориса, далеко з печенігами воює, а його то князь Володимир, Яснеє Сонечко, своїм наслідником мати хотів! Що то буде? що то буде? — журиться не один із бояр.

— Кажуть, Святополк збирається захопити престіл!

Саме тоді князь Борис вертався з походу. Не найшов у степах печенігів. Аж тут приспів до нього вістун із Києва.

— Княже, вертайся негайно в Київ! Твій батько помер, а князь Святополк за намовою жінки збирається захопити престіл, що батько твій для тебе призначив.

Як почув таке князь Борис, то задеревів увесь, слізьми рясними залився та з жалю й болю довго не міг і словечка промовити.

А дружинники його потішають і радять!

— Піди та сядь у Києві на батьківському престолі — сила в тебе є, бо все військо під твоєю рукою.

Та князь Борис відповів їм:

— Ні, друзі мої, не підійму я зброї на брата мого, і то на старшого від мене! Він має мені бути замість батька.

І пустився далі в дорогу. Аж прибули над річку Альту... І знов дружинники радять князеві:

— Веди нас на Київ!

Та князь Борис усе своє:

— Ні, не піду я на старшого брата.

І не сподобалося це дружині:

— Коли він не хоче стати київським князем, то чого ж нам при ньому сидіти, — сказав варяг Оляф, — пошукаємо собі іншого князя, жадного воєнної слави та добичі.

— А справді! — сказав другий варяг, Гаральд. — Ходімо хоч би й до Святополка. З цим князем, Борисом, що ввесь час тільки молиться, нам не здобути ні слави, ні багатства.

І відійшли обидва варязькі полководці з воями своїми, а за ними пішов і Олег Остромирич, і Святослав Пурятич із українськими полками.

А була тоді субота.

Засумував князь Борис. Туга й печаль охопили його душу, серце його добре. І пішов він у свій намет і там молився.

А тут вдираються в шатро розбишаки. Блищить зброя, бряжчать мечі, кидаються нелюди на князя, що стояв навколішках і молився. І чотири гострі списи застрягли в молодому тілі князя Бориса...

Князь Борис прошептав ще молитву, глянув востаннє на людей, що тимчасом поназбігалися, і віддав Богу духа.

Люди сповили тіло князя-мученика в наметне полотно та поклали на віз і повезли до Вишгороду[1]).

Там похоронили князя Бориса в церкві св. Василія.

*

Не мав князь Святополк спокою. Сумний і понурий ходив день-у-день.

І питає його жінка його, дочка польського князя, Болеслава Хороброго:

— Чого ти завсіди такий понурий і задуманний, несвій якийсь такий! Аж смішно, на київському великокняжому престолі засів та й сумує.

— Засів, легко сказати, та вдержатися не легко. Брати не дадуть.

— А ти зроби так, як мій батько з своїми братами. Постарайся, щоб вони всі стали для тебе нешкідливі. Мій батько так позбувся своїх братів, що одного вбив,

---

[1]) Вишгород — укріплене місто в київському князівстві над Дніпром, вище Києва.

а другого осліпив і замкнув у тюрмі, і тепер панує безпечно в Польщі.

— Страшно воно! — боронився Святополк. — Що скажуть на те кияни, що митрополит?!

— Певно, як будеш боятися, то нічого не вдієш, і котрийнебудь із твоїх братів прожене тебе не то з Києва, але і з твого уділу, що тобі батько дав...

— Так ти кажеш?

— Авжеж! А як не послухаєш мене, то пожалуєш колись, та вже буде пізно!

Коли принесли князеві вістку про вбивство князя Бориса, сказала Святополкова жінка до чоловіка:

— Тепер тобі годі спинятися на половині шляху, — треба й інших братів позбутися. А передусім Гліба, бо він з Борисом сини однієї матері.

— Твоя правда! Він найперший за старим звичаєм має право до кривавої помсти. Треба мені й із ним справитися.

Та не вдоволилася цим Святополкова жінка.

— Ще в сусідстві маєш ворога, — сказала — ще з ним мусиш так само справитися. Поки під боком у Деревщині сидить Святослав, не матимеш спокою!

Довідався про ці намови князь Святослав.

— Треба мені шукати помочі в Угорщині, — подумав він і негайно пустився в подорож. Та наймані вбійники Святополкові наздогнали його в Карпатах над річкою Опором і там кинулися на нього. Князь Святослав із кількома дружинниками боронилися завзято, та не встояти йому проти переважаючої сили. Упав, ранений списом у серце. Вірні дружинники похоронили князя таки на тому місці, де він погиб, і висипали високу могилу.

*

Задумався в Великому Новгороді князь Ярослав:

— Святополк загорнув майже всю Володимирову спадщину. Треба проти нього виступити, притяти йому пальці, бо ще й мене відсіля вижене.

І зібрав варягів і новгородців, і рушив у похід на Святополка. Зустрілися Ярославові війська з Святополковими над Дніпром під Любечем.

Довго стояли так — по одному боці Дніпра Ярославові полки, а по другому Святополкові. Ні ті, ні ті не зважувалися перейти ріку та вдарити на против-

ника. Аж почалися морози, і Дніпро замерз. Тоді стали варяги та новгородці готуватися до бою. Але й Святополк готувався до збройної розправи. Гарячіші з його вояків стали глузувати собі з новгородців.

— Гей, ви теслі, чого ви тут прибули? Ходіть, будете нам хати будувати!

Розлютило це новгородців, роз'ярило:

— Гей, стривайте, притешемо ми ваші пусті маківки — відповідали вони.

Ударили війська на себе. Задзвеніли мечі об шоломи, блиснули списи, посипалися стріли. І подалися полки Святополкові. А Ярославові їм на п'яти наступають. Потоки крови по бойовищі течуть, ранені стогнуть.

А Святополк щодуху біжить, шляху до свого тестя в Польщу питає.

— Рятуй мене, тестю! — просить. — Ярослав прогнав мене з престолу.

А тесть, король польський, Болеслав Хоробрий, думає собі:

— Добра нагода скарбницю мою вбогу збагатити, а то може й багаті червенські городи захопити.

І каже Святополкові, зятеві своєму:

— Готов я з військом моїм тобі на допомогу стати, великокняжий київський престіл тобі придбати.

Літом 1018 р. рушив Болеслав Хоробрий на Київ, а з ним наймані німецькі лицарі, угорські затяжні війська й печеніги.

Та відважний Ярослав не ждав ворогів у Києві, а вийшов проти них і стрінув їх над Бугом. Але не встиг ще уставити своє військо, як Болеслав переплив швидко ріку й сильним наступом побив його. Розбилося Ярославове військо, а він сам тільки з чотирма дружинниками прибіг у Новгород.

Болеслав Хоробрий в'їхав з зятем у Київ і став господарювати в ньому, як у своїй займанщині. Болеславові вояки допікали киянам, глузували з них і забирали їм дорогоцінності. Розкішно жилося Болеславові та його дружині в багатому Києві.

А кияни стали нарікати на Святополка, що навів чужинців у Київ. Негодування росло та кріпшало.

І самому Святополкові надокучило довге перебування та господарювання тестя в його городі. Дав таємний наказ убивати чужих вояків, де тільки дасться.

Киянам двічі не говорити того. Стали вбивати то тут, то там Болеславових вояків щораз більше, щораз частіше.

Побачив Болеслав, що небезпечно сидіти довго в Києві, забрав силу-силенну скарбів, забрав багато полоняників і вернувся в Польщу. По дорозі захопив для себе Червенські городи та залишив там свої залоги.

Не довго тішився Святополк від'їздом тестя.

Ярослав зібрав нові варязькі війська і рушив на Київ зимою 1018 року та побив Святополка.

Святополк не вмів з'єднати собі дружинників, не вмів зібрати досить війська із своїх земель. Тож звернувся тепер за допомогою до печенігів. Печенізький хан радо згодився дати поміч.

— Пограбую багаті землі руські — думав, зрадівши.

Та рухливий Ярослав не ждав їхнього приходу в Києві, а вирушив проти Святополка та зустрів його війська над річкою Альтою[1]).

І покрила поле над Альтою велика сила війська. А була тоді п'ятниця. І як тільки зійшло сонце, вдарили на себе обидва війська. Кривава, люта була січа. До самого вечора тривала. А під вечір похилилися стяги Святополкові, урозтіч пішло військо його.

А Святополк на коні з отроком тільки своїм утік. Блукав довго лісами, аж добився до західних меж української землі й подався на чужину.

„У пустині межі чехи й ляхи" — як каже літопис — закінчив життя князь український, що міг з'єднати та скріпити київську державу, коли б сперся був на власні українські сили, а не приводив собі чужинців-союзників.

За братовбивство, що затяжило на його долі, назвали його Окаянним,

У Києві заволодів щасливіший Ярослав.

*

Лицарської та гордої вдачі був Мстислав Червоний, молодший брат Ярославів, князь Тьмуторокані[2]).

Слава про нього лунала вже по всій широкій Україні. Пісень співали про його лицарські діла, про

---

[1]) Альта — вливається в річку Трубеж, лівобічну притоку Дніпра.
[2]) Тьмуторокань — город на побережжі Озівського й Чорного моря.

І згодився Ярослав. І вже не було між братами незгоди — обидва разом і на ворогів ходили.

Аж тепер уже міг Ярослав „піт утерти з чола“ дружини і про добро української землі подумати...

*

Каже Мстислав Ярославові:

— Брате, як ти можеш спокійно терпіти, щоб Червенські городи в чужих руках залишались?

— Думав уже я про те. Треба піти походом, відібрати їх назад. Тепер це не важка справа. Мечислав — то не Болеслав.

І пішли обидва брати походом на Червенські городи.

Багато бранців привезли з собою з походу.

— Що ж ти думаєш робити з ними, з бранцями цими? — питав Мстислав Ярослава.

— А що? Осаджу їх на ріці Росі[1]) по городках, що їх побудував ще наш батько для оборони від степовиків.

Жили так обидва брати в згоді та в любові, аж тут 1036 р. прийшла до Ярослава невесела вістка:

— Мстислав на ложі смерти, на ловах занедужав.

Поїхав Ярослав до брата, а Мстислав уже вмирає:

— Прощай, Ярославе, — каже — от і знов землі збереш під своєю рукою, бо в мене нікому їх передати, не дав Бог діток.

Засумував Ярослав, жаль йому Мстислава, як брата і як князя доброго.

Плакали за Мстиславом усі, а вже найбільше жалувала за ним дружина, бо добрий був він для неї, все віддавав дружинникам, не жалував ні худоби, ні напитків, ні наїдків.

---

[1]) Рось — річка, правобічна притока Дніпра.

його бої з хозарами та касогами[1]). А найбільше любили слухати пісні про те, як він Редедю, князя касогів, заколов ножем у двобою.

Славний, славний був той князь Тьмуторокані та гордий такий! Думає він:

— Чи мені тільки Тьмутороканню володіти, а Ярославові всю спадщину по батькові держати?

І шле послів до Ярослава:

— Брате Ярославе! Справедливо буде, коли ми спадщиною по батькові порівну поділимося! Віддай мені половину, а половина хай останеться при тобі.

— Не ділитиму я батьківської спадщини на втіху ворогам! — відповідає Ярослав.

Не розумів цього князь Мстислав Тьмутороканський. Гордий був, тільки меч свій знав і цінив.

І вже він під Києвом. Та кріпкі стіни в Золотоверхому, хоробра й витривала дружина в Ярослава, не дасть на поталу „Матері городів руських“!

А гарний він — той Київ — гарний! Жаль руйнувати його.

— Ні, покиньмо Київ! — сказав Мстислав. — На Чернігів ідемо! — дав наказ дружині своїй.

Хоробро держаться чернігівці, та не спинити їм Мстиславової дружини, в боях з касогами загартованої!

Узяв Мстислав Чернігів.

А Ярослав у Новгороді полки збирає, варяга Якуна кличе до себе. Варягів найняти йому велить і Чернігову на відсіч спішить.

Уже до города Листвена доходить, аж темна, горобина ніч криє все поле. Мов із-під землі десь військо взялося й на Якунових варягів вдаряє. Держаться варяги Якунові, та не встоятися їм! І кинув Якун свій золототканий одяг і втік. — Не було чого ждати й Ярославові.

І Ярослав уже думав у Новгород податися, аж тут посол прибув до нього від Мстислава й передав слова Мстиславові:

— Ти, брате, сиди в Києві, — а мені дай землі, що на схід від Дніпра.

---

[1]) Касоги — одно з кочевих тюрко-татарських племен. Їхні потомки — це теперішні черкеси на Кавказі.

Ярославова слава

Широко й далеко неслася Ярославова слава.

— Це мудрий князь і володар багатої землі — говорили всі й усюди.

А розносили цю славу і войовничі варяги і грецькі та арабські купці.

Варяги — і лицарі, і купці — завсіди находили захист, бо за ними вставлялася княгиня Інґіґерда, Ярославова жінка. А й Ярослав цінив їх, бо нераз ставали йому в пригоді, коли прийшла скрута.

І горнулися варяги до княжого двора, княжі гридниці заповняли, бо щедрий був князь Ярослав, не щадив гроша на військо.

— Вірне й задоволене військо — говорив він — це найпевніше забороло перед напастями ворогів. Хоч як укріпиш городи, а не буде хороброго війська, не встоїться держава...

— Не в самому війську сила держави — відповідає на це о. Іларіон із Берестова, що його князь Ярослав і любив, і цінив високо.

— Знаю я про це, отче Іларіоне! І тому моє сердечне бажання — скріпити віру Христову на моїх землях і подбати, щоб слово Боже зайшло в найдальші, найглухіші закутини її.

— На це треба якнайбільше священиків, і то не чужинців, а своїх родом.

— Правда твоя, та де їх взяти?

— Треба, княже, поширити школу в Києві, що її заснував твій великий батько, і нахилити священиків і бояр і інших, щоб талановитих своїх синів у школу віддавали.

— Правда твоя, отче Іларіоне! Я видам наказ і заохочу батьків, щоб посилали дітей у школу. А знаєте, отче, я купив сьогодні в болгарського гостя цікаві книжки — треба буде дати їх переписати тямущим людям. А є й кілька грецьких між ними, перекласти треба. Одну взяв я сам переписувати, а інші може б ченці взялися переписати.

Князь Ярослав Мудрий видає закони

— І перепишемо, і перекладемо — зрадів о. Іларіон. — Великі твої заслуги, княже Юріє Ярославе, — говорить о. Іларіон. — Сама св. Софія, що ти на її честь величну церкву збудував, прославляти тебе буде по віки вічні.

Коли вони обидва так розмовляли, ввійшов старий Остромир із сувоєм перґаменовим під пахою.

— А, вітай, бояринe Остромире! Як бачу, не дармував ти, бо спорий жмут перґамену приносиш під пахою.

— Так, княже, зібрав я всі звичаєві закони наші й упорядкував їх. Треба буде скликати тямущих мужів

на раду, щоб перевірили все та вирішили, що прийняти, а що ні.

— Скличемо, скличемо, та насамперед сідай і прочитай свою працю мені, а отець Іларіон також послухає й скаже своє слово.

Старий Остромир сів, розвинув перґамен і почав помалу читати.

До пізньої ночі читав старий Остромир князеві Ярославові свої записки. А князь слухав уважно, до деяких місць давав свої замітки, або питав про думку священика Іларіона...

І так повстала „Правда Руська“, списане право, що ним князі мали правити та судити.

*

Широко та далеко неслася Ярославова слава!

— Розумний це володар і могутній! — говорили і сусіди Ярославової держави, і далекі володарі. — Добре було б поріднитися з ним.

І стали слати сватів до князівен: Ганни, Єлисавети й до Анастасії. Приходили й посли в різних державних справах, а заразом і з порадою, щоб князь для своїх синів у їхніх володарів шукав невісток.

Одна княжна Єлисавета всім давала гарбуза.

Чудувався батько:

— Чому ти, Гальшко, так усім відмовляєш?

Княжна нічого не відповідала, тільки зарум'янилася.

Аж одного дня приходить до князя Гаральд Сміливий і стає перед ним навколішки.

— Великий княже, Ярославе, будь ласкав для мене! Я люблю княжну Єлисавету, віддай її мені за жінку!

Не сподобався князеві Ярославові такий зять, коли могутні володарі сватаються до княжни. Та жаль зовсім відмовити й Гаральдові, бо вже помітив князь Ярослав, що княжна любить його.

Треба відтягнути весілля, — подумав собі князь — може за той час Гальшка забуде Гаральда. — І каже Гаральдові:

— Не вийде Гальшка за когонебудь! Коли хочеш мати її за жінку, мусиш вперше вславитись лицарськими ділами. — Вславишся, то вертайся, Єлисавета буде твоя.

Посумнів Гаральд, та що діяти, слово в князя тверде...

Довго-довго тинявся Гаральд по широкому світу, лицарської слави шукаючи. Тужив за княжною Єлисаветою і пісні складав про свою любов до неї.

А тимчасом уже до княжни Ганни стали свати слатися. Засватав її король французький Генріх І. Гей, славне та пишне було весілля! Але й сумне було розстання батька з дочкою, як відсилав її назавжди в чужу, далеку, невідому країну.

А незабаром і угорський король, Андрій, сватів прислав до княжни Анастасії.

А княжичі теж найшли собі жінок, невісток князеві Ярославові, в Німеччині й у Англії.

Тільки княжна Єлисавета жде.

Аж повернувся Гаральд, вже не як лицар-пройдисвіт, а як багатий король Норвеґії. І віддав князь Ярослав за нього дочку Єлисавету.

Казали всі, що такого весілля, як справив князь Ярослав своїй улюбленій дочці, Єлисаветі, не пам'ятали в Києві.

*

Мудрий і запопадливий був Ярослав, і любили його кияни, як батька рідного, так само, як любили його батька, Володимира Святого.

Тож сумом повіяло по Києву, коли пронеслася вістка, що князь Ярослав важко занедужав...

Занедужав князь у Вишгороді...

Не було нікого при ньому тоді з його синів і дочок, тільки найлюбіший його син, Всеволод.

Прийшов місяць лютий, князеві щораз гірше, Всеволод не відступав від батькової постелі.

— Не сумуй, — каже йому князь Ярослав — час мій прийшов, досить я прожив на світі, сімдесять шість літ — шмат часу, — і спокійно відходжу з цього світу, бо не змарнував літ своїх. Одно тільки непокоїть мене, що може ви не підете за моєю батьківською наукою і коромоли та міжусобиці заведете між собою. Я хотів списати вам свої науки, як вам з собою жити, та часу в мене на це не було. А тут і недуга звалила, смерть іде. Вели покликати до мене митрополита, хочу висповідатися...

Прийшов митрополит, і висповідався старий князь.

— Усе своє життя віддав я для добра рідної землі, і усе, що робив, чи добре, чи несвідомо лихе — все в доброму намірі — говорив князь сповідникові. — Найбільше каюся, що я брата мого Судислава позбавив княжого стола й у порубі держав його, та й тут ішло мені не про мене, а про цілість держави...

І ще перед смертю велів князь покликати до себе раду бояр і городських мужів і сказав їм:

— Бояри та мужі городські, я покликав вас, щоб сказати вам, що я наслідником по собі залишаю на київському великокняжому престолі сина мого Ізяслава. — Нехай він буде замість батька усім братам. Порекажіть усім моїм синам, щоб жили в згоді та любові братній, бо тільки тоді сильна й могутня буде держава руська і страшно буде ворогам її.

Була субота 20 лютого 1054 р. вранці — князь Ярослав тихо та спокійно віддав Богу душу...

Величний похорон справив батькові князь Всеволод, бо більше нікого з синів не було тоді в Києві. З Вишгороду на санях повезли тіло в Київ із молитвами та співами церковними.

Ховав князя митрополит з великим почетом єпископів і священиків — сам і сказав могутнє надгробне слово.

Говорив митрополит палко та щиро, хоч самому сльози тиснулись до очей. Говорив про заслуги князя для рідного народу й держави та для Церкви святої; назвав його вірним наслідником Володимира Святого, що не порушував його постанов, а ще скріпляв їх; не зменшував заслуг великого батька для Церкви святої, а ще збільшив їх; те, чого батько не докінчив, він докінчив, як Соломон Давидові діла. Він будував церкви величні й славні по всій українській державі, а славний город Київ окружив величністю, мов вінцем, і віддав його в опіку Пресвятій Богородиці, що Їй і церкву побудував золотоверху на великих воротах в ім'я першого Господнього празника Благовіщення.

Наприкінці пригадав заповіт Ярослава синам, щоб жили в згоді та в любові для добра рідного народу й землі рідної.

Плакав увесь правовірний народ, слухав слів золотоустого проповідника, щирих і палких...

І похоронили князя Ярослава Володимировича в мармуровій домовині в Софійському соборі.

Похоронили з ним славу й могутність та велич держави, що за батька його Володимира Великого і за нього — *„не худа була й невідома, а відома й славна на всіх кінцях землі“* — говорив Тукій до Івана Жирославича, коли верталися з похорону князя.

*

Мудрий був князь Ярослав Володимирович, лишив велику, багату й могутню державу, однак перед смертю зробив велику помилку, що поділив державу між синів.

І справді лихо було в поділі спадщини на уділи. На першому поділі не скінчилося. Пізніше кожен князь ділив свій уділ на ще менші уділи між своїх синів, а ті знов свої уділи між своїх — і вкінці дійшло до того, що замість одної великої держави було понад вісімдесят малих державок.

Значення Києва, „матері городів руських“, падало все більше й більше. Піднялося ще було на короткий час за славного князя Володимира Мономаха Всеволодовича, внука Ярослава Мудрого, що був великим князем в рр. 1115—1125. Та було воно так, як із полум'ям свічки, що вже догоряє: полум'я наприкінці заблисне ясніше і — гасне.

Так воно сталось і з „матір'ю городів руських“, бо вже в 44 роки пізніше прийшов із далекої півночі князь племен, з яких пізніше витворився московський народ, Андрій Боголюбський. Забув, що він унук славного Володимира Мономаха, став уже чужий українському народові. Він у р. 1169 з дикими фінськими ордами напав на Київ, здобув і зруйнував його. 1169

Не любив він Києва, не терпів того, що Київ, хоча занепав, хоча втратив давнє значення, все ж таки жив давньою славою, вважався „матір'ю городів руських“.

І як тільки помер Ростислав, вислав Андрій негайно свого сина Мстислава на Київ.

— Зруйнуй Київ так, щоб він уже ніколи не міг піднятися, щоб не затемнював слави моєї держави.

І син виконав батьків наказ.

Пограбував Поділ, Гору, манастирі, церкви Десятинну й Софію і не пощадив нікого: християн убивали

та брали в полон, забрали з церков ікони, книги, ризи і дзвони.

І з того часу Київ уже не піднявся до давньої слави та значення. Причинилося до того й те, що роздроблені князівства, а часто ще й розсварені, не могли знищити половецької орди[1]) і прогнати її із гирла Дніпра. Через те занепала славна колись торгівля Києва з Грецією.

Та на заході, під Карпатами, над рікою Дністром зросла в силу під розумною управою Ростиславичів — Галицька держава, що зберегла українську державність ще до половини чотирнадцятого століття.

Сміливий князь

Хоробрий, сміливий, непосидючий був князь Ростислав, син князя Володимира, а внук князя Ярослава Мудрого.

— Зовсім у батька вдався — говорили дружинники його. — Його покійний батько був такий — завсіди тільки в походах і в походах. Родився до воєнного діла, без воєнних походів життя йому не було б життям!

Такий був і князь Ростислав Володимирович. Ніякі невигоди не відстрашували його. Навіть невдачі не знеохочували, не ломили, а навпаки, ще тугішим, ще завзятішим робили його.

— Скривдили мене брати, не дали мені батьківського уділу, Новгорода! Та я й не дбаю! Мечем здобуду собі уділ, який захочу! — говорив князь гордо, як гостював раз у Вишатича Івана. — Вони дали мені Подністрянську волость і Червенські городи. Та там дуже тісно мені. Моя вдача потребує розмаху, простору.

---

[1]) Половецька орда — половці, або кумани, племя турецьке. Спершу кочували вони в азійських степах коло Каспійського моря. В другій половині XI ст. кочували між Доном і Дніпром. Уперше появилися на Україні 1061 р.

Іван Вишатич говорив на це князеві:

— Княже, буває так, що більша заслуга вдержати своє, ніж чуже здобувати.

— Твоя правда! Але я, друже, орел! Мені треба простору. А там, у цій Подністрянщині, з півдня гори угорські, а з заходу піски. Замало простору, тісно мені там. Та я цим не журюся. От, був я недавно в Новгороді, там найшов я чимало дружинників, охочих зо мною славу добувати. Думаю, що й у Києві найдуться.

— Княже! — не видержав син Івана, молодий Вишата, — я й зараз готов за тобою!

— Дякую тобі, юначе! Кажу тобі, будеш славний, як і дід твій! У мене є вже один Вишата, син покійного Остромира. Теж такий завзятець, як ти. Ще й побратимами станете.

А воєвода Порій:

— Коли ти, княже, згоден будеш, то й я піду з тобою.

— Дуже радий буду! Твій розум, твоя рада придадуться мені.

— Сподіюся, княже, що й меч мій пригодиться — відповів Порій.

І зібрав князь Ростислав дружину, хоч й невелику, але сміливу й хоробру, а то й очайдушну.

— Браття й дружино! — сказав до дружинників своїх. — Підемо на Тьмуторокань. Підемо здобувати нові землі на Сході й на Півдні.

Тут вмішався Порій, воєвода:

— Княже, пригадай, що написав хан печенігів на черепі твого прапрадіда, Святослава Хороброго: „Чужого забажаєш, своє втратиш!“

— Ну, і що ж? Погиб мій прапрадід, та славною смертю. Він погиб, однак слава його вічно житиме. Цього й я бажаю! У Тьмуторокань хочу йти. І Тьмуторокань моя буде! Сподобалася мені ця багата країна! Там торгівля з греками дасть мені багатство, а Кавказ войовників завзятих.

І захопив князь Ростислав Тьмуторокань.

Але не довго сидів спокійно.

Каже раз дружині своїй:

— Браття й дружино! Годі, щоб мечі наші ржавіли. Підемо на касогів.

— Підемо, княже, куди поведеш нас! — закричала дружина.

Довгі й завзяті були бої, та не встояли касоги, мусіли дань платити князеві Ростиславові.

— Небезпечний такий сусід для нас, — казали корсунські греки. — Треба нам конче збутися його. Та війною з ним ніщо не вдіємо, тут треба підступу.

І послали до Тьмуторокані послів.

А князь Ростислав тоді в своєму теремі бенкет справляв.

— Будьте гостями в мене! — сказав корсунським послам.

На пирі величали князя, славив його й грецький сотник, що прийшов у посольстві.

— Княже, — сказав він, — тобі б і в Корсуні й у Царгороді панувати.

— І буду, як захочу! — відповів князь гордо.

Аж тут де не взявся якийсь невідомий чернець, старий, сивий, як голуб:

—Княже Ростиславе! — став він говорити. — Велика твоя слава, хоч твій вечір уже перед тобою. Та є трьох синів у тебе, вони не затемнять твоєї слави, а зростять її, хоч і не тут, а на західних межах землі нашої.

— Що ти, старче Божий, говориш! Тут моя слава буде, тут і синів моїх буде слава!

— Тут твоя, а на заході синів твоїх! — відповів старець і щез із залі, мов і не було його.

Князь задумався, спер голову на правій руці.

Тут підступив до нього корсунський сотник і каже:

— Задумався ти, княже, над словами чоловіка Божого. Шкода думати! І твоя слава і синів твоїх у мечі, а життя в чарі вина.

— Твоя правда, — сказав князь. — Випий за моє здоров'я!

І велів подати сотникові чару з вином.

Грек узяв чару в руки і швидко, непомітно всипав щось до неї, а потім каже:

— Княже, у нас такий звичай, що хто другого частує вином, то перше сам п'є з чари.

— Не знав я про цей ваш звичай. Та коли є такий, то дай, я вип'ю перший.

Грек подав князеві чару. Князь випорожнив її душком. І велів налити нову чару сотникові. Сотник випив:

— П'ю на славу князя Ростислава, могутнього володаря Тьмуторокані.

А князь сидів іще трохи та скоро почув, що щось недобре з ним твориться. Підвівся і сказав:

— Вибачні будьте, гості мої, я щось нездоров, мушу покинути вас,

І покинув, але покинув уже назавжди. На другий день не стало вже князя Ростислава в живих.

Умираючи, покликав до себе Вишату, сина Івана Вишатича, та сказав:

— Правду сказав чернець! Не тут доля для моїх синів. Віддаю їх у твою опіку. Поможи їм здобути Подністрянську волость!

Вишата прирік опікуватися княжими синами — Рюриком, Володарем і Васильком, поки не повиростають.

— Тепер можу спокійно вмирати, — сказав князь.

І поховали князя Ростислава в церкві Пресвятої Богородиці, що її збудував ще князь Мстислав Червоний.

Умер хоробрий князь, та слава його не вмерла. Довго ще співали по Україні пісень у його честь.

Три брати-друзі

Боярин Вишата оженився був у Тьмуторокані з дочкою багатого купця Ореста, Оленкою.

Як поховали князя Ростислава, каже він до жінки:

— Нема мені чого тут сидіти. Затужив я за Києвом.

А Оленка:

— Так їдьмо в Київ. Де ти, там і я!

І поїхали. Поїхали з ними й сироти, княжичі: Рюрик, Володар і Василько.

Брати щиро-сердечно любилися. Один за одним, як то кажуть, і в огонь скочив би. У Вишатів було двоє дітей: дівчинка Оля, ровесниця Володаря, та хлопчик Мирон, ровесник наймолодшого з князенків, Василька.

— Час уже вчити княжичів і нашого Миронка грамоти — каже раз Вишата.

А жінка у відповідь:

— Авжеж, що час! Тільки треба їм доброго вчителя найти.

— Я вже найшов — відповів Вишата — це чернець Печерської Лаври[1]) о. Полікарп. Його поручив мені ігумен, о. Теодосій. Знаєш, чому я його вибрав? Перше, що він високовчений, бував у світі, але важніше те, що він родом із Перемишля.

— Чому це найважніше?

— Ти знаєш, що Червенські городи[2]) й уся Подністрянська волость, це уділ наших княжичів. Їх батько, Ростислав, не хотів сидіти там, говорив завсіди, що йому тісно. За прикладом Святослава Хороброго шукав він щастя поза межами рідної землі й так само, як той, погиб передчасно. А я хочу, щоб Ростиславичі не шукали щастя поза межами свого уділу, але щоб полю-

---

[1]) Печерська Лавра — найстарший манастир у Києві, заснований св. Антонієм Печерським і св. Теодосієм Печерським.

[2]) Червенські городи — це були городи між Сяном і Бугом: Червень (тепер село Чермно), Белз, Потелич, Любачів та ін. Колись давно мусіли вони належати до князівства, що його столицею був Червень, відсіль і назва всіх городів. Пізніше захопили Червенське князівство великоморавські князі, а потім були ці городи під владою моравського князя, і від нього, мабуть, відібрав їх Володимир В. 981 р.

Княжичі прикладаються пильно до науки

били цю нашу окраїнну землю і старалися зробити її багатою й щасливою.

Як задумав Вишата, так і зробив.

І вже на другий день почав о. Полікарп за згодою ігумена Печерського манастиря, св. Теодосія, вчити княжичів і Вишатиних дітей.

Чернець Полікарп був уже старенький. Багато пережив, багато бачив світу на своєму довгому віку. Замолоду не був черцем, був княжим дружинником. Але як помер Ярослав, і між його дітьми почалися міжусобиці, знеохотився Яромир, відложив меч і постригся в черці в Печерському манастирі в Києві. Були це останні роки св. Антонія й Теодосія. Там віддався чер-

нець Полікарп (так тепер звався Яромир) пильно духовним наукам і скоро став священиком. Св. Теодосій дуже цінив о. Полікарпа і, коли хто звертався до нього, щоб дав учителя його дітям, він завжди говорив: „Найкращий учитель це о. Полікарп!“ Так відповів св. Теодосій і молодому Вишаті.

І так о Полікарп став учителем княжичів і Вишатиного сина. Діти скоро прив'язалися до свого вчителя, ба навіть полюбили його. Він оповідав їм різні казки й леґенди, а завсіди так, що діти мали з них якусь науку. Оповідав дещо із своїх пригод, оповідав про свій рідний Перемишль, рідні сторони. Як говорив про ці землі, тоді його старечі очі горіли якимсь дивним жаром, він увесь немов молодшав.

— Це ваш уділ, княжичі, і ви повинні вже тепер полюбити цю нашу окраїнну землю всім серцем, всією душею. Ви тепер мусите пильно вчитися, щоб, як станете там князями, зробити цю землю щасливою й багатою.

Княжичі слухали старця уважно, і цей жар і любов до тієї обітованої землі, що її вони досі навіть не бачили, переливалися в їх молоденькі серця.

Наймолодший Василько тоді звичайно стискав маленькі кулачки й говорив із запалом:

— Ні, о. Полікарпе, я не дам на поталу моєї батьківщини, буду її боронити від усіх ворогів!

А середущий Володар додавав:

— А я дбатиму, щоб моє князівство стало багате й щасливе, щоб добре було там жити людям.

А найстарший Рюрик:

— Я побудую там кріпкі твердині, щоб ворог не мав доступу, а величаві святині Господу Богу, щоб славилося ім'я Господнє, і народ ставав побожніший і кращий душею.

— Гарно, діти, гарно, княжичі! — говорив старенький учитель. — Думайте, думайте завчасу про це!

Щасливий був учитель, що підготовляв володарів для своєї рідної землі, щасливий був двічі, коли бачив, що зерно, яке він засівав, на добру землю падає.

Щасливі та вдоволені були й княжичі, що такого доброго вчителя, неначе другого батька рідного дав їм Господь.

Аж ось довідався великий князь, Ізяслав Ярославич, від св. Теодосія, що в боярина Вишати виховуються сироти по князю Ростиславові Володимировичу.

— Треба їх тут узяти до себе на княжий двір — подумав він собі.

І послав до боярина Вишати:

— У тебе, бояринe, є княжичі, сироти по князеві Ростилавові. Не ялося, щоб княжичі жили й виховувалися в боярина. Я їх опікун і забираю їх до себе, у свій терем. Вчитиме їх і далі о. Полікарп, бо він учить і моїх дітей.

Жаль було Вишаті, жаль було його жінці Олені за дітьми, та що ж було їм діяти; княжій волі ніяк противитися.

— Князь Ізяслав тут правий! Це ж діти його небожа, і слід йому ними заопікуватися, — казав Вишата. — Вкінці й я є в Києві. Вже я не спущу княжичів із очей, додержу приречення їх покійному батькові.

Плакали й княжичі, як пращалися з дотеперішніми своїми опікунами й із їх дітьми. А Миронкові й Олі обіцялися прохати в великого князя, щоб дозволив їм приходити на княжий двір.

І додержали обіцянки. Князь Ізяслав згодився на це.

— Хай приходять, — сказав — буде і моїм дітям веселіше.

Весело минав час княжичам на великокняжому дворі. Тут було гамірно, завжди рух. Повно дружинників і дітських[1]), приходили раз-у-раз посли і від українських князів і від чужих володарів.

Аж ось на княжому дворі наступили зміни. Було це 1078 р. Приїхав брат князя Ізяслава, князь Всеволод, і прохав у нього помочі, щоб відбити Чернігів. І вирушив князь Ізяслав братові на поміч. Поміг йому здобути Чернігів, але сам не вернувся вже в Київ. Похоронили князя в марморній домовині в Десятинній церкві.

Великим князем у Києві став князь Всеволод. Небожам, сиротам по Ізяславі дав: Ярополкові Волинську землю, а Святославові Новгородську.

— А ми далі без уділу, — каже Рюрик до Володаря — про нас ніхто не думає.

---

[1]) Дітські — нижчі дружинники при князях.

Та подумав про них Ярополк Ізяславич.

— Треба мати цих Ростиславичів на оці. Вони войовничого духа, захочуть ще відібрати в мене свій уділ. Запрошу їх до себе і тут берегтиму, щоб не задумали лиха на мене.

І запросив. Порадилися княжичі Рюрик, Володар і Василько:

— Треба їхати. Будемо на місці, матимемо скоріше нагоду відібрати нашу спадщину.

Попращалися з сім'єю Вишати (старенький о. Полікап уже помер був) і поїхали у Володимир Волинський.

Ярополк привітався з Ростиславичами на вид щиро й радісно...

— Ах, вітайте, вітайте! Який я радий, який я радий, що бачу вас у своєму теремі, — говорив він, обнімаючи їх.

Він таки справді радів.

От тепер то я вас добре берегтиму, щоб вам не забажалося відбирати в мене вашого уділу — подумав він собі, а голосно сказав:

— Я вже призначив вам кімнати й службу для вас. Дбати, щоб вам нічого не хибувало, буде Янош Фекете. Щоб ви все мали його під рукою, він таки житиме в кімнатці біля ваших світлиць.

А цього Яноша то ще до приїзду Ростиславичів покликав був Ярополк до себе і сказав йому:

— Яноше, маєш нагоду заслужити собі в мене на ласку! Тут приїдуть три сини покійного князя Ростислава Володимировича. Ти знаєш, що Червенські городи й Галицька волость належали до їх батька. От я хочу знати, чи не думають вони про відзискання цих волостей. Я тебе назначу їм до прислуг, а ти прислухайся, що вони говоритимуть і з ким сходитимуться. І про все доноси мені. Служи мені вірно, а я тебе добре винагороджу.

Янош Фекете був мадяр, що втік чомусь із своєї країни і зголосився до служби в князя Ярополка. Князь Ярополк пересвідчився вже нераз, що він йому вірно служив і сповняв усе, чого князь зажадав від нього. І князь у всьому давав йому віру.

— Не по нутру мені цей мадярин, — не видержав Василько, коли вперше побачив його — такий непевний у нього погляд.

— І мені він відразливий! — притакнув Володар. — Та що ж, не годиться зараз із початку противитися дядькові Ярополкові.

— Певно, що так! — признав Василько. — Але треба нам Яноша остерігатися.

І остерігалися його всі три, майже нічого при ньому не говорили. Та й скоро пересвідчилися, що він підслухує їх. Раз Рюрик якось раптово відчинив двері кімнати і ударив ними з усієї сили по чолі Яноша.

— Що ти тут робиш? — спитав Рюрик гостро.

— Я? Я нічого, загубив тут ножа... — відповів змішаний Янош і відійшов.

Підслухує цей драбуга! — подумав Рюрик. — Та навіщо йому це? Чи не дядько Ярополк приказав...

А Янош лютий був, що так довго вже старається зловити бодай якесь словечко, потрібне йому, та годі. От, тепер ще ґуза заробив такого. А князь Ярополк уже нетерпеливиться.

І ще пильніше став підслухувати й підглядати Янош княжичів. Усе дарма! Тоді взявся він на спосіб. Видумував сам усячину і говорив Ярополкові, ніби то він підслухував те, як Ростиславичі говорили між собою.

— Княжич Рюрик говорив із княжичем Володарем, що ти, княже, повинен уже їм звернути їх волості. А Володар казав: „Здається треба буде подумати про спосіб, як їх нам відібрати собі“!

— А бач, чого їм захотілося! — скрикнув князь Ярополк. — Стежи добре за ними, я винагороджу тебе.

Якось прибув до Ярополка Давид Ігоревич, що був теж без уділу, як Ростиславичі.

Він і став намовляти Ростиславичів, щоб разом із ним ішли здобувати Тьмуторокань.

Ні Володар, ні Василько не мали охоти шукати щастя в Тьмуторокані, де їх батько помер зрадливою смертю.

Та Рюрик дався намовити. І обидва вони потайки виїхали з Володимира.

А Янош говорив Ярополкові:

— Княже, вони пішли готовити похід на тебе, я ручу тобі.

Розлютився Ярополк і покликав до себе Володаря й Василька.

— Куди подався Рюрик? — спитав він у них. — Похід на мене готовити?

— Ні, дядьку, не на тебе похід готовити, а шукати собі нового уділу в Тьмуторокані, або деінде.

— Чого ж ви з ним не пішли?

— Ми ждемо, аж ти, дядьку, віддаси нам наш батьківський уділ.

— Ваш уділ? Цього ніколи не буде! Він мій є і буде. Не думайте навіть про це.

Княжичі не відповіли на ці слова. Тільки з того часу стали справді думати над тим, як відзискати уділ.

— Передусім треба нам звідси тікати, — сказав Василько — тут не діждемося добра. Знаєш, брате, тікаймо в Київ до Вишати. Там порадимося, що нам робити.

І втекли...

*

Зрадів Вишата, коли побачив своїх вихованців, зрадів і Мирон, що виріс уже на дужого парубійка, товаришами дитячих літ.

А як Володар і Василько оповіли про свої пляни, сказав Вишата:

— Княжичі, я вашому покійному батькові прирік, що опікуватимуся вами, поки не засядете в своїх уділах на княжих стільцях. У мене в перехованні батькове золото й дорогоцінності. Золото за ввесь час не лежало даром, і тепер ваша спадщина вдвоє така, як її залишив вам батько.

— Дякуємо вам, щирий і добрий опікуне наш! — сказали брати разом. А Вишата говорив далі:

— Буде за що найняти дружину і рушити з нею по свою батьківщину. А коли б і не стало вам це, то я своїх грошей доложу, теє, позичу вам.

Ще раз подякували Володар і Василько Вишаті.

А Мирон тоді:

— Княжичі, чи приймете мене до своєї дружини?

Як не стануть Володар і Василько обіймати Мирона:

дей охочих до зброї, що ці гурмами зголошувалися в ряди княжого війська. І росла дружина княжичів Ростиславичів, більшала. Аж зайшли під Збараж.

— Тут уже ваша „вотчина“[1]) починається, князі! — каже один із дружинників.

І впали обидва молоді князі навколішки, гарячо молилися Господу Богу, а потім тричі землю цілували:

— Вітай нас, батьківщино наша, вітай! Для добра твого все наше життя посвятимо!

А військо загреміло:

— Слава князям Ростиславичам — Володареві й Василькові!

А Мирон Вишатич докинув:

— І Рюрикові!

Збараж добровільно й радо городські ворота відчинив, городська старшина князів хлібом-сіллю привітала:

— Ви наші, ми ваші, княжіть нам на добро й на славу! — сказала.

Багато збаразької молоді в княжі дружинники зголосилося.

Із Збаража подалися Володар і Василько з дружиною в Теребовлю. І тут повітали їх хлібом і сіллю.

До Теребовлі прибув і Рюрик до них із чималою дружиною.

— Не повелося в Тьмуторокані — сказав.

— Навіщо тобі Тьмуторокань, тут наш уділ, батьківщина наша!

Город за городом відчиняв Ростиславичам ворота аж по Перемишль, Ярослав і Червень.

Та Ярополк став військо готовити на Ростиславичів.

— Не дам їм Червенських городів і Подністров'я! — сказав, — раз були в моїх руках — остануться при моєму роді.

І пішов походом...

Та що ж, не відчинили йому воріт Червенські городи, а Ростиславичі хороброю дружиною шлях заступили.

---

[1]) Вотчина — батьківщина, спадщина по батькові.

— Друже наш сердечний, коли ти з нами будеш, то ми певні, що перемога буде наша.

— А я зберу ще всіх товаришів наших молодих літ. Пригадайте, як то ми разом у військо гралися, як ми вас усіх трьох княжичів своїми вождями вибирали. От, тепер то ми зложимо справжнє військо, а ви таки справді нашими вождями, князями нашими будете.

Не довго тривало, а вже майже всі колишні товариші княжичів у їх дружину зголосилися.

Горде й пишне стало військо синів Ростислава Володимировича, хоч і невеличке ще.

А як розвинули синій прапор із золотим львом, що був досі на схованці у Вишати, і як залопотів він весело на вітрі, тоді Володар каже до Вишати та до його жінки:

— Опікуне наш щирий і добрий, і ви, паніматко, що були нам замість батька та матері, поблагословіть же нас замість них, щоб нам повелося в поході нашому.

І обидва брати станули навколішках, а Вишата та його жінка благословили їх:

— Нехай вам щастить, княжичі, завсіди й усюди!

І рушило військо раннім ранком у похід. Ясно світило сонечко Боже, весело лопотів шовковий прапор батьківський. Неначе оповідав дружинникам минулу славу бистрокрилого вірла, Ростислава Володимировича, батька трьох вірлят молодих і дужих — Рюрика, Володара та Василька. Неначе говорив їм обидвом: „Як батька вашого вів я до слави й величі, так і вас поведу. Тільки в згоді, в єдності братній живіть й робіть усе!“

Тихо, спокійно рушало військо Києвом раннім ранком, щоб не звертати увагу на себе. Однак як в'їхали в ліс дрімучий, не видержали — співати зачали.

І понеслася пісня лісом густим, непроглядним.

В обидвох княжичів якось так легко було на душі

— Нове життя починаємо, самостійне! — говорив Василько.

— Вжеж! — відповів Володар — довго були ми під опікою небажаних опікунів — тепер нове життя...

Коні йшли бистро. Де княжичі в городі, чи в селі приставали на спочинок, там дружинники нові зголошувалися. Була це найбільша заслуга Мирона Вишатича. Він так умів промовити, так умів заохотити лю-

Завзята була січа. Не встояла Ярополкова дружина, розбіглася, а Ростиславичі в погоню за Ярополком на Володимир ідуть.

І взяли Володимир.

Ярополк у тривозі в Київ до великого князя Всеволода подався благати:

— Рятуй мене! Ростиславичі Володимир захопили, мене з мого уділу прогнали! — благає він, та не каже, що він почав війну, що він перший на уділ Ростиславичів рушив.

А великий князь Всеволод каже:

— Мій син поможе тобі Володимир відібрати в Ростиславичів.

І рушив Володимир Мономах на Володимир, столицю Волинського князівства. Та поки почав битися, взиває Ростиславичів, щоб добровільно уступили.

— Не ми почали війну, а Ярополк, — нехай він дасть слово, що не наступатиме на нас.

І сказав князь Володимир Мономах до Ярополка:

— Погодься з Ростиславичами, лиши їх землі в спокою, а ні, то я сам із ними на тебе піду.

І зобов'язався Ярополк не наставати більше на Ростиславичів, хоч як жаль було відступати стільки землі.

Поїхали всі в Київ до великого князя Всеволода, щоб розсудив їх.

І каже князь Всеволод:

— Не годиться тобі, Ярополку, в Ростиславичів уділ відбирати. Ти вдоволися Волинню, а ви, Ростиславичі, княжіть у своєму уділі! Живіть по-сусідськи з Ярополком і бороніть своєї батьківщини, цеї окрайної нашої землі перед ворогами.

І поділилися брати спадщиною.

Каже Володар:

— Ти, брате Рюрику, найстарший, ти поділи нас!

І каже Рюрик:

— Я беру собі „горню перемиську сторону", ти, Володарю, візьмеш Побужжя й верхне Подністров'я, а ти, Васильку, візьмеш Поділля. Чи згода, брати?

— Згода, згода! — сказали Володар і Василько.

А Рюрик каже:

— Будемо кожен окремо княжити, але проти всяких ворогів разом виступати.

Треба було на всі боки відбиватися. Та всі три брати завсіди разом, згідно на ворога йшли, один одному без вагання йшов на підмогу, то й скоро пощербилися ворожі мечі об тверді щити Ростиславичів.

Даремні були затії ворогів.

Аж невесела наспіла вістка в Звенигород і в Теребовлю із Перемишля в 1092 р.

Князь Рюрик помер. Не оставив по собі наслідника, помер бездітно.

Приїхали обидва брати, Володар і Василько, на похорони. Заплакали над тілом покійного брата. Величаві справили похорони, похоронили в перемиському соборі в марморній домовині.

І каже князь Василько братові Володареві:

— Ти, брате, старший, тобі в Перемишлі княжити, а я в Теребовлі останусь.

— Добре, — каже Володар — за те я тобі зі свого звенигородського уділу частину відступлю.

І поділилися брати по-братньому, щоб нікому з них кривди не було.

Та тільки провідали угорський король і польський князь про Рюрикову смерть, уже на Перемишль полки готовлять.

— Добра нагода — думають — захопити собі Перемишль і всі Червенські городи, а то й усю Подністрянщину.

Не вдалося. Поспішив братові Володареві на підмогу Василько, і тікати мусів угорський король, і тікати мусів польський князь.

А брати в перемиському княжому теремі нараду мають:

— Треба нам раз назавжди знищити ворогів наших! — каже Василько.

— Ба, знищити, та як, де тільки сили взяти? — каже Володар.

— У мене така думка — відповідає Василько. — Ти, брате, дай мені свою дружину, попрохаю я дружини й у Давида волинського, і зі своєю та з вашими дружинами, (а ще берендіїв найму й печенігів та торків) пімщуся за нашу землю на ворогах. Знищу ворогів у їх таки землях і раз назавжди забезпечу наші землі й народ наш перед їх нападами і перед руїною. Могутня й славна стане наша земля, як за прапрадіда нашого,

Великий князь Всеволод судить Ярополка

І осів Рюрик в Перемишлі, Володар у Звенигороді, а Василько в Теребовлі. Думали брати, що бодай якийсь час у мирі заживуть, та не довелося. Не додержав Ярополк даного слова, жаль стало йому гарної багатої Подністрянщини, городів Червенських, і 1087 року рушив знову з великим військом на Ростиславичів. Насамперед пішов на Володаря, на Звенигород.

Та не судилося йому й бачити Звенигорода. Погиб у дорозі.

Не мали довго спокою Ростиславичі. Хоч не стало вже Ярополка, так знову польський князь і угорський король спокою не давали.

князя Володимира Великого, і за нашого прадіда, Ярослава Мудрого.

І відповів Володар:

— Моя дружина, військо моє завжди готове на твій заклик.

— Дякую тобі, брате! — каже Василько.

Ніж між князями

А тут нова вістка лине в Перемишль і в Теребовлю.

Великий князь київський за почином Володимира Мономаха скликає з'їзд усіх князів до Любеча.

Приїхав Володар до Василька.

— Що ж, брате, їдемо? — питає.

— Авжеж, — каже Василько — коли це Володимир почав, то напевно щось путнього вийде з цього. Треба їхати, конче треба. Дасть Господь милосердний, згода настане між князями, і разом поборемо всіх ворогів.

Поїхали обидва разом.

Зрадів Володимир Мономах, як побачив Ростиславичів.

— Коли ви обидва є, — казав він до Василька, — то все піде добре. Я вже боявся, бо Давид впевняв, що ви не приїдете.

Довго радили князі. Палко говорив Володимир Мономах:

— Навіщо губимо руську землю, самі між собою свари заводимо? Ми сваримося, воюємо з собою, а половці руйнують нашу землю і радіють, що між нами непорозуміння. Покиньмо вже раз спори й міжусобиці. Від сьогодні хай згода буде між нами й любов, бережім нашої землі, як ока в голові, хай кожен держить свій уділ, що по батькові дістав.

Сподобалася Мономахова бесіда всім. — Згода! — сказали — і хрест цілували.

Раділи всі, що вже буде кінець міжусобицям, а найбільше князь Василько:

— Тепер нові, кращі часи настануть для нашої землі! — казав.

Радів увесь Київ вісткою про княжу згоду, вісткою про рішення разом виступати в обороні рідної землі.

Та були й такі, що не вірили в тривку згоду князів.

— Ой, людоньки, надивився я на своєму віку багато на світ, навчився багато. Тяжко, щоб була тривка згода між нашими князями. Багато в них зависти й жадоби — говорив старий Стемид Бориславич.

— Ще одинока надія на князя Володимира Мономаха — сказав Томир Держиславич.

— Авжеж! Він один може зможе вдержати лад між князями. — Кажуть, що князь Володимир Мономах раз-у-раз нараджується з князем Васильком Теребовельським, хочуть спільно виступати проти ворогів, багато війська набирають. — Так, так! І киян чимало вже зголошуються в ряди обидвох князів.

Ось так розмовляли на київському майдані кияни.

Збоку прислухувався до цієї розмови якийсь чоловік середніх літ. Малі, хитрі його очі бігали скоро, а на устах грала злобна усмішка.

— Гарну вістку принесу своєму князеві! А ще багато додам свого! — сказав півголосом і скорою ходою пішов із майдану. Подався простісінько в княжий терем, де перебував волинський князь, Давид.

Там став оповідати князеві Давидові про радість киян на вістку про з'їзд князів у Любечі, про те, що згода запанує тепер між князями.

— Так, так! — Тепер запанує згода й мир між князями — потакував Давид.

— Воно так, княже, коли б між князями не було таких, що вже думають про порушення цієї згоди.

— Кого маєш на думці?

— Княже милостивий, виявлю тобі тепер, що твої найбільші вороги — це князь Володимир Мономах і князь Василько Ростиславич. Та вже найбільше завзявся на тебе Василько — на тебе і на київського великого князя.

— Що ти говориш?

— Щиру правду. Кияни говорять, що князь Василько Теребовельський і князь Володимир Мономах змовляються, хочуть заключити між собою союз і вже збирають великі війська. А навіщо?

— Ба, може на половців. Князь Володимир Мономах говорив про це на з'їзді.

— А як ні? А як синам Ростислава, як і Ростиславові було тісно над Дністром?

— Ти думаєш, що Ростиславичі схочуть здобути собі й інші князівства.

— Авжеж, хіба вони Ростиславичами не були б. Я думаю, що князь Василько вже умовився з князем Володимиром Мономахом, що по цей бік Дніпра держава Ростиславичів, а по той князя Мономаха.

Князь Давид задумався:

— Може й твоя правда, Туряче, та що тут діяти?

— Треба тобі, княже, порадитися з київським князем, Святополком. Він теж загрожений. Пригадай йому, що, певно, з намови Ростиславичів вбили підчас походу його брата, Ярополка.

— Добре, я подумаю над цим.

— Авжеж, княже, поки час! Тепер добра нагода, князь Василько прибув до Києва.

— Так, а де він?

— Заїхав до Видубицького манастиря, а його вози та намети й люди його осталися на Рудиці. Добра нагода дістати його в свої руки.

— Справді добра нагода. Зараз іду до князя Святополка — заявив князь Давид.

І пішов.

Князь Святополк радий привітав князя Давида:

— Останешся у мене на іменини, Давиде?

— Остануся, та я прийшов до тебе з важною вісткою. Князь Василько Теребовельський у Києві.

— Гаразд, буде більше на пирі.

— Ну, цей не загостить до тебе, думаю. Він має важніші справи.

— Важніші справи? Які?

— Які? Тебе й мене викинути з наших земель і наші землі забрати собі.

— Що кажеш? Ні, це ж неможливе! Та по любецькому з'їзді всі князі були б проти нього!

— У тому то й річ, що він не сам проти нас, а разом із князем Володимиром Мономахом. Вони обидва хочуть зібрати всі землі в своїх руках і поділити між себе так, що Володимирові Лівобережжя, а Василькові Правобережжя.

Задумався Святополк, затривожився, та все ж таки не був певний:

— Та таки не знаю, чи це правда, чи брехня.

— Вір не вір, а воно правда! — сказав Давид.

— Га, коли правду кажеш, хай Бог буде тобі свідком, та коли з зависти говориш, хай буде Бог за ним! — заявив князь Святополк.

А Давид:

— Як не знищимо бодай Василька, то і ти, і я підемо за Ярополком на той світ. Треба конче зробити його бодай нешкідливим і внеможливити союз Ростиславичів з Мономахом.

— Що ж ти радиш зробити? — спитав Святополк.

— Ласі очі в Василька! Далеко ними сягає, багато бажає. Забрати йому ці очі, нехай не сягає ними так далеко, так ласо!

— Що? Осліпити радиш його? А ми ж хрест святий цілували, що не виступатимемо один проти одного, а ти радиш таке!

— І Василько цілував, і Володимир Мономах цілував, а змовляються на нас. Не осліпиш Василька, то ніколи не матимеш спокою..., а осліпиш, і спокій здобудеш, і за смерть батька помстишся!

Ще вагався князь Святополк:

— Страшне, страшне радиш мені!

Тоді Давид:

— Пам'ятай одно: коли не позбудемося Василька, то ні тобі князювання в Києві, ні мені у Володимирі.

— Ну, то хай буде по-твоєму — сказав Святополк.

*

У середу, дня 4 листопада, ввечорі прибув князь Василько в Рудницю і сказав своїм людям:

— Ви тут останетесь, а я піду в Видубицький манастир поклонитися іконі св. Михаїла...

І перевіз перевізник князя Василька у Видубичі. Радо привітав ігумен Видубицького манастиря хороброго князя.

— Повечеряєш, княже, з нами, в обителі нашій.

Поклонився князь іконі святій, а потім повів його ігумен у манастир.

До вечора задержався там князь. Ввечорі вернувся в Рудицю.

На другий день раненько прийшов посол від київського князя Святополка з листом: — „Брате, Ва-

сильку! — писав князь Святополк. — Не тікай від моїх іменин. Дуже прошу тебе, будь гостем у мене на іменинах моїх".

Подякував князь Василько за запросини і відповісти велів:

— Не можу гаяти часу, спішно мені додому.

І каже Давид Святополкові:

— Бачиш, не зважає на тебе, хоч ти великий князь, його зверхник. Коли втече тобі в свою волость, то побачиш, чи не займе деяких твоїх городів. Згадаєш тоді мене, слова мої. Коли він не хоче ждати іменин, ти запроси його до себе сьогодні й віддай його мені в руки.

— Добре радиш, — сказав Святополк і знову післав по Василька:

— Коли вже не хочеш остатись до моїх іменин, то прийди сьогодні, посидимо всі три з Давидом.

Не міг уже князь Василько відмовитись, обіцяв прийти.

Велів осідлати коня та поїхав.

*

З невеличкою дружиною приїхав Василько на княжий двір.

Святополк вийшов йому назустріч:

— Ну, вкінці спромігся ти відвідати мене, а то тяжко було тебе допрохатися.

— Ніколи мені, брате Святополче! Треба поспішати в Теребовлю, вороги не сплять.

— День скоріше, день пізніше, що це значить! — говорив Святополк.

— Значить багато, нераз і одна хвилина багато значить. Буває, одна малесенька хвилиночка рішає про твою долю на все життя.

— Може твоя правда — сказав Святополк із лукавою усмішкою. — Та ходімо в кімнату. Зараз прийде Давид, то вип'ємо меду й поговоримо дещо.

За хвилину прийшов і Давид.

Засіли за стіл. Подали меду й закуску.

А Святополк знову став налягати на Василька:

— Останься на святки!

Та Василько відмовлявся:

— Не можу остатися, брате! Я вже наказав з наметами йти наперед.

пити. Тому я велів схопити князя Василька й держу його в заперті. Та не хочу нічого діяти без вас, без ради вашої, бояри й мужі київські! Скажіть, що діяти мені?

Тоді виступив Гордій Доброславич і каже:

— Княже наш! Тобі треба берегти голови своєї; коли правду говорив Давид, хай прийме кару князь Василько.

Та тут виступив старий Вишата:

— Бояри й мужі київські! Знаю я князя Василька, бо виховав я його в своїй хаті! Знаю його й кажу вам, що це неможливе, це неправда! Не з тих князь Василько, щоб присягу ламав, щоб незгоду сіяв. Це правда, що він з князем Володимиром Мономахом радився, та не проти своїх, а проти поганих половців...

Та тут Гордій, а за ним його прихильники в крик:

— Тому ти обстаєш за ним, що він у тебе змалечку виховався. Бажаєш, щоб він став київським князем, тоді тебе тисяцьким зробить...

Зчинився крик і метушня. Коли трохи вспокоїлися, виступив старий Неон Яромирич, і каже:

— Бояри й мужі київські! Що нам втручатися в княжі справи! Ми вирішимо так, що коли наш князь уважає, що князь Давид говорив правду, то хай покарає князя Василька, а коли князь Давид говорив неправду, то хай прийме месть від Бога і хай відповість перед Богом.

Рада Яромирича подобалася всім, так і рішило віче.

Сумний відходив з вічевого майдану Вишата з кількома приятелями:

— Так то все рішає нерозумна юрба. Скажи їй кілька влесливих слів, і вона на себе кайдани ухвалить. Та нам конче треба рятувати князя Василька. Піду до ігумена Печерського манастиря й до інших ігуменів. Чей же їм удасться переблагати Святополка.

І стали благати ігумени князя Святополка за князя Василька.

А Святополк каже їм:

— Це Давид тут причина, не я!

Побачив Давид, що Святополк хитається, готов пустити Василька, знову говорить своє:

— Василька треба осліпити! Коли не зробиш цього, а пустиш його, то ні тобі княжити, ні мені.

І доти вмовляв Святополка, поки цей не сказав:

— Роби, що знаєш! Я не прикладаю рук до цього. І вночі вивезли князя Василька.

*

Білгород — невеличкий городок, віддалений на десять верстов від Києва. Закованого привезли князя Василька на возі і зняли з воза, і повели в невеличку хатину.

Хоч як розпучливо боронився князь Василько, схопили його й осліпили. А сталося це вночі з п'ятниці на суботу.

На шостий день привезли його у Володимир. І посадили князя у Вакієвому домі, і поставили тридцять мужів стерегти князя Василька та двох княжих отроків.

Сам, самітний сидів князь Василько в кімнаті, а кругом нього темна, чорна ніч.

— Ні сонечка ясного, ні зір не бачити вже мені! — думав нещасливий князь. — Чому не вбив мене Давид, чому залишив мене на муку? Навіщо жити мені сліпому? Усі мої наміри пропали, все, що міг я доброго зробити для рідної землі, пропало.

*

Сліпий князь Василько сидів під сторожею в кімнатці та невеселі думи думав.

А Давид не вдоволився осліпленням Василька. Пішов ще на Василькову волость. Та не повелося. Зустрінувся з військом Володаря. Завзята була січа, і Володар побив Давида.

Утік Давід із недобитками у Володимир і зараз до Василька прохати, щоб відмовив Володаря від походу на Володимир.

І розжалобився Василько. Усе, що передумав на самоті, тепер говорив Давидові:

— Я, Давиде, не гніваюся на тебе. В усьому Божа воля. Я мав високі думки! Бажав я помститися на всіх ворогах нашої землі й збирав військо не проти тебе, Давиде, ані проти Святополка, тільки проти Польщі й Угорщини. Як прийшла до мене вістка, що йдуть до мене берендії, печеніги та торки, подумав я: Скажу я своєму братові, Володареві, та тобі, Давиде: „Давайте мені свою молодшу дружину, а самі собі пийте й веселіться!“ І подумав я про польську землю: наступлю

Давид не озивався, мовчав увесь час.

А Святополк:

— Так поснідай бодай з нами, брате!

— Та вже, щоб тобі не відмовляти, останусь на сніданок.

Тоді Святополк сказав:

— Посидьте ви тутечки, а я піду розпоряджуся.

І вийшов, а Давид остався з Васильком. І став Василько говорити до Давида. Та Давид ні словечка не добув із себе, ні не слухав, що говорив Василько. І страх обхопив його, і зависть заразом. Посидів трохи, а потім встав і вийшов.

*

Тільки Давид за двері, а в двері ввалилися чотири дужі драби і обскочили князя Василька, і вмить звалили його. І хоч Василько кидався мов лев, вони таки вспіли закувати його в подвійні кайдани. І замкнули кімнату знадвору.

Кричав князь Василько голосно, та ніщо не помагало. На ніч сторожу поставили біля дверей кімнати.

Не спав князь Василько всю ніч, думав про зрадливість Давида й Святополка:

— Заманили мене в гості, на пир, а от який пир справили мені!

Не спав усю ніч і князь Святополк:

— Маю я Василька в своїх руках, а що буде, як народ обстане за ним? Люблять кияни й Василька, і Мономаха. Аж тоді нема що мені в Києві робити! Треба скликати віче, що скаже віче, те й сроблю. Скину з себе провину.

Задзвонили дзвони, скликаючи віче. Зійшлося народу чимало, бо вже вспіли довідатися про ув'язнення князя Василька.

Вийшов князь Святополк.

— Бояри й мужі київські! — говорив він. У важливій справі скликав я вас. Ви знаєте про з'їзд у Любечі, знаєте, що там порішили князі між собою згоду берегти, один на одного не наставати, щоб добре жилося всім на наших землях. Аж ось учора приїхав до мене князь Давид і виявив мені й докази дав, що князь Василько Теребовельський і Володимир Мономах змовлялися на мене, хочуть мене вбити й городи мої захо-

я на неї за літо й за зиму, знищу її й обороню землю нашу. Потім я хотів забрати дунайських болгарів і поселити в себе. Думав я теж проситися в Святополка й у Володимира на половців. Піду — думав я собі — на половців, або здобуду собі славу, або голову свою положу за рідну землю. А іншої думки не було в мене, ані на Святополка, ані на тебе, Давиде. У цьому клянуся Богом і його пришестям, що не подумав я нічого злого проти братів моїх. Та за високі думки понизив мене Бог і впокорив мене. Тож я не гніваюся на тебе, ти був тільки знаряддям у Божих руках.

Тривожився Давид, бо Володар підходив уже під Володимир.

Аж прислав він послів до Давида:

— Видай брата, Василька, то відступлю з-під Володимира.

І видав Давид Василька Володареві й іще благав Василька:

— Прости мені, будьмо другами, як колись були.

— Як буде щирість у серці твоєму, то будемо знов другами — сказав йому Василько на прощання.

За західні межі держави

Тепер могли Василько й Володар уже бути безпечні в своїх князівствах. Та не спочивали обидва.

— Забезпечити ще треба й західні межі перед ляхами — каже Володар.

— Ех, коли б я не сліпий! — сказав гірко князь Василько — забезпечив би я їх раз назавжди.

— Нічого, брате, — каже Володар, — хоч і невидючий ти, та даси мені нераз раду добру та полки хоробрі свої. Не дамо землі нашої ворогам на поталу.

— Твоя правда, брате! — каже Василько. — Не треба нарікати.

І розгорілася боротьба за західні межі з польським королем, Болеславом Кривоустим, що був теж хоробрий вояка й полководець добрий.

Осліплений князь Василько на чолі дружини

Та не встоятись йому проти Ростиславичів.

Завзяті бої завелися. В одній битві здавалося, що вже Болеслав Кривоустий переможцем буде. Перед нагальним ударом польських військ подалося було ліве крило українських військ.

Але тут з'явився князь Василько на коні перед військом, зняв золотистого шолома та промовив:

— Браття й дружино! Не в одних боях із вами добував я воєнної слави, коли ще сонечко Боже бачити міг. У страшніших, як оця, бували ми січах, і менше бувало нас, як тепер, а ворогів удвоє, а то й утроє стільки, як ось тут, а не посоромили ми ймення нашого втечею! Не посоромимо ж тепер слави нашої лицар-

Із тридцяткою збройної дружини перейшов Петро Власт границю. На границі склав зброю пограничному сотникові та заявив, що враз із своїми людьми хоче служити перемиському князеві.

Повели його в Перемишль до князя.

— Що за причина, — питав князь Володар, — що ти свого князя покинув, а до мене на службу голосишся?

— Милостивий княже, скривдив мене Болеслав, хоч я вірно служив йому. Він забрав мої землі собі, ще й погрожував мені тюрмою! Маю ж я в тюрмі гнити, то волію слави добувати під твоїм хоробрим проводом. Я пристаю до тебе, княже, з усіма моїми людьми та з землями моїми. Мої землі суміжні з твоїм князівством.

— Добре, — каже князь Володар, — приймаю тебе.

Власт дуже дякував князеві:

— До смерти — каже — служитиму тобі вірно життям і майном своїм.

*

У перемиському теремі рух. Князь Володар на лови вирушає.

А Петро Власт:

— Княже, ніде нема такої звірини, як у моїх лісах! Їдь туди на лови.

— Добре, — каже князь Володар, — треба чей же мені оглянути землі свого нового підданого.

Авжеж, — каже Власт, — мій дім радо повітає тебе, княже ласкавий.

Славні були лови. Дичини справді в лісі було багато.

Вечоріло вже. Княжі дружинники взялися готувати вечерю таки в лісі.

Раптом у кущах щось зашелестіло.

Князь зірвався.

— Це якась товста звірюка! — і сів на коня, а Власт за ним.

Шелест і тріскіт віддалювався. Князь вдарив коня острогами. Кінь погнав стрілою...

Аж тут із гущавини вискочила з тридцятка їздців — усі поляки.

ської! Я, хоч сліпий, поведу вас і, як прийдеться згинути, те разом з вами зложу голову мою! За мною, дружино смілива! За мною вперед!

І як колись за Святослава Хороброго, що, підбадьоривши знесилену дружину, переміг удесятеро більші сили греків, так і тепер було.

Гей, як не закричать одним громом дружинники княжі:

— Слава князеві Василькові, слава, слава! Де твоя княже, голова, там і наша!

Як верховинська буря, вдарила дружина на ворога, і не встояли вороги — подалися...

Повна перемога була по боці Ростиславичів.

*

І журився Болеслав Кривоустий:

— Біда мені з цими Ростиславичами, спокою не дають. А мені так придалась би бодай частина їх родючої та багатої землі. Та нічого не вдієш.

Аж одного дня зголосився в нього один із його підданих — Петро Власт.

— Королю милостивий! — каже. — Ти журишся і тривожишся, що ніяк тобі перемогти Ростиславичів! Я готов тобі помогти...

— Помогти мені, а як?

— Так, милостивий королю! Коли звіря годі вполювати зброєю, тоді вживаємо хитрощів, лисячі ями копаємо, пастки чи сильця наставляємо! Так і тут треба! У боях нам не перемогти їх, треба хитрощами.

— Твоя правда, та які ті твої хитрощі?

— Ось-які: я зголошуся в перемиського князя, буцім то як покривджений тобою втікач. Як він прийме мене між своїх дружинників, то я найду нагоду зробити його нешкідливим.

— Уб'єш його?

— Це хіба тоді, коли інший спосіб не вдасться. Та я хочу живцем тобі доставити його.

— О, це було б знамените! Я присилував би його до згоди зо мною, а може вдалось би й частину його землі видерти, а в кожному разі великий окуп дістану. — Їдь, чей поведеться тобі! Вони там усі легковірні й добродушні, то може легко піде тобі.

І кинулися на князя та давай стягати його з коня. Князь Володар не сподівався нападу, а Власт і собі взявся в'язати його мотуззям.

— Що це? — питає князь Власта.

— Що? — засміявся Власт. — Сам бачиш, ти мій полонений. А не так мій, як мого короля Болеслава. Ти думав, що поляк зрадить свого володаря?!

І повезли князя Володаря зв'язаного в Краків.

Зрадів Болеслав, як побачив князя Володаря у себе в полоні.

А в Перемишлі довго не знали, що сталося з князем Володарем. Дружинники пізно схаменулися, що князя нема, довго шукали, гукали по лісі, — та князь пропав, мов камінь під водою.

*

Аж прислав Болеслав Кривоустий у Перемишль послів. Посли привезли листа від Болеслава і листа князя Володаря до сина Володимирка. Болеслав жадав дві тисячі гривень срібла окупу. Була це велетенська сума на тодішні часи.

— Рятуй мене, сину! Дай окуп, а то Болеслав погрожує мені смертю! — писав князь Володар.

Думав спершу Володимирко з дружиною рушати в похід на Болеслава, і поїхав на пораду до дядька Василька.

— Ба, — каже Василько, — ти вирушиш із військом, а Болеслав тоді виконає погрозу і уб'є тобі батька.

— Правда твоя, дядьку! Нема іншої ради, треба дати окуп.

Та Болеслав не вдоволився самим окупом. Зажадав від Володаря, щоб він зірвав спілку з Прусами та поморянами. Не було ради, Володар згодився й на це.

*

Довго ще князювали обидва князі, Володар і Василько, — спокійно вже віку доживали.

А Р. Б. 1124 пронеслася сумна вістка по українській землі, що обидвох братів, Володаря та Василька, в живих не стало... Як разом трудилися, так разом і на той світ переставились.

В одних руках

Задумався, важко задумався князь Володимирко, як разом з братом Ростиславом відпровадили батька Володаря на вічний спочинок.

— І що ж тепер?! — думав він. — Що тепер? Залишились ми вдвох на батьковому уділі, а на уділі дядька Василька теж два: Іван і Григорій! Отже, замість одної сильної держави, готові бути чотири малі державки? А тут довкола самі вороги. Чи встоїмося ми так? Ще коли б то ми вміли жити в згоді так, як жили наш батько з дядьком Васильком. Та де там! От хоч би Ростислав! Не з тих він! Загонистий і неспокійний, та ще й легкодух! Не в голові йому добро держави, йому аби самому добре. А тут, як підемо кожен своїми стежками, то зайдемо простісінько в чужу неволю, і рідну країну на довго занапастимо.

Правильно думав Володимирко, бо незабаром Ростислав почав домагатися Щирця і погрожував навіть війною.

Каже князь Володимирко князеві Ростиславові:

— Не пора нам, брате, ворогам на втіху міжусобицю заводити. Краще нам над тим подумати, як помститися за батька на Болеславі краківському.

Засвітилися очі князя Ростислава, бо любив він воєнні походи, відродилася в ньому неспокійна вдача діда, Ростислава Володимировича,

— На це я завжди готов! Полки в мене готові, дружина хоробра. Приведи ти свою дружину, та й рушаймо на Болеславові землі! — каже князь Ростислав.

І рушили обидва Володаревичі в похід. Пізньою весною, раннім ранком вирушили з Перемишля. Поля вже добре зарунилися збіжжям, бо ж це вже по Юрі. В ранішньому сонці лисніли шоломи й панцері дружини, червоніли щити, лісами відгомонювався тупіт кінських копит.

Тривога понеслася по селах і городах краківського князівства.

Та тепер годі, щоб Перемишль був столицею. Він надто на краю, треба десь шукати відповідного города в середині князівства.

І по надумі та по нараді з боярами сказав:

— Галич буде стольним городом. Він над Дністром. Звідти йдуть судна аж до Чорного моря.

І переніс столицю в Галич.

Думав князь:

— Тепер чей заживу спокійно! Заселю землі пусті, побудую нові городи, торговлею збагачу державу.

Так думав князь Володимирко, та ще не судилося йому зазнати спокою.

Ще й року не минуло, як князь Володимирко переселився в Галич, прийшли посли від великого князя Всеволода:

— Великий князь Києва, Всеволод, здоровить тебе, княже Володимирку, та закликає тебе, щоб ти враз з його сином Святославом і з Ізяславом Давидовичем рушив на підмогу краківському князеві Володиславу, що воював із іншими польськими князями.

І зібрав князь Володимирко свої полки та рушив у похід на польські землі. Біля Чернська злучився з полками князя Святослава й Ізяслава. І вернувся з походу із здобиччю великою й з полоненими.

Полонені не дуже сумували, бо князь сказав їм:

— Не вийдете погано на тому, що попалися мені в полон. У моїй державі багато землі чорної, родючої, а замало людей, щоб обробляли її. Дам кожному з вас землі, скільки зможете обробити. Житимете краще, як тут на пісках.

Загосподарювання країни — це була улюблена мрія князя. Тому брав він у полон радніш мирних хліборобів, як воєнних людей. Були й такі, що добровільно зголосилися „в полон“, бо важко їм жилося дома.

— Коли б тільки заселити землю трудящими хліборобами та воєн виминати, то розцвіте добробут у моїй державі — думав князь, з походу вертаючись.

Та ще не судилося зажити мирно. Вже в два роки по цьому поході на Польщу мусів князь Володимирко виступити до війни з великим князем Всеволодом.

Але якось погодилися, і Володимирко тільки заплатив йому 1400 гривень сріблом за труд і витрати.

Княжий суд

Невеселий вернувся князь Володимирко в Галич із походу.

— Надокучила вже мені оця війна! — казав він синові Ярославові, — ох, як надокучила!

— А то, батечку, не треба було починати її! — відповів на це княженко Ярослав.

— Ба, не починати! Легко то сказати: не починати. Тож знаєш, що на похиле дерево й кози скачуть! — на це князь і, махнувши рукою, додав: — Та лишімо це!..

В цій хвилині сповістили князя, що люди прийшли на суд і ждуть.

— Чи багато істців[1])? — спитав князь Володимирко.

— Ні, всього три — відповів тивун[2]).

— Ну, то чей швидко справимося — сказав на це князь.

Княженко Ярослав хотів відійти і поклонився батькові, одначе князь Володимирко поклав синові руку на плече та сказав:

— Ні, ходи, сину, в судню[3])! Треба ж тобі привчатися, як судити.

І Ярослав слухняно пішов за батьком.

В судній кімнаті було більше людей, бо крім істців були позвані, послухи[4]) та видоки[5]).

Як князь увійшов, усі, що були в судній, поклонилися йому низько. Князь відклонився й подався ступенями на княжий стілець. Нижче князя засів судній дяк[6]), а біля нього два тивуни. Княженко Ярослав сів збоку.

— Хто істці? спитав князь дяка.

Дяк узяв записну книгу і почав читати:

---

[1]) Істці — ті, що шукали в суді своєї правди (іскати — шукати), позивачі.

[2]) Тивун — тіун, княжий слуга, управитель дому, окремий уряд при князях, єпископах, а то й боярах, а також урядовець при управі міста чи села.

[3]) Судня — світлиця, де відбувався суд.

[4]) Послухи — судові свідки, що чули погрозу чи що.

[5]) Видоки — судові свідки, що бачили подію, розглядану в суді.

[6]) Судній дяк — судовий урядовець.

— Перемиський князь, перемиський князь з численною дружиною йде!! — кричали зі страху й утікали.

Три тижні воювали князі Володимирко й Ростислав. Аж під город Беч загналися.

— Годі далі йти. Вістка про наш напад напевно вже дійшла до Кракова, до Болеслава. І він певно вже дружину збирає на нас рушати. Вертаймося! — каже Володимирко.

З великою здобичею вернулися.

А краківський князь Болеслав Кривоустий, як почув про наскок перемиського та звенигородського князів, зібрав негайно дружину й рушив за ними в погоню.

Обидва князі були вже в стінах Перемишля.

Пограбував тільки Болеслав примежні українські села та вернувся назад у Краків.

Та що ж! Ростислав знову пригадав Володимиркові Щирець. Завзялися брати. Хоч і великий князь Мстислав старався погодити їх, не помогло.

Розгорілася війна. Ростислав обложив Звенигород, однак, ранений стрілою, подався назад.

І поки доїхав у Перемишль, рана роз'ятрилася, і князь важко занедужав.

І спало князеві на думку:

— Не одну стрілу, не одну рану від меча дістав я, важчу від цієї, а згоїлися. А ця не гоїться. Видно, це кара Божа за те, що міжусобицю почав я.

І висповідався та післав до брата:

— Приїжджай, погодимося!

Пустився Володимирко в дорогу в Перемишль. Та як приїхав, застав брата на марах, а перемишляни його своїм князем повітали.

І Р. Божого 1126 переніс князь Володимирко свою столицю із Звенигороду в Перемишль.

*

І росла та кріпшала сила князя Володимирка. Ще більше зросли сила та значення князя в р. 1141, по смерті теребовельського князя, Івана Васильковича, що помер бездітно. Тоді князь Володимирко прилучив і Теребовельське князівство до Перемиського.

— Так тепер уся спадщина по моєму дідові Ростиславові в моїх руках! — подумав князь Володимирко. —

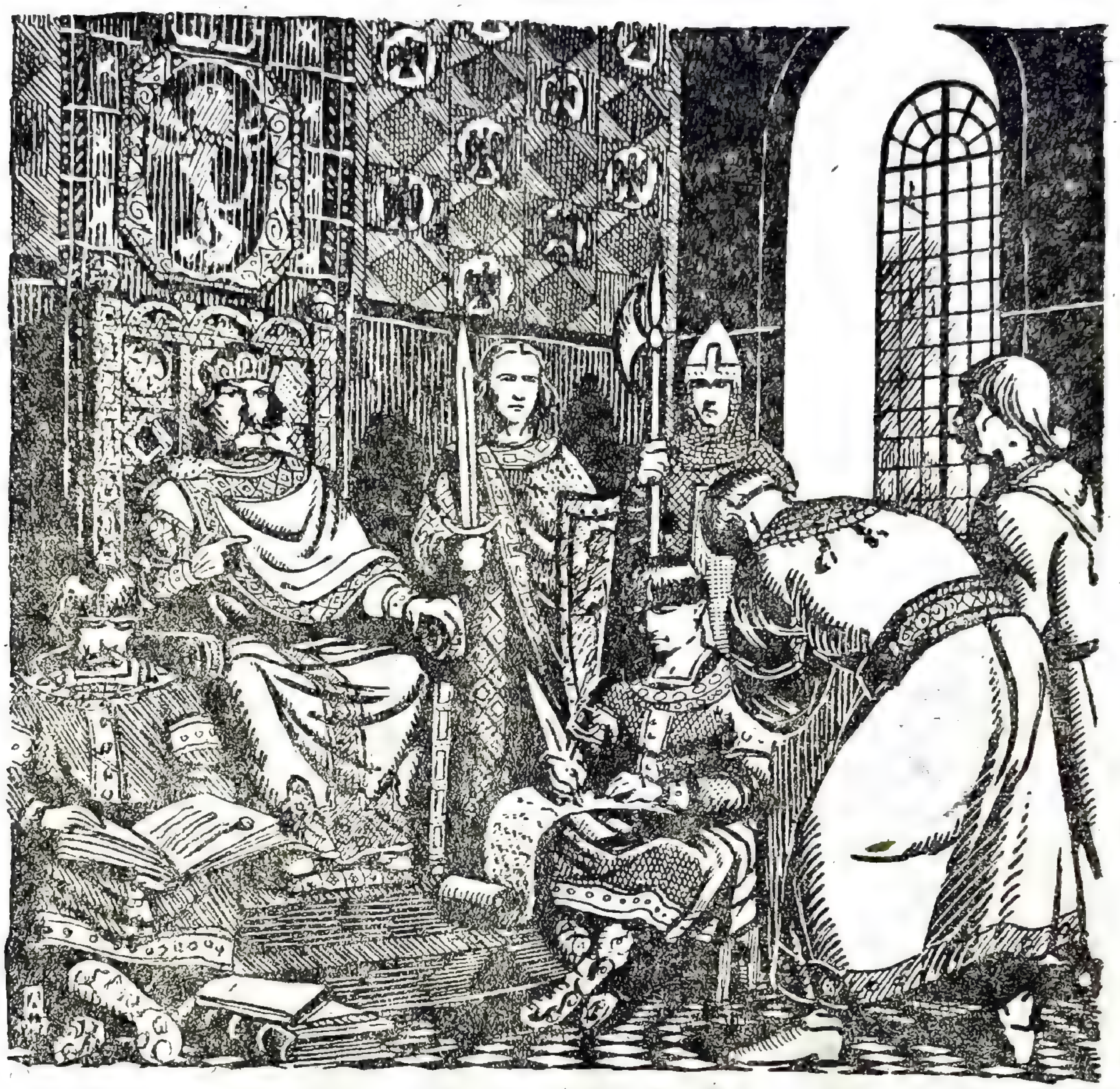

Князь Володимирко судить у судні

— Іванко Ольгович жалується на Станислава Назарича, що до нього втік його, Ольговичів, холоп[1]) Борис Синюта, а він держить його в себе, не вертає його йому, себто Іванкові Ольговичеві. — Богдан Чудинович жалується на Святополка Переніжича, що на прилюдному місці зневажив його, а Семен Чагрів жалується на Берислава Космича, смерда[2]), що підпалив йому гумно.

— Бояринe Іванку Ольговичу, предложи свою жалобу й видоків чи послухів.

---

[1]) Холоп — свобідний, що за довги зобов'язався служити вірителеві, і тоді ставав невільником.

[2]) Смерд — свобідний селянин.

Боярин Іванко Ольгович виступив наперед і став говорити:

— Мій холоп, Борис Синюта, що я його велів скарати за неслухняність, утік від мене. Я спершу не знав куди, та мої люди шукали його і найшли в Назарича в Станислава. Я післав до нього свого тивуна, щоб звернув мені мого холопа, а він відповів: „Прийди й візьми собі“. І тому я прийшов шукати правди в тебе, милостивий княже!

Князь звернувся до обжалуваного:

— Що ж ти на це, боярине Станиславе Назаричу?

— Я скажу тільки, милостивий княже, що Борис Синюта — не холоп, а смерд. Ось він тут! Нехай сам говорить за себе.

На це боярин Ольгович почервонів, і каже:

— Холоп він! Холопові на суді не говорити.

Тут обізвався Борис Синюта:

— Не холоп я, а смерд, вольний із діда-прадіда. Тільки мій батько задовжився був у боярина Іванка Ольговича і платив йому різи[1]) точно, а потім погорів і не міг йому на час віддати іста[2]). Тоді дав мене, щоб я відслужив довг. Та поки я відслужив, батько помер, а він тепер говорить, що я мав служити тільки за різи, а істо мав батько віддати. А що батько не віддав, то я холоп його, боярина ніби. А це неправда...

Князь звернувся до боярина Іванка Ольговича?

— Є в тебе послухи на це, або грамота списана?

— Нема, — відповів боярин, — ми робили все на слово.

Тут знову вмішався Синюта:

— На слово, та робилося при двох людях. Один з них, а саме той, що боярин його дав, є тут.

Боярин Іванко тривожно глянув по людях.

Наперед виступив сивий дідусь:

— Так, я огнищанин[3]), Гліб Жирославич, був при угоді. Старий Яромир Синюта дав сина на десять літ служити за істо, не за різи.

— Це неправда! — скрикнув боярин.

Та князь дав знак рукою, і каже:

---

[1]) Різи — відсотки від довгу.

[2]) Істо — істе, капітал.

[3]) Огнищанин — власник огнища, себто власник дому, громадянин, боярин.

— Яке було істо?

— Тридцять кун — відповів смерд.

А огнищанин Гліб:

— Так, тридцять кун.

На це князь:

— Ось тобі, боярине Іванку, княжа правда: ти послуха не дав, а він дав, а хоч би й не дав, то десять літ служби за тридцять кун досить. Ти вільний, смерде Борисе! Боярине Богдане Чудановичу, тепер твоя тяжа[1]).

Виступив високий, худий боярин і став оповідати, як то на весіллі в його брата, коли відвозили молоду до дому молодого, боярин Святополк Переніжич зневажив його насамперед словами, а потім ударив його мечем у піхві. А видоки й послухи його бояри: Мирослав Кормилич, Жирослав Дмитрович і Ярополк Інгвар Фарлович.

— Що ж ти на це, боярине Святополку Переніжичу? — спитав князь у присадкуватого, чорнобородого боярина.

— Він перший зневажив мене, назвав мене зайдою. А який я зайда? Мій дід і прадід родом із цієї землі.

— Та не з Галича! — перебив йому Чуднович.

— Він із Перемишля, — на це князь гостро, — а Перемишль і Галич — одна держава. А хочби був із Києва чи з Чернігова, то теж це руська земля, і не зайда, хто звідти приходить, а свій... Та зневага зневагою. Що каже „Правда Руська“ про зневагу? — звернувся князь до дяка.

— „Як хто вдарить мечем, не добувши його, або рукояттю, то 12 гривен продажі[2]) за обиду, а коли добув меча, а не скалічив, то гривну кун. Як хто кого вдарить батогом, або чашею, або рогом, або хребтом меча, то 12 гривен. Коли ж, не стерпівши напасникові, вдарить, то вини йому в цьому нема“...

— Досить! — сказав князь, і дяк перестав читати. — Ти чув, боярине, що каже „Правда князя Ярослава Володимировича“. „Коли ж, не стерпівши напасникові, вдарить, то вини йому в цьому нема“, а то ж сам при-

---

[1]) Тяжа — судова справа, процес.

[2]) Продажа — грошева кара за зроблену шкоду.

знаєш, що назвав його зайдою. Він вільний від продажі. Семене Чагрів, твоя справа!

Семен Чагрів оповідав, що три дні тому згоріло в нього гумно, і гуменний його, Юрій Андрієвич, бачив, як Берислав Космич утікав. Потім на питання князя гуменний підтвердив слова свого господаря, ще й додав, що Берислав давніше вже погрожував підпалом. Та Берислав не признавався: „Я не підпалив!“ — говорив.

Тут знову велів князь дякові прочитати статтю про гумно з „Правди“.

Дяк читав:

— „Якщо хто підпалить гумно, то на поток[1]) його і на розграбіж дім його, насамперед шкоду заплатить, а потім князеві прогнати його. Так само, як хату підпалить“.

— Ти чув? — сказав князь смердові. — Так і буде тобі! Суд скінчений!—додав князь і підвівся зі стільця, і забрався до виходу. Всі поклонилися князеві й теж вийшли.

*

Не одну чорну годину довелося князеві Володимиркові перебути, та завжди перемагав усі противенства і зростав у силу. Росло значення князя Володимирка серед українських князів, росла й могутність його держави.

Та не судилося князеві Володимиркові зазнати спокою. Мусів вести ще не одну війну з чужими, а то і з українськими князями. Серед таких обставин і помер нагло в 1153 р.

---

[1]) Поток — прогнання з краю.

— А так, тройзілля! Що перше зілля, то: дбай про славу Божу, бо держава, де процвітає слава Божа, сильна й могутня, там царює єдність і згода; що друге зілля, то: люби й бережи правди й законів, бо, як князь любить правду й зберігає закон, так само зберігатимуть й поважатимуть його піддані, — а закон — це по Бозі друга підвалина держави; що трете зілля, — то — дбай про добро громадян: про хліборобство, про промисел і про торгівлю, бо ти батько їх усіх, синів і дочок землі твоєї.

— Це справді чарівне тройзілля! — на це князь Володимир Андрієвич. — На жаль, в інших князівствах наших тепер так, як би зовсім забули про нього. Ось тутечки до тебе приходити б їм та вчитися, як правити державою.

А князь галицький:

— Усе лихо з того, що наші князі думають, що тільки війнами здобувається слава й добробут держави. Так думали наші предки здавна. Поки йшли війною в чужі землі, щоб оборонити свої від наїздів диких орд, було воно правда.

А князь Ярослав Ізяславич:

— Твоя правда. А вже й найгірше, як свій на свого йде.

Тут князь Володимир Андрієвич:

— Ми, правду сказати, обидва й прибули до тебе, княже Ярославе Володимирковичу, щоб тебе намовити рушити зі своїми залізними полками проти половців.

— Війна проти половців — конечна річ! — каже галицький князь. — Вони не тільки, що нападають, грабують і руйнують нашу рідну землю, а й відтяли нам шлях до моря, унеможливили торгівлю. А держава без доступу до моря — це те саме, що хата без дверей. Треба, треба конче шлях до Руського моря очистити, зробити безпечним.

Зраділи обидва гості, що галицький князь признає конечність походу на половців.

— То йдеш з нами! — каже втішно князь Володимир.

— Ні, я з вами не піду! — на це князь Ярослав Володимиркович.

— Як це?! Чому?! — зчудувалися обидва князі-гості. — Та ж сам признаєш, що похід конечний.

Осмомисл

На галицькому княжому дворі чималий рух. Приїхали в гості до Ярослава Володимирковича два князі: пересопницький князь Володимир Андрієвич і луцький князь Ярослав Ізяславич.

Старий дворецький Мирослав Глібович метушиться, як молодик. Треба і кімнати князям-гостям приладнати, і подбати, щоб можна, як годиться, прийняти таких високих гостей. Уся служба княжого двора при праці. А дворецький раз-у-раз:

— Жваво, жваво!

То ніби тільки в гості приїхали князі. Та воно, коли князі вибираються в гості, то не так собі, а таки якась важна справа веде їх.

Князь Галича сам вийшов привітати гостей і сам впровадив їх у княжий терем. Тут привітала їх жінка князя Ярослава, княгиня Ольга.

По пирі в честь дорогих гостей, що на ньому був і галицький єпископ Косма, були й найвизначніші бояри Галича. Коли вже всі три князі залишилися самі в столовій, каже князь Володимир Андрієвич:

— Багато чував я про твою державу, княже Ярославе, про твої багатства, про лад у державі, та те, що я навіч побачив, перевищило всі мої сподівання. Куди я не їздив, скрізь бачив людей вдоволених, щасливих, всі люблять і хвалять свого князя.

— Так, так! — каже князь Ярослав Ізяславич — хвалять скрізь тебе і всі горді зі свого князя. Кажуть: „Ніде нема такого ладу й порядку, як у нас!“ І воно дійсно так! Ти, княже, якісь чари знаєш — додав жартом.

— Чари? — усміхнувся й собі галицький князь. — Авжеж знаю. Передав мені їх мій покійний батечко.

— Які ж ті чари? — спитали вже поважно обидва гості враз.

— Тройзілля! — відповів галицький князь далі з усміхом на устах.

— Тройзілля?! — зачудувалися князі.

А галицький князь спокійно, повагом:

— Я з вами не піду, бо не можу покинути свою державу.

Тут князь Ярослав Ізяславич:

— То ніби нам докір, що ми покинули свої держави, і самі рушаємо добувати слави.

Галицький князь каже:

— Вам інакше, мені інакше! Ви маєте сусідами князів нашого роду. А я маю сусідів чужинців, ласих на мої землі, і то могутніх. Вони ждуть тільки хвилини, щоб я вийшов поза межі моєї держави.

Посумніли обидва князі-гості, поглянули один на одного, мовляв: „Шкода, що ми сюди трудилися".

А галицький князь говорив далі:

— Я з вами не піду, та дам вам своє військо з досвідченим воєводою на чолі.

— А так, то що інше!

— А так, то згода! — зраділи обидва княжі гості.

Галицький князь говорив:

— Ще сьогодні дам наказ моєму воєводі, Тудорові Єлцичу, щоб готувався в похід під вашим проводом.

Обидва княжі гості заявили, що до двох тижнів рушать у похід, бо їх воєводи підготовляють саме все потрібне до походу.

— У нас годі так, як у тебе, княже: сьогодні заповів, а завтра вже військо в похід готове. Найважніше — підводи й харчі, бо в степах важко їх здобути, хіба що вполюєш — говорив князь Ярослав Ізяславич.

— У мене житниці повні збіжжя — заявив галицький князь.

— Так, так, ти про все думаєш, про все пам'ятаєш — сказав князь Ярослав Ізяславич. — Недаром звуть тебе Осмомислом!

— Мушу! — відповів князь Ярослав. — Ласі сусіди знають, що мої полки готові в кожній хвилині рушити в похід, тому бояться зачіпати мене.

А князь Володимир Андрієвич зітхнув:

— Гей, щоб то ми всі князі так господарювали, як ти, і так уміли дивитись наперед! Могутня й славня була б наша земля!

— Як колись за Володимира Святого й Ярослава Мудрого — додав князь Ярослав Ізяславич.

А князь Ярослав Осмомисл:

— Було б так, коли б наші князі закинули свари та чвари. Любови, правдивої братньої любови треба нам, усім князям!

За кілька днів обидва князі від'їхали, а за ними рушили в похід галицькі полки.

Стрійно й рівно виступили ці полки на княжому майдані. Єпископ Косма благословив військо і у слові до дружини заохочував їх до бою з поганами за віру й країну рідну. По молитві промовив і князь Ярослав:

— Браття й дружино! Ідете в похід на поганих без мене. Радо рушив би я з вами приломити коп'я кінець поля половецького, напитися шоломом води з Дону, та тоді не було б кому тут ладу дати і від нападу оборонити землю рідну. Тому пускаю вас під проводом князів пересопницького й луцького та досвідченого мого тисяцького, Тудора Єлцича. Будьте слухняні йому так, як би я сам провадив вас. Він на князя вашого місці. Ідіть і вертайтеся зі славою! Не посороміть землі галицької!

— Не посоромимо, не посоромимо! — загриміло з усіх грудей хороброї дружини й війська всього.

— Слава, слава нашому князеві, Ярославові Володимирковичеві! — кричали раз-у-раз.

Задудніла земля під копитами коней лицарської дружини, під ногами пішого війська, замаяли білі галицькі прапори з трьома чорними галками, заграли сурми — похід рушив.

Довго ще стояв князь на місці та дивився за військом. Жаль йому було, що не пішов з ними слави добувати. Та дарма, відповідальна праця жде тут...

На половців

Галицькі залізні полки вийшовши з Галича, подалися в столицю князя Ярослава Ізяславича — в Луцьк. Тут уже теж приготовлялося військо до походу. Направляли щити й списи, гострили мечі, робили стріли.

Дуже зрадів князь Ярослав Ізяславич, як тисяцький Тудор Єлцич зголосився в нього.

— За кілька днів рушаємо в похід — сказав Тудорові, — тимчасом будь ти й дружина твоя гостями в мене.

І визначив передмістя луцьке на житла для галицького війська.

— А ти, воєводо, — звернувся ще до Єлцича — будеш гостем у мене в теремі.

— Дякую, княже, буду тут і там біля війська.

За кілька днів рушили в дальший похід.

По дорозі злучилися з полками пересопницького князя та рушили проти половецької орди. А половці дійшли вже до Ярополча[1]) і грабували села.

Перші стежі княжих військ зустрінулися з половецькими стежами вже на захід від Ярополча. Половецькі стежі й не пробували боротися зі стежами українських князів, швидко подалися назад, щоб своїм принести вістку про прихід княжих військ.

Коли хан довідався, що є й галицькі полки, стривожився.

— Лихо! — каже. — Напору цих полків, вправних і закутих у залізо, не видержить наше військо. — Та все ж таки велів готуватися до бою. Тим більше, що половецькі віщуни звістили половецьку перемогу.

— Буде багато жертов, і перемога буде половецька — казали.

До бою прийшло між Ярополчем і Мунаревом. Перші наперли половці. Головно перли на ліве крило, де стояли полки пересопницького князя. Хотіли їх роз-

---

[1]) Ярополче — село під Києвом, засноване князем Ярополком.

бити і зайти всі українські війська ззаду. Та війська пересопницького князя держалися добре.

Галицькі полки стояли на правому крилі, а в середині луччани.

Зрозумів воєвода Єлцич, про що йде половцям, і каже:

— Вони хочуть зайти нас ізліва, а ми на їх ліве крило! Кіннота наперед!

І з розмахом висунулась галицька кіннота та ударила на ліве крило половців. Не видержали половецькі полки, подалися з криком назад. Тоді луцький князь дав наказ своїм полкам ударити на середину половецького війська. Тут була найлютіша боротьба, а половці билися хоробро й держалися на місці. Та коли праве крило половців, що перше почало бій, завернуло, мусіла й середина податися назад, щоб її не оточили. Вони подавалися до річки, щоб за нею найти опору. Та ще не вспіли дійти до берега, як по той бік річки появився кінний відділ, який складався з самих галичан, що зайшли яром.

— За нашу честь, за славу князя нашого й Галича! — крикнув сотник, а за ним усі галичани.

І вдарили ззаду на половців. Половці не видержали несподіваного нападу. А тут уже й галицька піхота висунулася з яру. Наперли на половців із усіх боків. Половці збилися в один круг і хоробро відбивалися.

— Здавайтеся! — кличе до них князь Ярослав Ізяславич. — Бачите, що нема вам виходу.

— Половецькі воїни не здаються! Або перемагають, або гинуть! — крикнув гордо половецький хан.

— То згинеш! — гукнув князь Ярослав і з піднятим мечем кинувся на хана, а за князем його дружина.

Почався двобій. Хан зручно відбивав удари меча князя Ярослава. Аж князь Ярослав засягнув мечем його праве рамено. Рука повисла безсило. Та хан ухопив за шаблю лівою рукою й так ще відбивався. Та вже не довго! Знесилений упав він з коня. Два княжі дружинники вхопили його й понесли в княжий табір.

Коли не стало хана, половці гуртами піддавалися.

Бій закінчився. Князь Ярослав подався в табір, щоб довідатися, що діється з раненим ханом.

Хан лежав зв'язаний у княжому наметі.

— Покличте сюди боярина Онуфрія. (Був це боярин, що добре знався на лікуванні ран).

— Перев'яжеш ханові рани! — наказав князь, коли боярин явився перед ним.

Хан ніяк не хотів дозволити щоб перев'язати йому рани.

— Коли я програв бій, то краще хай згину.

А князь Ярослав йому на це:

— Бився ти хоробро. Як програв, то програв не з голотою, а з лицарством. Я твоєї смерти не бажаю. Поздоровшаєш, то за окупом віддам тебе твоїм землякам.

У хана засвітилися очі:

— Як вернуся, то помщуся за перемогу наді мною. Затям собі це!

— Як Бог дасть! — відповів князь.

Хан дав уже перев'язати собі рани спокійно.

А військо тимчасом в'язало полонених та ділило їх на три рівні частини. Одна частина для пересопницького князя, одна для луцького, а одна для галицького.

Половецькі колодники[1]) йшли сумні, та старалися не дати пізнати цього по собі. А один з половецьких старшин, що дістався галицькому князеві, каже:

— Якби не ви, галицькі завзятці, ми взяли б гору.

*

Раннім ранком появилися галицькі полки під Галичем. Воєвода Єлцич зголосився зараз у князя, щоб здати князеві звіт із походу.

Оповів князеві докладно про ввесь похід і про бій.

— Впало наших галицьких дружинників понад 350 людей, бо бій був завзятий, — говорив воєвода, — та ворогів упало вдесятеро більше, а колодників узяли ми до сім тисяч. З цього третину привів я сюди.

— Поселимо їх тут, а хто багатший, може викупитися — сказав князь. — Дякую тобі, воєводо, що не посоромив ти галицької землі.

— Це не тільки моя заслуга, а всього лицарства.

— Так воно, та ти їм голова і на твої руки складаю я подяку всім. А за тих, що впали, помолимося в церкві.

*

Гордо входили полки в укріплення города. Десь і та втома з лиця їх пропала по стільки трудах. Бадьоро

[1]) Колодники — воєнні бранці, що їх заковували в колоди (дерев'яні кайдани).

Новий Галич

Не раз і не два висилав галицький князь Ярослав Осмомисл свої полки на допомогу іншим князям. Передусім радо помагав князям забезпечити торговельний шлях по Дніпру перед нападами хижих степових орд. Він добре знав, що торгівля — це одна з підвалин добробуту держави.

Та бачив князь Ярослав, що через незгоду між князями важко буде вдержати цей шлях. Тому вирішив забезпечити доступ до моря для своєї держави.

— Не вдержать інші князі Дніпра, так я заберу для Галича Дністер аж до моря. І вислав під проводом Коснятина Сірославича військо до Чорного моря.

Військо це очистило гирло Дністра з берладницьких[1]) розбишацьких ватаг і посунулося аж до гирла Дунаю.

Воєвода Коснятин Сірославич вислав молодого боярина Яромира Данилковича в Галич до князя Ярослава зі звітом,

— В наших руках гирла Дністра й Дунаю. Вся смуга між цими двома ріками очищена з берладників. Наші суди та посади[2]) можуть безпечно плавати Дністром, а Прутом і Серетом дараби. Щоб тривало забезпечити цю смугу, добре було б збудувати тут городок і лишити в ньому постійну залогу. Я вже й намітив тутечки відповідне місце на городок на лівому березі Дунаю, де в нього впливають Серет і Прут. Є там уже оселя рибалок. Дуже добре місце на городок.

Сподобалася князеві Сірославичева рада.

— Так, треба забезпечити для себе ці місця, — і відписав своєму воєводі:

— Твоя рада мені по душі. Пішлю дарабами дерево з Угорських гір[3]), теслів і інших потрібних робітників. Хай під твоїм доглядом рублять городок.

---

[1]) Берладницькі ватаги — що їх зібрав князь-ізгой Іван Ростиславич, син перемиського князя Ростислава Володаревича, в городі Берладі, в теперішній Молдаві. Від цього города й Івана Ростиславича звали Берладником, а його сина Ростислава Берладничем.

[2]) Суди та посади — кораблі та човни.

[3]) Угорські гори — Карпати.

й весело входило військо. Навіть коні неначе повеселіли, ступали рівно з піднятими шиями й іржали весело.

Люди повиходили з домів і придивлялися до походу полків. А як надійшов полк, що складався із галицьких бояр і міщан, то вже окликам радости не було впину.

А полки йшли на майдан перед княжим теремом. Один за одним, рівно, плавно.

— Слава, слава! — неслися за ними оклики.

Сумні були тільки ті, що їх найближчі поклали свої голови там ген далеко. Та й вони потішалися:

— Згинули наші половіки, наші сини в боротьбі за рідну землю.

— Тепер уже буде безпечно плавати Дніпром у Чорне море — говорили купці. — Не посміють уже половецькі орди нападати на наші судна.

*

На другий день було в соборі подячне Богослуження й панахида по тих, що впали.

Був плач і ридання, та цей плач не ослаблював, а покріплював.

Кожен думав у душі:

— Князь не силував нікого йти в воєнну службу. Добровільно пішли. І згинули чесно за рідну землю і за князя. Не посоромили роду свого.

І гордість вливалася в груди прибитих сумом батьків і матерів, жінок, братів і сестер.

Князь теж стояв у церкві й молився.

*

Половецький хан до весни прийшов до здоров'я. Тоді привезли й окуп, і він від'їхав.

При від'їзді сказав князеві Ярославові Ізяславичеві:

— Говорив я тобі, що шукатиму помсти на вас. Та ні! Ти обійшовся зо мною людяно. Покараю, як тільки приїду, віщунів за неправду, що ворожили мені перемогу.

Гість з Греції

Р. Б. 1165 літом оббігла ввесь Галич вістка: до князя Ярослава приїхав у гості царевич із Греції. Різно оповідали собі про причину його приїзду. Та дійсна причина була така: Андроник, двоюрідний брат грецького царя Емануїла Комнена, втік із Греції, і то з тюрми. Цар Емануїл уважав його своїм ворогом і замкнув його був у тюрму. Та Андроникові вдалося втекти рибальським судном із Царгороду на лиман Дністра, а відсіля в Галич. Однак не помочі прибув царевич прохати в галицького князя, а захисту, бо помочі був би йому князь Ярослав і не дав. Князь Ярослав був у дружніх взаєминах із грецьким царем, мав з ним воєнний і торговельний договір. Тому був спершу дуже невдоволений із приїзду царевича. Коли ж на послуханні Андроник заявив йому, що прибув до нього тільки захисту просити, князь відповів:

— Захист, царевичу, в мене найдеш. У нас старий звичай каже: „Гість у дім, Бог у дім". Дам тобі на удержання кілька міст і, поки схочеш бути моїм гостем, радо тебе вітатиму.

— Княже Ярославе, — каже на це Андроник, — поки мого життя, буду тобі за те вдячний, що ти захистив мене в себе.

— Це ж християнська річ помагати ближнім у потребі — відповів князь.

З того дня Андроник був постійним гостем на княжому дворі. Князь Ярослав гостив його при своєму столі.

Раз якось заговорили про лови. Андроник каже:

— О, лови то я люблю над усе!

— А як так, — каже князь, — то не будеш, царевичу, нудьгувати в мене, бо я також завзятий ловець.

І вже через кілька днів заповів лови в тисьменицьких лісах.

Виїхали на лови чималим відділом.

Князь Ярослав оповідав Андроникові:

І закінчив князь: Хай тобі, воєводо, всемогучий Бог допоможе завершити велике діло, та дай Боже, щоб городок, що ти його зрубиш, став для нашої держави новим Галичем.

Коли воєвода Сірославич прочитав княжого листа, очі в нього засяли радістю, і він сказав до Яромира Данилковича:

— Князь мимохіть уже й назву надав новому городові. Назвемо його так, як князь написав: „Новим Галичем“.

Взялися за діло. Вимірили місце під городом, копали довкола рови й сипали вали. А мулярі й теслі вже зводили будівлі в середині. В першу чергу муровану церкву й замок. Робота аж горіла в руках досвідчених майстрів. Неначе б один перед одним бажав пописатися, один одного перевищити.

І по кількох місяцях знову їхав боярин Яромир Данилкович у Галич. Та вже не конем, а купецьким судном.

У листі до князя писав воєвода: „Милостивий Княже! Город зрублений. Назвали ми його так, як Ти піддав у письмі до мене — Новий Галич[1]). Нехай він справді, як дитя старого Галича, стане славний і великий і прославить Твоє імення, Княже наш. Присилай, Милостивий Княже, туди священиків. А може й сам завітаєш на посвячення Нового Галича. Наш новий город має велику прийдешність перед собою. Він стане осередком торгівлі не тільки нашої держави, а й інших. Дуже гарно може розвиватися риболовля і дати чималий прибуток нашій державі та добрий заробіток нашому бідному населенню“...

Каже князь Ярослав бояринові Яромирові:

— Добре справився воєвода, та годі мені його там держати. Він тут потрібний. Я тебе назначу воєводою нових наших земель із осідком у Новому Галичі.

Низенько поклонився боярин Яромир Данилкович, новий воєвода зайнятих для галицького князя земель.

— Дякую тобі, княже, за честь. Буду старатися вірно й совісно служити тобі.

— Я певний цьому — відповів князь.

З таким княжим розпорядком повернувся боярин Яромир Данилкович у Новий Галич.

---

[1]) Новий Галич — тепер Ґалац у Румунії.

— Люблю найбільше лови в цих лісах Ще малим хлопчиком їздив я туди з батечком, що надзвичайно любив лови.

Вже з самого початку пощастило і князеві Ярославові, і грецькому гостеві. Князь уполював ведмедя, а його гість кабана.

Три дні тривали лови. Повезли в Галич три вози, навантажені грубшою й дрібною дичиною.

Ось так провів царевич Андроник то на ловах, то на княжих пирах повних п'ять місяців.

Аж тут одного дня прибули від грецького царя посли: два митрополити.

— Від імени царя Греції, Емануїла, просимо тебе, славний і могутній княже, відішли царевича Андроника в Грецію.

— Силою я його не відішлю, він мій гість. Як сам схоче, може їхати. Та пересвідчився я, що він ні в чому не винуватий. Усе зроблю моєму приятелеві, імператорові Греції, та видати мого гостя, цього не вимагайте від мене.

На це один із митрополитів:

— Милостивий княже! Цар не думає заподіяти нічого лихого своєму двоюрідному братові. Він дасть йому землі й міста життя, нехай тільки царевич Андроник зобов'яжеться не виступати проти нього.

— А, то говоріть із ним самим! — сказав князь і відіслав їх до Андроника.

Обидва митрополити сказали те саме й Андроникові. Андроник зрадів, що може вернутися в рідну землю, що за нею вже затужив. Та все ж таки жадав запевнення, що йому не загрожує ніяка небезпека.

Митрополити запевнили його, що цар обіцяв дати йому землі й міста на удержання.

— Землі й міста я маю й тут у галицького князя — відповів Андроник. — Не про те мені йде! Хочу жити на рідній землі й бути там певний життя.

— На це є царське слово — відповіли митрополити.

— Коли так, то я годжуся, — відповів Андроник — бо хоч тут із ласки князя Ярослава живеться мені добре, та це не моя рідна земля. Я аж тут на чужині зрозумів, яке то велике слово „рідна країна!" Туга в'ялить мене щораз більше.

Князь Ярослав запросив обидвох митрополитів на пир, що на ньому був, як звичайно, і Андроник. На обіді вирішили, як грецький царевич від'їде в Грецію.

Через кілька днів Андроник із обидвома митрополитами вирушив у дорогу. А товаришили їм: галицький єпископ Косма та найвизначніші бояри під проводом воєводи Коснятина Сірославича.

Сердечно прощався Андроник із князем і всіма, що стали йому близькі.

— Якби не туга за рідною країною, остався б я з вами назавжди — говорив.

Єпископ Косма був у Царгороді місяць, де приймав його з великими почестями грецький цар.

А воєвода Коснятин повернувся аж по трьох місяцях і привіз від Андроника пам'яткові гостинці всім знайомим. У листі до князя Ярослава дякував Андроник іще раз за гостинність для нього, ізгоя, запевняв, що грецький цар Емануїл тепер уже відноситься до нього добре. „Та це твоя заслуга, княже Ярославе, — писав Андроник, — бо цар заявив мені, що коли ти, його приятель, держав мене в себе, як друга, то й він вірить, що я йому не ворог".

Так князь Ярослав погодив грецького царя Емануїла Комнена з його двоюрідним братом Андроником Ісакійовичем.

Останні лови князя

Минали роки за роками. Під мудрою управою князя Ярослава розбудувалося й багатіло Галицьке князівство. Любив і поважав свого князя народ. Співці укладали в його честь похвальні пісні.

За працею й турботами про добро держави не дбав князь про себе. Він часто говорив:

— Князь — голова, а й слуга свого народу. Мусить про всіх думати і для добра всіх трудитися. Свої особисті справи мусить поставити на самому кінці.

Одинокою розвагою князя були книжки, що їх радо читав, та й лови ще, що їх любив пристрасно.

У вересні 1187 р. князь робив приготування до великих ловів у своїх улюблених тисьменицьких лісах.

Князь Ярослав мов відмолодів. Погода була гарна. Небо чисте, сонце гріло, як у літі.

Виїхали.

За Галичем, недалеко Галичиної могили[1]), старенький сивобородий хлібороб орав ниву волами. Як над'їхав княжий відділ, він перестав орати і придивлявся до ловецької дружини та валки возів.

Коли князь зрівнявся з ним, поздоровкався:

— Дай, Боже, щастя!

— Дай, Боже, і тобі, милостивий княже! — відповів селянин, а по хвилині додав: — Не впору ти вибрався на лови.

— Чому не впору? — зчудувався князь. — Така гарна погода!

— Погода то гарна, та не на довго. Буря й злива висять у повітрі — відповів старець.

— Відкіля ти знаєш? — спитав князь.

— Чую її у повітрі і у костях моїх — сказав старець.

— Ну що ж, як буря, то буря! Перебув я не одно, перебуду й її. Їдемо далі.

---

[1]) Галичина могила — могила під Галичем, що про неї згадує Галицько-волинський літопис.

— Князь Ярослав вертається з ловів і хоче скритися в вас перед дощем — відповіли вони.

Закрипіли ворота, і віз з князем в'їхав на подвір'я, а за ним інші вози й кінні їздці.

Повели князя в хату. Зараз переодягли його в суху одежу, подали гарячого молока.

Князь прийшов до себе... Повеселішав, жартував.

Незабаром дощ ущух. Князь подякував бояринові Яромирові Космичу і його подрузі за гостину та поїхав у Галич.

*

Хоч князь по повороті з ловів не почувався недужим, усі завважили велику зміну на його лиці. Лікар відразу сказав:

— Княже, тобі треба зараз у постіль.

Та князь йому:

— Е, що там! Почуваю мале ослаблення, та воно пройде. Нема часу лягати, справи ждуть.

Та ввечорі дістав князь сильну гарячку, а потім нараз затрусила ним пропасниця, та нарікав, що коле його в лівому боці. Також сильний кашель докучав. Лікар оглянув і сказав, що це запалення легенів.

Так без зміни було ввесь тиждень до суботи. В суботу 19 вересня полегшало князеві. А в неділю сподівався лікар перелому. Перелім був, та князеві не полегшало. Цим зажурився лікар.

— Ще якась інша недуга прилучилася. Найгірше, що я не можу означити її – турбувався лікар.

Князь почував сильне ослаблення на всьому тілі, знесилення.

І що день було гірше. Лікар був безрадний.

В понеділок 27 вересня князь велів покликати до себе дворецького Гліба Даниловича і каже йому:

— Бачу я вже, що приходить мій кінець. Треба попрощатися з цим світом. Поклич отця єпископа, всіх воєвод і визначних бояр. Хочу з ними попрощатися і сказати їм мою останню волю.

Прийшов єпископ Косма з Найсвятішими Дарами. Висповідав князя. Князь прийняв напуття.

А потім стали сходитися всі покликані воєводи й визначні бояри.

Князь велів поправити собі подушки так, щоб міг сісти.

Від'їхали. Селянин ще довго дивився за від'їжджаючими їздцями та возами, а потім узявся знов орати.

Як князь в'їхав у ліс, відразу став мов не той. Жваво й голосно давав накази, розставляв людей.

А ліс стояв тихо, тихісінько без руху. Неначе в непевності, як військо перед боєм. Ця тиша спершу неначе бентежила князя, та як почув тріскіт гілля в гущавині, забув про все. Пізнав, що це якась грубша звірина там женеться. Незабаром побачили всі.

— Олень, олень! — пішло шепотом між ловцями.

Князь націлився з лука. Засвистіла стріла і вбилася оленеві в бік. Стривожений олень погнав що сили наперед. А князь за ним. Ще двічі вистрілив із лука, та не поцілив, бо олень швидким скоком скрутив убік. Князь не оглядався вже поза себе, чи є за ним люди його, а гнався далі. Вибіг на поляну, побачив далеко оленя, що зупинився і тривожно розглядався. Наложив стрілу на лук, націлився і вистрілив. Поцілив оленя в хребет. Олень зробив іще кілька скоків і впав. Князь прискочив до нього та ножем добив його. Тут і з'явилися біля князя його люди.

Зайняті оленем і не завважили, як на небі появилася мала чорна хмаринка, що швидко росла.

Аж як у лісі стемніло, сказав хтось:

— Правду казав старий селянин там під Галичиною могилою, буде буря.

Князь глянув і собі на небо. Все вже було чорне. А тут і громи і злива відразу.

— Вертаймося до табору! — каже князь.

Та поки дійшли до возів, перемокли всі до нитки.

А тут ллє далі, як із відра, та похолодніло сильно відразу. Нашвидку зробили над возом наметець, і туди схоронився князь. А холодно було йому, аж зубами дзвонив.

Каже воєвода Тудор:

— Княже, нема що, треба нам кинути лови і їхати до найближчої хати.

Так і зробили. Їхали, їхали, і вкінці побачили здалека загороду. Ледве доїхали болотом. Застукали в ворота. Залаяли собаки. Аж по добрій хвилині почули чалапання важких чобіт і голос:

— А кого там товче в таку негоду по дорогах?

— Воєводи й усі визначні мужі галицькі! Почуваю, що вже скоро покличе мене Всевишній перед свій престіл на суд. Тому хочу попрощатися з вами всіма і сказати вам мою останню волю. Знаєте: два у мене сини — Володимир і Олег. Володимир смутить мене. Він легко може знищити все, що збудував і укріпив мій батько і я. Зате Олег, я певний того, піде слідами батька мого та моїми. Тому призначую йому на князювання Галич, а Володимирові даю Перемишль. Там боярство й народ прив'язані до своїх князів, там держиться старий лад кріпко, і нема небезпеки, що Володимир зруйнує його. Тут інакше. Тут треба сильної руки, щоб удержати лад і слухняність. Тому я прошу вас і благаю для добра рідної землі й для добра всього народу, сповніть мою волю. Обіцяєте мені?

Настала на хвилинку мовчанка. Всі оглядалися одні на одних. Видно було, що не всім до вподоби такий розпорядок князя. Тоді князь звернувся до воєводи Коснятина:

— Як ти, воєводо, думаєш?

А Коснятин відразу:

— Твоя воля для мене свята, княже!

Тоді вже всі:

— Буде так, як ти розпорядиш, милостивий княже!

І всі зі слізьми на очах прощалися з князем, навіть колишні його вороги.

А третього дня дав наказ князь Ярослав дворецькому:

— По моїй смерті майно моє роздати на церкви і манастир та вбогим.

*

Першого жовтня в четвер рано Р. Б. 1187 не стало князя в живих.

Князь Роман Мстиславич

Зажурилися галичани по похороні останнього Ростиславича, князя Володимира, сина Ярослава Осмомисла.

Та й було чого журитися. Не лишив князь Володимир Ярославич наслідника по собі. Мав він, що правда, двох синів, та обидва згинули в неволі в часі мадярських наїздів.

— Довколісінько вороги, ласі на нашу багату землю, а в нас князя нема! — нарікали галичани.

— Бог карає нас за те, — говорив старий воєвода Тудор, — що ми не додержали присяги, даної князеві Ярославові. Знав наш мудрий князь, чому не хотів дати Галича Володимирові. Ми на власній шкірі переконалися, що Володимир не був гідний Галича. Аж мадярська неволя навчила його розуму.

А єпископ Косма додав:

— Твоя правда, воєводо! А зробили це галицькі бояри тому, що забули четверту заповідь Божу: „Почитай вітця твого й матір твою, щоб добре було тобі й щоб довго прожив ти на землі“. А рідна країна — це ж наша спільна мати. А ви, галицькі бояри, поставили вище особисте добро над добро рідної країни. І що ж! І ваше особисте добро пішло на добич мадярам, і держава, мати ваша, ослабла.

Бояри слухали слів єпископа, похнюпившись. Почували в душі, що в словах їх єпископа була повна правда. А цей говорив далі:

— Та Бог милосердний для тих, що щиро каються, Тепер тільки пошукати нам князя, поважати його та слухати.

Тут боярин Ілля Щепанович:

— В цьому то й біда, щоб невдатним вибором ще більшого лиха не накликати! Треба нам князя і лицарського і господаря доброго!

У цій хвилині на замковому подвір'ї залунав спів. Бояри виглянули в вікна. Серед подвір'я сидів гусляр, а кругом його стали дружинники й отроки. Гусляр співав, приграваючи на гуслі:

„Вже ожила слава давня,
Князь Роман став на поганих,
Меч добув він, князь преславний,
Мліє ворог, де меч сягне.

І ніхто його не зможе,
Бо у князя розум бистрий,
А все ходить шляхом Божим,
І душею й серцем чистий.

Вже половців покорила,
Покорила вже Ятвяга
Княжа Романова сила,
Княжий розум і відвага.

Хай живе Роман Мстиславич,
Хай за кривду мститься нашу,
Здобуває для держави
Славу, волю, долю кращу!“

— Брати, — сказав єпископ Косма, коли гусляр скінчив співати. — Чи ж це не віщий голос цього співця, чи його устами не вказує нам Бог, кого нам вибирати! Ми знаємо вже князя Романа, бо князював уже нам коротко. Та тоді не був ще такий сильний і мусів відступити перед мядярами, бо ще не всі ми стали по його боці.

По цих словах єпископа Косми мов важкий камінь упав всім з грудей. Усі, що були на раді, гукнули, як один муж:

— Нехай живе князь Роман Мстиславич, князь Галича й Володимира!

Довго лунали оклики, а як утихли, сказав воєвода Тудор:

— Брати, не гаймо часу! Є вже чутки, що угорський король готує похід на Галич. Негайно треба вислати послів до князя Романа. Він одинокий може опертися ворогам, і має він право ще й тому, що був свояком князя Володимира Ярославича.

Це сказав воєвода Тудор тому, бо знав, що між боярами є й противники князя Романа, що тепер мовчали, та пізніше могли виступити проти нього.

Вислали посольство під проводом єпископа Косми. Єпископ Косма сказав князеві Романові й те, що в Галичі деякі бояри противні йому, і те, що угорський король готує похід на Галич.

— Так, треба негайно рушати! — сказав князь Роман.

І вислав своє військо на Перемишль, а сам поїхав у Краків, де від імени малолітнього Лешка правила його мати, Романова своячка, княгиня Олена.

— Олено! — сказав князь Роман. — Галичани кличуть мене на галицький престіл. Та є чутки, що вже й угорський король вислав військо на здобуття Галича, і не всі галицькі бояри будуть за мною. Знають, що я твердий і не дам нікому верховодити.

А княгиня Олена:

— Авжеж дам тобі підмогу. Та ж ти нераз помагав моєму синові.

І вислала військо під проводом воєводи Миколая. Під Перемишлем сполучився допоміжний краківський відділ із володимирськими, і князь Роман рушив на Галич. Тільки мала частина бояр була проти нього і навіть виступили збройно проти князя Романа. Та він переміг їх і зайняв Галич.

А угорське військо, що було вже в Карпатах, на вістку, що князь Роман зайняв уже Галич, вернулося назад на Угорщину.

Так князь Роман Мстиславич засів на золотоковаиному престолі Ярослава Осмомисла і так сполучив Галич з Володимиром, утворив одно Галицько-Волинське князівство.

А сталося це р. 1199.

*

Широко й далеко неслася слава про хороброго й могутнього князя багатої Галицько-Волинської держави. Скрізь: і в Царгороді, і у Римі, і Німеччині, і Франції — славили князя Романа Мстиславича, його сміливість, його хоробрість, його розум.

А тоді на Грецію великі біди найшли. Половці злучилися з печенігами й іншими кочовими племенами і з-над Волги, з-над Дону та з Кавказу вдарили на грецьку державу. Вже вдерлися в Тракію[1]) і у Болгарію, що тоді була грецькою провінцією.

І господарювали вже тут, немов справжні господарі, пустошили країни і побивали розніжених греків;

[1]) Тракія — так звалася в старовину країна на Балканському півострові, на північ від Греції.

накладали на них данини, або вимушували від слабого грецького царя окуп і дари.

Так тяглося вже довго. Вкінці загрозили й самій гордій столиці Греції — Царгородові. Аж тепер отямилися греки, коли вже немов ніж почули на шиї.

Грецький цар Олексій Ангелос скликав раду.

— Що діяти? — звернувся він до ради. — Чи окупитися в поганих, чи боронитися?

Довго радили найвизначніші мужі Греції, вкінці сказали цареві:

— Треба нам боронитися! Та самі ради не дамо. Треба шукати підмоги.

— Підмоги, а в кого? — спитав цар Олексій.

І знов задумалася рада, в кого підмоги прохати. Аж встає один і каже:

— Є один могутній князь, хоробрий і лицарський, — це галицько-волинський князь Роман Мстиславич. До нього пішлімо послів, помочі просити. Він через свою жінку, княгиню Ганну, твій, царю, свояк, то не відмовить помочі.

І вислали найвизначніших достойників з багатими й дорогоцінними дарами.

Прийшли посли в Галич і поклонилися князеві:

— Княже могутній і славний! Широко лунає твоя слава та голосно! Ти тепер єдиний на Сході Европи, що можеш опертися навалі азійських орд. На нашу державу, на Грецію, ба вже й саму столицю, на Царгород величний, б'ють тепер половці з печенігами. Без твоєї помочі, славний і хоробрий княже, ми не можемо опертися їм, і впаде гордий Царгород, впаде осередок освіти, а варвари будуть горою. Наш цар Олексій присилає нас до тебе, могутній княже Галича й Володимира, щоб ти поміг йому в потребі. А вдар, хоробрий і сміливий княже, своїми залізними полками на поганих у їх таки землях! Тоді вони, загрожені тобою, кинуть Царгород. Наш цар за це повіки буде твоїм довжником і другом. А як ознаку тієї дружби прийми від царя оці невеликі дари.

І подали дорогий золотий посуд, чудові візантійські килими з левами й орлами, парчу[1]) і меч харалужний у дорогій золотій оправі, самоцвітами виса-

[1]) Парча — дорога шовкова тканина, перетикана золотом.

джуваній, і з написом: „Могутньому князеві Романові Мстиславичеві друг Олексій Ангелос, цар Греції“.

І відповів їм князь Роман Мстиславич:

— Де святу віру Христову, де правду боронити треба, там завжди меч мій готовий! Я негайно вдарю на землю половецьку.

І посли в подяці князеві доземні поклони складають. А князь Роман, обдарувавши їх щедро, з вісткою доброю назад їх у Царгород відсилає, цареві Олексієві дорогі дари передає: коні найкращої породи, меду бочки, воску кружала на свічі до святої Софії, шуби дорогі й також меч, самоцвітами висаджуваний.

Від'їхали посли, а князь Роман уже в похід на поганих вирушає, бо військо напоготові: мечі нагострені, луки напряжені, а тули[1]) стріл гострих повні.

*

Перед княжим теремом стоять піші полки. Мають голубі прапори з вишитим на них св. Юрієм, як пробиває змія. Отрок княжого коня, білого як молоко, за золотисті поводи держить.

Виходить князь у блискучій зброї, в шоломі золотому, гострокінчастому. А з ним княгиня з малим дитятком на руках, із однорічним княжичем Данилком.

— Прощавай, дорогенька Ганно! Кому в дорогу, тому час! — каже князь княгині.

— Нехай тебе, милий мій ладо[2]), Господь Ісус Христос і Мати Його Пресвята в своїй опіці мають! — прощала княгиня.

Князь цілує ще малого княжича, і швидко на свого сивого вискакує.

Заграли сурми, на княжий наказ військо за князем у похід рушає. Мають на вітрі прапори, військо блискучим вужем наперед посувається. А митрополит хрестом святим благословить і князя і дружину його, військо все.

Як блискавка, як грім, ударив князь Роман Мстиславич на степи половецькі. Бурить їх городи й кочовища, безліч бранців у полон бере, християн, невіль-

---

[1]) Тули — сагайдаки, торби, звичайно шкіряні, на стріли до луків. У визначних дружинників тули були боброві та гарно прикрашені.

[2]) Ладо — милий, мила; Ладо, Лада звалися теж у поганських українців бог і богиня ладу та подружжя.

В'їзд князя Романа Мстиславича до Києва

ників половецьких, із неволі визволяє. Не щадить князь поганців так, як вони не щадили християн.

Половецька старшина в страху до своїх ханів під Царгород гінців посилає:

— Вертайтеся з військами назад. Грізний князь Роман Мстиславич наші землі руйнує, людей у полон бере.

Хани половецькі орди свої з-під Царгороду завертають, поспішають рідну землю боронити. Несподівано вдаряють на княжі полки, та ба, нічого не вдіють. Залізною стіною стоять княжі полки і, як живий вал, на половців ударяють, мечами їх рубають, списами колють, хмарами стріл ранять.

Не встоятися половцям, хоч як хоробро б'ються!

І просять половецькі хани миру в князя Романа. А він їм:

— Добре, я готов на мир! Та умову вам ставлю: не важтеся нападати на землі грецького царя, бо він друг мій.

Половці на всі умови пристали. Виміняли бранців, і князь Роман зо славою повертався.

І коли князь Роман спинився в Києві, щоб помолитися в київських церквах, з'явилися в нього посли від киян і сказали:

— Княже славний і хоробрий, великий нащадку Мономаха, що колись славно князював у „матері городів українських", візьми Київ під свою руку!

І князь Роман згодився, став київським великим князем. Одначе не жив у Києві. Київ був дуже вже знищений і зруйнований. Лишив тут тільки свого намісника. Але й з того раділи вже кияни, бо знали, що тепер безпечні будуть перед нападами диких половецьких орд.

Так опинилася в руках князя Романа більша частина українських земель. Справедливо величали його всі самодержцем усієї України.

*

Прийшла вістка в Галич, що краківський князь Мечислав Старий помер.

— Ну, тепер Лешко може засяде на краківському престолі! — сказав князь Роман до княгині Ганни. — Треба помогти йому проти Володислава, бо просить його мати, моя своячка, княгиня Олена.

І вирушив князь Роман у похід.

Спішно йшов князь Роман із дружиною, щоб завчасу злучитися з сандомирським військом і виступити разом проти Володислава, поки він ще зможе приготуватися. Але Володислав теж не гаяв часу, вирушив з військом із Ґнезна, щоб змусити Лешка зректися краківського престолу ще поки надійде з підмогою князь Роман. Коли ж довідався, що князь Роман переправився вже через ріку Вислу і обсадив своїми військами два пригграничні городи, післів до Лешка з проханням до нього:

— Лешку, ми ж близькі свояки, пощо нам воювати

з собою. Ми погодимося, а ти проси князя Романа, щоб не йшов нищити моєї землі.

Лешко був ще молодий, мав ледве сімнадцять літ, і був м'якого серця, то й легко було його переконати. Казав князеві Романові через послів:

— Присилає Володислав до мене, щоб ми не заводили усобиці. Я буду з ним миритися, а ти дядьку й опікуне мій, вертайся в Галич.

Розсердився на ці слова князь Роман:

— Як так, то навіщо ви мене кликали сюди? Мені ж кожен день походу коштує багато!

І звернувся до послів:

— Ідіть і скажіть князеві Лешкові, щоб він і князь Володислав заплатили мені за витрати так, як мені обіцяно. А як не можуть стільки срібла скоро зібрати, хай дадуть мені Люблин із землею, то і цим вдоволюся.

Того самого дня принесли князеві Романові розвідачі вістку, що військо князя Володислава готується до бою.

— Так?! — сказав князь Роман. — Тут просить мира, а тут готується до бою. Мушу я сам розглянути рухи Володиславових військ.

І з невеличким відділом дружинників виїхав із города. Бачив у таборі Володислава рух, але довкола було тихо. Здавалося, нема ні живої душі. Князь Роман їхав безпечно і говорив:

— Приготовляються до бою. Перемир'я було треба, бачу, Володиславові тільки на те, щоб міг підіждати приходу більшої дружини. Ще сьогодні зажадаю рішучої відповіді, чи мир чи війна.

Не докінчив ще говорити, як із ліска на пригорбі вискочив чималий відділ війська, заграла сурма, і невеличку охорону князя Романа обскочили Володиславові вояки.

— А так! Засідка на мене! — скрикнув князь Роман і добув меча. Добули меча й його дружинники. Почалася січа.

— Мусимо пробитися до города! — дав наказ князь Роман і, рубаючи мечем, пробивав собі дорогу. Нараз ударив його один вояк Володислава ззаду рогатиною[1]). Удар був сильний, рогатина пробила панцер і застрягла

[1]) Рогатина — спис із гаком при вістрі.

ви отямилися і раз назавжди закинули всі свари та чвари. Князь Роман лишив велику спадщину. Він був уже, можна сказати, самодержцем усієї України. Нема вже між нами хороброго князя, що переміг поган, а сам мудрістю ума заховував Божі заповіді! Він кинувся був на поган, як лев, орлом проходив їх землі. Безпечна була земля наша під опікою його могутньої правиці, безпечна і сильна і славна в світі. Гриміла слава князя Романа і у Царгороді, і у Римі, а з нею враз і слава землі нашої. Мужі галицькі, нема вже князя Романа! Одначе лишилися по ньому два його паростки, княжичі Данилко й Василько. Коли хочете, щоб Бог благословив вас, діла ваші, коли бажаєте добра землі, то присягніть князеві вашому, Данилові Романовичеві, і будьте йому вірні все і всюди. А буде добро вам і державі вашій.

Похоронили князя Романа в церкві Пресвятої Богородиці.

І зараз по похороні галичани цілували хрест князеві Данилові.

Так вступив на галицький престіл п'ятилітній князь Данило Романович.

І галичани боронили князя перед усіма ворогами, що думали тепер захопити для себе сирітську спадщину.

Та не довго було воно так.

Кормильчичі, найбагатший рід між галичанами, зворохобили бутних галицьких бояр і покликали на княжий престіл чернігівських Ігоревичів[1]).

І прийшлося скитатись княгині Романовій і малим сиротам: Данилкові і Василькові по різних землях, по різних дворах.

Прибула вкінці княгиня Романова в Краків. Лешко прийняв її радо. Однак, коли княгиня стала просити в нього помочі проти Ігоревичів — Володимира в Галичі та Святослава в Володимирі, — він зам'явся і сказав:

— Поміг би я радо, та не сила моя. Обидва вони разом сильніші від мене, у них дружина і галицька, і волинська, і чернігівська.

— То поможи мені дістатися на Угорщину до Андрія, він не відмовить мені помочі.

---

[1]) Чернігівські Ігоревичі — нащадки Ігоря Святославича, славного з походу на половців 1185 р., що то його оспівав сучасний Ігореві, невідомий з імени співець у поемі: „Слово про Ігорів полк".

в грудях, Князь звалився з коня додолу. В розпалі боротьби не завважив цього ніхто з княжих дружинників, тільки отрок Дмитро. Він зіскочив з коня і припав до князя. Князь жив іще, і помер на його руках.

Битва велася вже оподалік. Отрок негайно сів на коня і щосили помчав у город, щоб дати знати, що сталося.

Вийшли дружинники з города, викопали могили і похоронили в них княжих людей, а тіло князя Романа взяли на ноші й понесли в город.

Княжі сироти

Сумно, повагом увіходив похід із тілом князя в ворота Галича і спинився перед теремом.

Княгиня, що вже дістала вістку про смерть чоловіка скоріше, сизою голубкою припала до мертвого тіла князя Романа і гірко-гірко ридала:

— Ой, чуло моє серце, чуло-відчувало, що не добром скінчиться цей похід, соколе мій ясний! На кого ж лишив ти мене вдовицею з двома безпомічними сиріткам?

Плакала, ридала княгиня та зараз отямилася, втерла сльози і сказала, пригортаючи синів:

— Діти мої, синочки любі, нема вже в вас батька! Але не плачте, в усьому Божа воля. Від сьогодні я буду вам не тільки за неньку, але й за батька. Не дам вам пропасти, як Бог дозволить, виховаю вас на сильних мужів, сильних тілом і духом.

Величний був похорон. Увесь Галич оплакував князя. Плакали навіть ті бояри, що за життя князя Романа не любили його, бо надто важка їм була справедлива рука княжа.

Єпископ Косма в прощальному слові звернувся до бояр:

— Плачте й ридайте, мужі галицькі, бо це ховаєте в могилу вашу славу й силу! Плачте й ридайте, але і коріться Божій волі. Це Бог зсилає на вас кару, щоб

Задумався князь Лешко:

— Це можна. Але знаєш що, Ганно? Тобі не треба туди їхати. Ти лишися тут, а я вишлю посольство і Данилка перешлю туди, нехай Андрій добуде для нього галицький престіл.

Княгиня погодилася на це, і через кілька днів виїхав до Буди посол князя Лешка з малим Данилком. Князь Лешко велів пригадати королеві: „Тобі друг був Роман, і ви присягли собі, що як його рід лишиться без батька, то ти помагатимеш йому. Тепер на них прийшло прогнання, ходімо ж, відберімо й для них їх батьківщину“.

Король Андрій вислухав цих слів і жалував, що таке сталося, а вкінці сказав:

— Нехай покищо княжич Данилко лишиться в мене, а я подумаю, як усе влаштувати.

І так лишився малий княжич Данилко на Угорщині, а княгиня Романова з княжичем Васильком у Кракові.

Не мав Данилко при собі нікого із своїх, тільки Дмитруся Домамирича, ще батькового отрока. Та стільки тут нового бачив, невиданого досі, стільки цікавого, що якось немов і не було коли тужити за родиною. Найбільше з усього припали йому до вподоби лицарські турніри, що їх король Андрій улаштовував часто з різних нагод. Подобалася йому і сама столиця Буда над могутнім Дунаєм і гарна околиця.

Король Андрій, як опікун княжича Данилка, подбав і про дальшу освіту княжича. Передусім передав його вчителеві латинської мови, бо тоді на Угорщині й мадярські вельможі вживали здебільшого латинської мови. Латинська мова панувала, очевидно, і на королівському дворі. Всі грамоти, всі листи списували тільки латинською мовою.

Княжич Данилко був пильний учень і скоро засвоював собі цю, світову тоді, мову. Та не занедбував княжич і лицарського діла. Тут уже помагав йому отрок Дмитро, що знову ж від княжича вивчав латинську мову. Княжич ще змалечку був прив'язався до Дмитруся, а тепер то обидва стали невідступними друзями. Та й не диво, вони ж тут тільки обидва могли говорити з собою рідною українською мовою. Правда, і король Андрій умів говорити українською мовою і часом го-

ворив нею з Данилком, та в нього ця мова виходила якось дивно грубовато.

Ішли дні за днями. Король Андрій спершу думав про похід на Галич, щоб привернути престіл Романовичам. Але незабаром закинув цю думку. Володимир Ігоревич прислав великі дари королеві Андрієві та князеві Лешкові, і король Андрій сказав:

— Не пора тепер воювати за Галич. Як виростеш, Данилку, і могтимеш уже сам правити державою, поможу тобі, як Бог дозволить, і Галич і Володимир привернути.

*

Але таки скоріше встряв король Андрій у галицькі справи.

Прийшли до нього брати Кормильчичі, що самі колись ворохобилися проти кн. Данилька, і стали просити:

— Дай нам отчича[1]) галицького, Данила, щоб ми з ним добули його Галич від Ігоревичів.

Король Андрій прийняв їх прихильно і сказав:

— Добре. Пішлю з вами великого дворецького Пота з воєводами, і з ними піде військо одновірне й одноплемінне з вами.

І десятилітній князь Данило в'їхав у Галич. Володимирські й галицькі бояри впровадили молоденького князя Данила в церкву Пресвятої Богородиці Приснодіви Марії, де спочивало тіло його батька, славного князя Романа Мстиславича, і тут посадили його на галицький престіл.

Незабаром прибула в Галич княгиня Романова, щоб побачити свого дорогого сина. Молодий князь, що бачив свою неньку ще як був малою дитиною, не пізнав її та спитався в Дмитра Домамирича:

— Хто це та пані?

— Це твоя мати, княже! — відповів йому Дмитро.

Тоді підійшов князь Данило до княгині Романової та став цілувати її по руках. А княгиня Романова пригорнула його до грудей і зі сльозами радости промовила:

— Сину, мій синочку, як ти виріс! Не диво, що ти не пізнав мене, бо горе й турботи дуже мене змінили!

---

[1]) Отчич — той, що дістає спадщину по батькові, князь, що князює в князівстві, де князював його батько, дід, прадід.

Молоденького Данилка проголошують галицьким князем

Так засів князь Данило Романович вдруге на престолі свого батька.

Але й цим разом не надовго...

Бутні бояри, неприхильні княгині Романовій, підняли знову бунт і прикликали князя Мстислава з Пересопниці[1]). Підчас загального замішання, коли й Мстислав мусів залишити Галич, Володислав Кормильчич використав це і з допомогою прихильників проголосив себе князем Галича.

Князь Мстислав Пересопницький склав, щоправда, союз князів, до якого приєднав і княгиню Романову, але здобути Галича йому не вдалося.

---

[1]) Пересопниця — город над р. Горинню на Волині.

Лешко випросив тільки в свого дядька, князя Олександра, щоб віддав Тихомль і Перемиль[1]) малим князям Данилкові й Василькові. І вони князювали там із матір'ю.

Княгиня Романова, коли прибула з синами в Тихомль, зітхнула і сказала:

— Гірка доля вдовиці й сиріт. Ваш батько, сини мої, був володарем Галича й Володимира, а й Київ слухав його. Звали його самодержцем всієї Руси, а слава його лунала широко поза межами українських земель і в Царгороді, і у Римі. І ти, Данилку, був уже князем Галича, а Василько і Берестя, і Белза, а тепер мусите вдоволятися Тихомлем і Перемилем.

І сльози стали бідній матері в очах.

— Мамо, — сказав на це князь Данилко, — не треба плакати, не треба нарікати! Каже наша приповідка: „Кого Бог любить, того досвідчує". Я малий ще, правда, дванадцять мені всього, та вже за свій недовгий вік багато бачив, багато навчився. Знаю, що як залізо сталиться в огні, так лицар у невигодах і небезпеках. Хай я тільки підросту та сил і розуму наберуся, то я певен, що і Галич і Володимир будуть знову наші, як були. Є в мене вже тепер вірні бояри, є дружина вірна. Мій час ще прийде!

Мати пригорнула сина та сказала:

— Розумний ти в мене і лицар!

Минали роки за роками. Князь Данилко виріс із хлопця на юнака. Дядько, князь Лешко, допоміг йому відзискати Волинь, але в Галичі засів новгородський Мстислав Мстиславич, сміливий і розумний князь.

Мстислав зараз таки почав шукати приязни з Романовичами. Відвідав княгиню Ганну в Володимирі й запросив князя Данила на лови в карпатські ліси.

— Будь мені замість батька! — сказав йому на це князь Данило. — Хочу їхати у твого стремена[2]).

І поїхав у Галич. Князь Мстислав гостив щедро колишнього князя Галича.

---

[1]) Тихомль, Перемиль — городи: Тихомль над р. Горинню, на півн. схід від Збаража; Перемиль, недалеко Тихомля.

[2]) Хочу їхати у твого стремена — тими словами признавав князь зверхність над собою могутнішого князя, або старшого родом, щоб цей узяв його в опіку й оборону.

Тут князь Данило пізнав Мстиславову старшу донечку, Ганусю, сподобав собі її і просив Мстислава, щоб дав йому її за жінку.

— Коли Гануся погоджується, — відповів князь Мстислав, то я не відмовлю своєї згоди.

І зараз зробили заручини, а незабаром відбулося весілля.

І знову йшли роки за роками. Князь Данило мужнів, у боях відзначувався, мав уже славу доброго й розумного князя та хороброго борця.

Тепер княгиня Романова сказала:

— Виросли ви вже, сини мої, я вже виконала свій обов'язок матері. Тепер хочу в тиші та спокою молитися за ваше щастя і за свою душу. Вступаю в манастир.

*

Одного разу вибрався князь Данило з братом Васильком на лови в західні ліси своєї волинської держави. І побачив серед лісів гору.

— Ця гора надається на укріплений замок — сказав. — Тут я збудую город.

І зараз найняв мулярів і майстрів та велів їм будувати город. І назвав город Холм, себто горб.

Сталося це 1223 р.

Татарська навала

Розійшлися вістки, що прийшла з Азії нечувана сила на половецькі степи — татари[1]).

Половецькі князі, що вже тоді були християни, виступили проти татар під проводом свого найстаршого князя, Юрія Кончаковича. Але й він не міг устоятися проти татарської сили. Мусів утікати. Татари гонили за половцями аж до Дніпра і багато їх вигубили. Відсіля татари завернули до свого табору.

А половецькі князі прибули до українських князів просити помочі проти татар.

— Як нам не поможете, то тепер ми побиті, а завтра ви будете!

Українські князі з'їхалися до Києва на нараду. По довгій нараді вирішили:

— Краще нам стрінутися з цими татарами на чужій землі, ніж на своїй.

Тоді перед вели серед українських князів три Мстислави: князь Києва — Мстислав Романович, князь Козельська[2]) — Мстислав Всеволодич і Мстислав Мстиславич із Галича.

У місяці квітні 1223 р. рушив похід українських князів під проводом цих трьох Мстиславів у половецькі степи проти невиданих досі татар.

Прибули до Варязького острова[3]) на Дніпрі. Тут прибули до них половці. Усі перейшли Дніпро.

Галицькі й волинські полки під проводом своїх князів, куряни, трубчани й путивельці під проводом своїх їхали на конях. Галицькі вигонці[4]) виплили на тисячі суднах Дністром на море, а з моря горі Дніпром доїхали до Дніпрових порогів і спинилися біля річки Хортиці. Провадили вигонців Юрій Домамирич і Держикрай Володиславич.

---

[1]) Татари — азійські кочові племена тюркського походження. Злучив їх в одну державу хан Темуджін під кінець XII ст.

[2]) Козельськ — город на півночі в калузькій губернії.

[3]) Варязький острів — на Дніпрі, пізніше острів Хортиця, де була Запорізька Січ.

[4]) Галицькі вигонці — хто це був, напевне не знати, може це були вигнанці з Галича, а може поселенці над долішнім Дністром.

Тоді саме прийшли вісті, що вже появилися татари. Принесли їх розвідачі, що їх вислав був Юрій Домамирич. Князь Данило, почувши цю вістку, забажав побачити татар. З кількома молодими князями вирушив на розвідку.

Та вже не побачили їх. Татари, як швидко з'явилися, так швидко і відійшли. Молодші князі, нетерпеливі, стали домагатися тепер від старших князів Мстиславів:

— Не гаймося, ходімо проти татар!

А ще хтось додав:

— Три Мстислави ведуть нас, перемога мусить бути наша!

Князь Мстислав Мстиславич відповів на це:

— Усе в Божій волі. Та справді, годі ждати бездільно. Ідемо!

І видав накази.

Мстислав Мстиславич і Мстислав Всеволодич перейшли із своїми полками ріку Дніпро, а за ними перейшли й усі князі, і подались у половецький степ.

Тут заступили їм дорогу татарські відділи. Княжі дружинники кинулися на татар і засипали їх стрілами. Татари не встоялися. Пустилися тікати. Українські полки гналися за ними і не давали їм спокою. Набрали багато добичі, багато стад.

— Початок добрий — сказав князь Мстислав Мстиславич до князя Данила. — Ідемо далі наперед!

Це діялося в вівторок 23 травня 1223 р.

Відсіль ішли вісім днів до ріки Калки і ніде не стрічали татар. Аж перед Калкою стрінула їх татарська сторожа. Проти них виступив воєвода Іван Дмитрович, що вів передню сторожу. Битва тривала не довго і татари відступили. Іван Дмитрович дістав важку рану в груди і погиб. Погибли біля нього ще два інші дружинники.

Це були перші втрати.

Татари відступили за ріку. Князь Мстислав Мстиславич сказав князеві Данилові:

— Ти із своїми полками перейди ріку, а я рушу зараз за тобою.

А коли побачив татарські полки, забув у воєнному розпалі повідомити князів Мстислава Всеволодича та

І князь Мстислав Романович повірив їм та піддався.

Одначе татари не додержали умови. Вбили князя і його полководців і багато війська. Десять тисяч киян наложило тоді головою.

Страшно замучили татари князів, що попалися їм у полон. Поклали на них дошки. На дошках посідали і так пирували. Так погибли полонені князі мученицькою смертю. Всіх інших українських бранців татари порубали мечами.

А був цей нещасливий бій у середу 31 травня 1223 року.

Сумний вертався князь Данило з недобитками у Володимир. Рана на грудях пекла його, та він на неї не вважав. Його лютіше пекла душевна рана, болів душею над перемогою невірних татар над українськими силами.

Як звичайно по невдачах, люди стараються скинути вину на когось із провідників, так і тепер нарікали на князя Мстислава Мстиславича, що гнаний жадобою слави, не дав знати Мстиславові Романовичеві, щоб ударити разом.

— Коли б були разом ударили на татар, певно перемога була б наша! — говорили дружинники.

Та князь Данило сказав на це:

— Воно правда, що коли б разом були вдарили, була б наша перемога. Та годі звалювати вину на галицького князя. Він у запалі забув, що князь Мстислав Романович не знає про рішення розпочинати бій.

*

Татари дійшли аж до Витичева[1]). Витичани не знали їх підступности та й вийшли їм назустріч із хрестами. Думали, що як піддадуться добровільно, то татари не нищитимуть города. Але татари побили їх усіх, а город спалили.

Тепер стояла перед ними отвором уся українська земля. Та татари не йшли далі. Від Витичева завернули назад в Азію.

---

[1]) Витичів — біля Трипілля в Київщині, за княжих часів город біля броду через Дніпро.

Мстислава Романовича, щоб також переходили ріку і рушили на татар.

Данило із своїми полками перший кинувся на татарське військо.

Сміливо вдарили Данилові полки слідом за своїм князем, а князь Данило попереду. Біля нього билися Семен Олюйович і Василько Гаврилович. Татари теж давали сильний відпір. Упав важко ранений Василько Гаврилович. Дістав рану в груди теж і князь Данило, та в воєнному запалі не чув її й бився далі. Він мав тоді вісімнадцять літ і був сильний і витривалий на труди й біль. Багато татар упало вже від гострого меча князя Данила.

Вже з годину тягнувся бій, як нараз у половецьких рядах почалася метушня. Половці не видержали напору свіжих татарських сил, що напливали щораз більше, та стали тікати. За ними заметушилися й українські війська і теж стали відступати.

Князь Данило зразу не завважив цього і бився далі. А біля нього князь Мстислав Німий і курський князь Олег Святославич. Татари стали подаватися. І всі три князі з невеличким відділом дружинників увігналися в середину татар. Нараз князь Олег Святославич побачив, що татарам прибули нові сили.

— Мусимо податися назад, бо ми оточені! — сказав він.

І завернули коні й стали пробиватися до своїх. Аж тепер завважив князь Данило метушню в українських рядах і втечу половців.

А татарські стрільці сипали хмарами стріл.

Українські війська стали тікати. Татари гналися за ними.

Тільки військо київського князя Мстислава Романовича не тікало. Князь Мстислав Романович зайняв був місце під табір на пригорбі. Тому що земля була кам'яниста, не можна було копати валів, він велів зробити укріплення з возів. І так із-за возів боронився. Татари не могли здобути цього рухомого укріплення. Тоді взялися на хитрощі. Вислали до нього переговірника, щоб піддався, а вони пустять усіх живими.

— Всі вже українські війська розбиті. А ти й так тут довго не встоїшся, бо у великого чінґісхана[1]) сила силенна війська! — сказав татарський переговірник.

---

[1]) Чінґісхан — зн. великий хан, себто хан, що йому підлягали інші хани.

Данило знову галицький князь

Князь Данило, вернувшись у Володимир, не мав спочинку. Мусів вести безнастанні війни, та Бог помагав йому, і він виходив із них переможцем. Не мав спокою теж і Мстислав Мстиславич у Галичі. Він за порадою галицьких бояр, прихильників мадяр, віддав свою меншу дочку Марію за угорського королевича Андрія і дав йому Перемишль. Королевич Андрій сидів спокійно в Перемишлі, але що далі, то частіше думав про те, щоб стати володарем усього галицького князівства. І в р. 1225 поїхав до Буди і там став намовляти батька до походу на Галич.

— Дружина князя Мстислава знищена в битві над Калкою, тепер він не зможе опертися тобі.

І король піддався намові. І рушив у похід. А хоч князь Данило поміг Мстиславу, і навіть мали успіхи, все ж таки вдалося королеві посадити в Галичі свого сина.

Як минув якийсь час, прибули до князя Данила посли від галичан.

— Судислав, прихильник мадярів, пішов на Пониззя[1]), королевич Андрій лишився сам у Галичі. Приходь, княже, якнайшвидше і візьми Галич! — сказали посли.

Князь Данило не гаяв часу, бо знав, що тут тільки швидкість вирішує. Зібрав дружину, післав тисяцького Демяна на Судислава, а сам швидким походом рушив на Галич. І третього дня був уже під городом. Але Галич замкнувся.

Данило взяв тільки Судиславів двір. Найшли там повно запасів харчів, вина, овочів, списів і стріл.

Данило перейшов на другий берег Дністра.

Тієї ж ночі Судислав, розбитий Демяном на Пониззі, пригнав із розбитками до Галича і вночі ввійшов у город.

Данило із своїм військом стояв далі в Угольниках на березі Дністра.

І прибув до нього Демян з Мирославом, Володиславом і з численними галицькими боярами, що були

---

[1]) Пониззя — південне Поділля.

прихильні Данилові. Прибув теж і князь Володимир Інгваревич із допоміжним військом.

Раненько князь Данило об'їхав город, зібрав усі галицькі полки й уставив їх довкола города. І великими силами вдарив на стіни Галича. Мадярська Судиславова залога в Галичі не видержала і піддалася.

Королевич Андрій боявся, що стане в'язнем Романовичів, та князь Данило сказав:

— Не бійся, королевичу! Жив я колись на дворі твого батька, то й тобі кривди не зроблю. Відпущу тебе до батька цілого й здорового.

І відпустив сина угорського короля, ще й провів його до Дністра. З королевичем Андрієм поїхав тільки Судислав.

Так князь Данило засів знову на галицькому престолі.

*

Вже минуло шістнадцять років від нещасливого бою з татарами над річкою Калкою. Люди вже стали забувати про татар. Князь Данило мусів ще кілька разів зводити бої з угорськими полками за Галич. Відсіля ходив походами проти ятвягів, ходив на підмогу київському князеві, воював іще з іншими сусідами.

Аж нараз наспіла вістка в Галич, що татари вже рік воюють московські землі й готуються до походу на українські князівства.

Київський князь Михайло втік перед татарами на Угорщину. Тоді князь Данило післав у Київ своє військо під проводом Дмитра Домамирича, щоб боронило його перед татарами. Так князь Данило прилучив Київ до Галицько-Волинської держави і став тепер наймогутнішим із усіх українських князів, як був і його батько.

Саме тоді, як татари руйнували лівобережну Україну, поїхав був князь Данило до Буди, щоб сватати угорську королівну за свого найстаршого сина Льва.

Недовго побув там і вертався у свою державу. В Синевідську заїхав до манастиря Пресвятої Богородиці. На другий день рано бачив уже багато людей, що тікали в гори.

Вони оповідали князеві Данилові про здобуття Києва.

— Страшно було в Києві! — говорили. — Татарви було сила силенна. Від скрипу татарських теліг, сильного реву верблюдів і іржання стад коней не можна було нічого чути. Батий поставив пороки на город коло Лядских воріт. Пороки били безнастанно день і ніч і вибили стіни, а стріли затемнили киянам сонце. Тисяцький Дмитро був ранений. Тоді кияни збудували укріплення довкола Десятинної Церкви. На другий день ударили татари приступом на церкву, і почалася люта січа. Люди вийшли на церковне склепіння із своїм добутком. Та від надмірного тягару завалилося склепіння, і багато людей найшло смерть під румовищем.

— А що сталося з тисяцьким Дмитром? — допитувався князь Данило.

— Тисяцького Дмитра взяли татари в полон раненого, одначе не вбили його за його хоробрість. Забрали його з собою — сказав оповідач.

— Добре, що живе — сказав на це князь Данило. — Бог карає нас татарами за гріхи наші. Бачу, нема чого мені їхати в Галич, треба вертатися на Угорщину і шукати помочі.

І вернувся в Буду. Тут лишив свого сина, княжича Льва, а сам поїхав на Бордуїв до Судомира. Тут довідався, що його жінка з дітьми та брат Василько втекли перед татарами в Польщу. Князь Данило кинувся шукати за родиною. Вкінці найшов її. Зрадів князь Данило, зраділа і його родина, що зійшлися разом.

І знов оповідали князеві Данилові, як страшно винищили татари всі українські землі.

Князь Василько оповідав:

— Де були багаті городи й села, там тепер руїни та згарища. А на згарищах лежать трупи вбитих і наповняють страшним сопухом повітря. Гайвороння літає над трупами і пирує. Велике нещастя впало на нашу землю!

По нараді рішили їхати в Мазовецьку землю до князя Болеслава Конрадовича.

Князь Болеслав прийняв їх щиро і дав їм город Вишгород на Мазовші на прожиток. Жив тут князь Данило з сім'єю, поки не одержав вістки, що татари вже зійшли з українських земель за Карпати на Угорщину.

ней і гинуло. Хоч Андрій мав тільки невеличку дружину, однак під'їздив і завзято боровся з противником.

А князь Данило, як побачив, що поляки сильно наступають на Василька, а ззаду рушають мадяри під проводом воєводи Філі, рушив на Філю. Філя заохочував своїх:

— Русь поквапна до бою, але видержимо їх напад, бо вони довго не витримують!

І мадяри вдарили на Данила. В боєвій метушні Данило вже попався був між мадярів, схопили вже були його коня за поводи, але Данило видерся і виїхав з-поміж них. Тоді Данило побачив мадяра, що їхав на допомогу Філі, прискочив до нього, збив його з коня списом, зломив на ньому панцер, той упав і погиб. Молоденький княжич Лев прискочив до Філі й ударив його списом, та спис зломився. Побачивши це Данило, знову вдарив на відділ Філі, розігнав його військо, а його прапор роздер.

Як це побачив князь Ростислав, кинувся тікати, а мадяри теж повернулися до втечі.

Князь Данило гнався за мадярами й за Ростиславовою дружиною, але тривожився, що з братом діється. Та як побачив, що Васильків стяг жене поляків, дуже зрадів. Виїхав на могилу проти города, і туди приїхав до нього князь Василько.

Багато мадяр і ляхів побили й узяли в полон. Дворецький Андрій узяв у полон гордого Філю, а Ярослав привів Володислава, злого бунтівника.

Данило вернувся в Холм. Тоді прибули йому в підмогу Міндовгове й Конрадове війська. Данило сказав їм:

— Вже мені вас не треба, Бог дав мені перемогу! Вертайтеся додому і подякуйте від мене вашим князям.

І нагородив їх щедро, і відіслав.

По перемозі під Ярославом узявся князь Данило зміцнювати свою державу. Він тепер був наймогутніший із усіх українських князів. Під його скіпетром були князівства: Галицьке, Волинське, Поділля й частина Київського князівства. Пинські князі були йому підлеглі, чернігівські князі із своїми дружинами, що втікли від татар на цей бік Дніпра, дістали від князя Данила волості й за це служили в його війську.

В інших часах така могутність вирішила б про долю всіх українських земель, та тепер не те. Тепер князь Данило журився й тривожився. Не давала йому спати татарська небезпека.

Говорив Данило князеві Василькові:

— Що з того, що нам удалося зібрати водно значну частину українських земель; що з того, що ми перемогли і Угорщину і Польщу, коли татарська сила далі загрожує нам. Покищо, правда, Батий ще не жадав, щоб я покорився йому, але я певен, що він зажадає цього від мене.

На те сказав князь Василько:

— А що, як би ти пішов на згоду з папою Інокентієм і прийняв унію і королівську корону?

— Я думаю над цим, та боюся, що коли зроблю це без підготування, то це може викликати неспокої, а то й усобиці, та й боюся, що зносини з папою спонукають татарського хана виступити проти мене. А де певність, що західні володарі виступлять на татар?

Це треба добра розважити!

*

Недовго вже довелося ждати князеві Данилові вирішення.

Раз з'явився в Дорогівську, де тоді був Данило, посол від Батия з коротким і рішучим домаганням:

— Дай Галич!

І ці два короткі слова викликали цілу бурю в душі князя Данила.

— Що діяти, що діяти? — думав він і поїхав у Володимир до брата Василька.

— Радь, брате, що мені робити? Я ще не укріпив своїх городів, що їх поруйнували татари, та й війська в мене мало, а в хана 600 тисяч орди.

Задумався князь Василько, а по хвилині сказав:

— Тут тільки одна рада, треба тобі їхати до хана, в його столицю.

— Ох, це ж таке страшне! — говорив князь Данило.

— Страшне воно, а треба. Подумай теж над тим, що тоді не страшні будуть тобі ні Беля, ні Болеслав. Вони не зважаться тоді зачіпати тебе.

— Це правда! — признав князь Данило і по хвилині вирішив: — Нема-що, їду!

І бачив князь Данило тепер навіч страшну руїну. Довкола Берестя була така сила трупів, що від їх сопуху не можна було встояти на полі. У Володимирі навіть церква Пресвятої Богородиці була повна трупів.

Князь Данило заходився тепер пильно коло відбудови своєї держави. Укріпляв і заселював наново спалені городи, збільшував дружину, а заразом старався найти союзників проти татар і інших ворогів. Одночасно заводив лад у державі.

Посилав довірених людей, щоб списували кривди, що їх невірні бояри робили людям. А на болохівських князів, що то виступали проти нього, пішов з військом і зайняв їх городи: Деревич, Губин, Кобуд, Кудни, Городець, Божеський і Дядьків.

*

В 1245 р. угорський король Беля й удовиця по Лешку, що правила від імени малого Болеслава, хотіли посадити на галицькому престолі князя Ростислава, чернігівського князя. Вислали військо проти Данила і стали здобувати город Ярослав над Сяном. Данило й Василько покликали на поміч Конрада Мазовецького й князя литовського Міндовга, а самі зібрали скоро дружину і рушили під Ярослав. Наперед післали тисяцького Андрія, щоб піддержав город на дусі й дав знати городянам, що відсіч недалеко.

Коли війська Данила й Василька доходили до Ярослава, над військом налетіло багато орлів і ворон, наче велика хмара. Птахи гралися, а орли клекотіли, плавали крилами і підривалися в повітрі.

Військо князів Данила й Василька, що саме позсідало було з коней, щоб наложити зброю, взяло це за добрий знак і підбадьорене сіло на коні й рушило наперед понад Сяном. Був там великий брід, і військо швидко перейшло ріку. Князь Данило зібрав свою кінноту й піхоту, і рушили без гамору до бою. Княжич Лев був іще молоденький, тож князь Данило віддав його сильному й хороброму бояринові, щоб стеріг його в бою.

Тисяцький Андрій, ще поки противники могли виступити проти дружини Данила й Василька, ударив на Ростислава. І почався завзятий бій. Ломалися списи, гриміло, як від грому, з обох боків багато падало з ко-

І в четвер, на празник св. великомученика Димитрія, 26. жовтня виїхав князь Данило до Києва. З ним були тисяцький Дмитро Домамирич, що здобув собі прихильність Батия своєю хоробрістю й розумом, і невеличка дружина.

У Києві пішов Данило до церкви манастиря св. Архістратига Михаїла, скликав усіх черців і просив ігумена й усіх братчиків:

— Помоліться за мене, прошу вас, щоб Бог милосердний не відмовив мені своєї ласки.

І вони молилися. Князь Данило став навколішки перед образом Архістратига Михаїла та вийшов із манастиря до суден на Дніпрі. Їхав дуже сумний, дуже важко було йому на серці. Тільки тисяцький Дмитро Домамирич піддержував його на дусі:

— Княже, не тривожся! Я певний, що Батий прийме тебе ласкаво, бо буде радий, що ти вкінці приїхав.

З Переяслава поїхав князь Данило до темника[1]) Куремси. Від Куремси поїхав до Батия, над Волгу.

Князь Данило пробув у Батия дванадцять днів. Батий затвердив за ним його землю і відпустив його й усіх, що з ним приїхали.

Невеселий вертавсь князь Данило в рідну землю. Прикро йому було, що він, син славного князя Романа, нащадок великого Мономаха, мусів признати над собою зверхність татарського хана поганина. Правда, його залежність від Батия не була така важка, як московських князів. В договорі застеріг собі, що хан не мав присилати своїх баскаків[2]) і інших урядовців, щоб збирали данину, не мали робити перепису населення, не вимагав хан у закладники Данилових синів, як вимагав у московських князів. Хан Батий розумів добре, що якби він поставив такі домагання, то князь Данило стрався б якнайскоріше визволитися з татарської залежности, а йому залежало на тому, щоб Данило не укладав союзів із західно-европейськими володарями, а передусім із папою. Вже дійшли були до Батия вісті, що папа римський хоче приєднати Данила до єдности

---

[1]) Темник — начальник над 10.000 війська, назва від слова тьма (тма), що значить десять тисяч. Сьогодні в нас слово тьма значить: дуже багато (тьма тьменна = безліч).

[2]) Баскаки — татарські урядовці, що списували населення та збирали данину.

з римською церквою. А він знав теж, що папа може проголосити круціяту[1]) всіх католиків проти татар, і тому радів, що йому вдалося відтягнути князя Данила від Риму.

Весною 1246 р. князь був вже у Володимирі. Тут стрінув його князь Василько й уся родина.

Всі плакали над пониженням галицького князя, однак заразом раділи, що він повернувся здоровий.

Князь Василько потішав князя Данила:

— Не журися, брате! Побачиш, як тепер усі наші сусіди почнуть примилятися до тебе і шукати приязни з тобою. Тепер ти для них грізний, бо в кожній хвилині можеш дістати татарську підмогу.

Так і було. Як тільки розійшлася по Европі вістка, що князь Данило їздив до Батия, повернувся відтіля цілий і здоров, зараз стали слати до нього послів.

Перший угорський король Беля прислав до Данила посла, бо забажав з ним споріднитись:

— Візьми мою дочку Констанцію для сина Льва.

— Бачиш, — сказав на це князь Василько, — перше ти старався, щоб Беля дав за Льва Констанцію, а він не хотів, а тепер сам звертається з цим до тебе.

— Бачу й не знаю, що робити. Лев любить Констанцію — сказав князь Данило.

— Я раджу не спішитися, підіждати — говорив князь Василько. — Тепер Беля нас потребує, а не ми його.

І князь Данило не дав певної відповіді в цій справі.

Тоді саме їхав Угорщиною з Галича ієромонах Курил. Данило післав був ієромонаха Курила до патріярха в Царгород, щоб поставив Курила митрополитом українських земель. Зробили це Данило й Василько тому, бо київський митрополит переніс митрополію з Києва в Суздаль, а князь Данило не хотів, щоб церква була залежна від Суздаля.

Цю нагоду використав король Беля і запросив Курила до себе і став його намовляти та й переконувати, щоб нахилив Данила до згоди з ним.

— Я переведу тебе до греків з великою честю — говорив він Курилові, — як зробиш так, що Данило замириться зо мною і візьме Констанцію для Льва.

---

[1]) Круціята — хрестоносний похід, від латинського crux, хрест.

— Ти знаєш, що я вів війну з австрійським герцоґом Фрідріхом. У війні щастя сприяло йому. Знаєш теж про те, що літом 1246 р. погиб він у бою над рікою Литавою. Тепер землі Бабенберґів[1]) хоче захопити чеський король. Герцоґ Фрідріх не лишив сина, ні дочки, тільки лишилися дві сестри: Марґарита й Констанція та небога Ґертруда. Я саме раджу оженити твого сина Романа з Ґертрудою і для нього здобути спадщину по Бабенберґах, себто Австрію та Стирію. За те ти мені поможеш у війні з чеським королем Отокаром.

Данило задумався, прийшло йому на думку, що може добре буде мати на заході якусь опору. Тоді може вдасться зібрати сили і позбутися татарської зверхности. І згодився.

Незабаром прибув княжич Роман на Угорщину, звінчався з Ґертрудою, і Беля відіслав їх у Відень. Так княжич Роман став австрійським князем.

Данило зібрав сильне військо і рушив на Опаву[2]), окремо від короля. По дорозі вступив до Кракова, щоб намовити й князя Болеслава до походу на Чехію. Болеслав спершу не хотів, але вкінці його жінка Кінґа, дочка угорського короля, намовила його, щоб і він став до помочі її батькові.

З князем Данилом їхав і княжич Лев. Князь Василько дав тільки своє військо під проводом тисяцького Юрка, а сам лишився управляти всією Галицько-Волинською державою.

Воюючи в Чехії, довідався Данило, що в городі Носельті є полонені українці й поляки. Зібрав військо і пішов вгору ріки Опави, здобув город, визволив бранців і на знак перемоги повісив на замку свій прапор.

Відсіля пішов воювати дальші околиці. Чеський воєвода Гербурт прислав князеві Данилові меч на знак, що піддається. Тоді князь Данило з союзниками вийшли з Чехії і вернулися додому.

Коли князь Данило був у Кракові, з'явилося в нього посольство від папи, що саме ждало його тут. Посли принесли Данилові королівську корону й скіпетр. Папський леґат Опізо сказав до Данила від папи Інокентія IV.:

---

[1]) Бабенберґи — німецький рід, що панував в Австрії від р. 974 до р. 1246, коли вимер.

[2]) Опава (по нім. Troppau) — місто на Шлеську.

Як митрополит Курил вернувся з Царгороду, став справді намовляти князя Данила, щоб оженив княжича Льва з Констанцією.

Князь Данило піддався намові: з княжичем Львом і з митрополитом Курилом поїхав на Угорщину. В Ізволині, де король Беля перебував тоді, відбулося весілля княжича Льва з королівною Констанцією. Князь Данило на знак приязни віддав королеві бранців, що їх узяв був у бою під Ярославом.

Це сталося 1247 року.

Данило — король

Як князь Данило вернувся ще з одного переможного походу на ятвягів, що шарпали межі його держави, застав у Галичі послів від короля Белі. Король просив підмоги, бо він воював із чеським королем.

Данило негайно рушив йому на поміч.

Саме тоді прибули були до короля Белі німецькі посли.

Із цими послами виїхав король Беля назустріч князеві Данилові.

Данило їхав українським звичаєм. Під ним був прегарний кінь, сідло щирозолоте, стріли й шабля теж прикрашені золотом і іншими дорогоцінностями. Хутро було обшите грецьким оловиром[1]) і золотими плоскими кружечками, а на ногах мав зелені сап'янці, нашивані золотом.

Німці чудувалися, а Беля сказав до Данила:

— Для мене має те більшу вартість, як тисяча срібла, що ти прибув, зодягнений звичаєм твоїх батьків.

Князь Данило побув у Белі кілька днів, лишив допоміжне військо королеві, а сам вернувся в Галич.

Перед від'їздом ще король Беля мав із Данилом розмову про свої задуми щодо австрійської спадщини.

Він говорив Данилові:

---

[1]) Оловир — те що й парча, див. пояснення на стор. 149.

Папські посли приносять Данилові королівську корону

— Сину, прийми від нас вінець королівства! Матимеш поміч від св. Вітця.

Данило відповів на це:

— Не годиться мені ні вас приймати тут на чужій землі, ні королівської корони від св. Вітця. Прийму вас на своїй землі.

І князь Данило вибрав на коронаційне місце пригграничне місто Дорогичин.

Туди прибув також митрополит Курил, і всі єпископи, ігумени й вище духовенство.

Коронація відбулася в дорогичинській церкві дуже велично.

Насамперед мав промову по-латині леґат Опізо. В своїй промові висказав він радість, що такий могутній, розумний і лицарський володар, як князь Данило, з'єднується[1]) із св. римською Церквою, і передав папське благословення володареві, його сім'ї й усьому народові.

Йому відповів теж по-латині митрополит Курил. Він дякував папі Інокентію IV за те, що приймає український народ під свою апостольську руку, і заявив від імени свого, всіх єпископів і духовенства вірність католицькій Церкві.

На другий день відбулася коронаційна врочистість. Була Служба Божа, князь Данило причащався. Потім митрополит мав проповідь. Говорив він про велике значення з'єднання української Церкви з римською і про значення коронації князя Данила на короля Галицько-Волинської держави. Князь Данило став перед царськими воротами навколішки, і леґат Опізо вложив йому королівську корону на голову.

Відспіванням подячної пісні й многоліття св. Вітцеві, королеві Данилові, митрополитові й усьому українському народові закінчилася коронаційна врочистість.

Король Давило дав пир у своєму дорогичинському теремі і потім поїхав у Галич. Та недовго там побував, бо зараз треба було рушати на ятвягів і „татарських" людей, себто пограничних мешканців, що для особистих користей піддалися татарам, бо ті жадали в них менших податків.

В часі повороту з походу на ятвягів їхав король Данило з сином Львом через річку Полтву. Тут сподобав собі гору і сказав до князя Льва:

— На цій горі збудую замок і довкола неї город і в память того, що ти так хоробро бився з чехами, а тепер із ятвягами, назву цей город — Львів.

Княжич Лев поцілував батька в обидві руки і сказав:

---

[1]) Унія — латинське слово, зн. злука, себто, що галицько-волинська Церква, що тоді вже була відпала від католицької Церкви разом із усіма українськими князівствами, знову вертається до злуки з католицькою Церквою. Тоді папи надавали королівські титули католицьким володарям.

— Дякую, батечку! Цей город буде мені так само любий, як тобі Холм.

І зараз спровадив тут із Галича будівничих, мулярів і теслів, і вони стали будувати город.

Незабаром стали в новий город спроваджуватися люди з усіх усюдів і свої і чужинці, купці й ремісники, і так Львів швидко заселювався.

Життя скрізь по всій Галицько-Волинській державі відроджувалося наново. Городи, відбудовані й ще сильніше укріплені, як були до їх руїни, залюднювалися, процвітав промисел і торгівля. По селах хлібороби спокійно обробляли поля в надії, що страшне татарське лихоліття минуло і уже не вернеться. Додавали їм певности сильно укріплені городи, а також переконання, що тепер, коли король Данило приступив до унії з Римом, увесь християнський світ стане разом з королем Данилом до боротьби проти поганських татар. Бо ж татарський хан загрожує не тільки українським землям, але й усім державам, що на захід і на південь від галицьких меж! Зазнали ж уже й тепер лиха від татар і Польща, і Угорщина.

Король Данило теж спокійно дивився в прийдешність.

— У власному інтересі мусять мені християнські володарі стати до помочі — говорив він до князя Василька. — А чей же розуміють, що як я впаду в боротьбі з татарами, то скоріш чи пізніш і їх жде така сама доля.

— Так, — признав і князь Василько, — наша держава — це немов вали й гострокіл кріпости. За грудьми наших дружин Европа має спокій, але як ми впадемо, тоді горе їй.

— А без їх помочі проти такої сили диких, войовничих татар нам не сила буде встоятися, — говорив король Данило, а по хвилині додав: — На угорського короля я не дуже надіюся. От і тепер скільки він обіцянок наробив Романові, а навіть помочі не хоче йому дати. Маю вість, що Отокар оточив мого сина в Непірці, і він там із жінкою терпить голод.

Кілька днів по цій розмові з'явився княжич Роман, виснажений, блідий на лиці. Король Данило зрадів приїздом сина, але заразом спитав:

— Сину, що з тобою, та ти зовсім виснажений?!

— Тату, перебув я багато — відповів княжич Роман, ще недавно князь Австрії.

І розказав про те, як король Беля не прислав обіцяної помочі, як прийшлося залишити князювання.

— Мріялося високе, — зітхнув батько, — та, видно, не була Божа воля, щоб ти засів у Відні. Однак, не журися. Литовський князь Войшелк обіцяв дати тобі Новгородок на князювання.

*

Король Данило думав тепер про те, як позбутися татарського зверхництва. До союзу проти татар втягнув він і литовського князя Міндовга.

Саме серед цих приготувань прийшла вістка, що татарський воєвода Куремса йде походом на Данила й Василька.

Данило збирався до війни в Холмі, а Василько в Володимирі, а до Льва післали послів, щоб приїхав до них.

Серед приготувань короля Данила в Холмі сталося нещастя.

Це була вже пізня осінь, і було холодно. Одна баба напалила в печі, заткала піч і вийшла до сусідів. Вуглик із печі впав на долівку, і від нього зайнявся сушник, що був у куті, а від нього вся хата. Надворі був сильний вітер і розніс пожар по всьому городу. І все вигоріло. Згоріла велична церква св. Івана, що мала мідяний поміст. Пожар був такий сильний, що мідь стопилася і плила, як смола. Згоріла й церква св. Трійці. Полум'я пожару було таке, що його заграву було видно далеко навколо аж до Львова. Люди думали, що це татари запалили город, і тікали в ліси.

А Куремса з ордою стояв коло Луцька.

Та нічого не вдіяв і вернувся назад у степи.

Як Куремса відійшов, забрався Данило до відбудови Холма. Церкви відбудував ще кращі, як були до пожару, і город укріпив ще сильніше.

Тимчасом хан відкликав Куремсу через те, що він нездарно вів війну, та дав на його місце Бурандая. Він прийшов з дуже великим військом.

А тут ніхто з західно-европейських володарів навіть і не обіцяв Данилові помочі.

Бурандай післав послів до Данила і переказав йому:

— Іду на Литву, коли ти в мирі з ханом, то йди зо мною.

Данило радився з братом Васильком і з сином Львом, що йому діяти.

Сказав князь Василько:

— Піду я, бо я з литовцями не маю миру. В Холмі під твоєю опікою лишаю жінку й сина.

І князь Василько поїхав.

Два роки був спокій. Аж 1259 р. зажадав Бурандай, щоб Данило й Василько розкинули всі городи.

— Ви ханові союзники, — казав він хитро, — то навіщо вам городів? Проти хана не треба, а від ворогів оборонить вас хан.

І так мусіли розкинути укріплення городів: Істожка, Львова, Крем'янця, Луцька, Володимира.

Тільки холмщани не дали розкинути свого города.

Під кінець 1262 р. король Данило післав до Володимира, до князя Василька, та до Львова, до князя Льва, і на Литву до другого сина Шварна листа, а в листі писав:

— Я запросив краківського князя Болеслава до Тернова[1]) на нараду, приїдьте й ви.

І з'їхалися в Тернові король Данило з обома своїми синами: Львом і Шварном, князь Василько з сином Володимиром і краківський князь Болеслав.

Рано були всі князі на Службі Божій, потім подалися всі на замок. Тут король Данило гостив князів і їх дружини. В часі обіду король Данило сказав:

— Князі, брати й сини! Оце запросив я вас сюди, щоб ми разом нарадилися у важних справах. Важкі часи настали тепер для наших земель, для держав наших. Орди татар нависли чорними хмарами над нами. Можна б їм опертися, коли б усі европейські володарі зрозуміли небезпеку й помогли нам у боротьбі проти лютого ворога. Св. Отець видав заклик до всіх володарів Европи, щоб помогли нам у боротьбі з татарами. Та ні один із европейських володарів не послухав заклику. Зайняті своїми справами не чують небезпеки. А ми самі не можемо покищо опертися. Від століть опиралися ми азійським ордам печенігів, торків, полов-

---

[1]) Тернів — так Галицько-волинський літопис зве місто Тарнів, що тоді належало до Галицької держави.

ців і інших, але тоді ми були сильні. Держава князя Володимира Святого й Ярослава Мудрого була наймогутніша в Европі. І потім ще, хоч наша земля була розбита на більше князівств, ми з успіхом боролися з половцями і перемогли їх і зброєю і культурою. Одначе проти такої сили, як татарська, ми, обмежені до галицьких і волинських земель, не можемо встоятись, надто великі сили Чінґісхана. А все ж таки мусимо опиратися. Я радію, що краківський князь зрозумів вагу хвилини і на мої запросини прибув теж, щоб разом нарадитися, що нам діяти, щоб оборонитися перед татарською навалою. Дай, Боже, довести наші наради до доброго кінця!

Радили довго і вирішили завжди виступати разом.

Цей з'їзд і це замирення було останнім ділом короля Данила. Із Тернова поїхав король Данило у свій улюблений Холм. Вже в Тернові почувався він нездоров, та ще не давався. Але вже в кілька днів по приїзді в Холм мусів лягати в постіль. Півтора року пролежав король, мучений важкою недугою, а у березні 1264 р. не стало його в живих.

Сумом покрився Холм, як почув, що не стало його основника й добродія. Плакали, ридали не тільки українці, але й чужинці, їх чимало було в Холмі.

На похорон з'їхалися: брат королів — князь Василько з сином Володимиром, з'їхалися всі сини, прибули й задніпрянські князі, прибув і краківський князь Болеслав, прислав і король угорський свого палятина[1]) на похорон, і від чеського короля був представник.

Похорон був величний. Було народу стільки, що в Холмі не могли приміститися і таборували на полях за Холмом у наметах.

І похоронили короля в церкві Пресвятої Богородиці в срібній домовині.

---

[1]) Палятин — на Угорщині, заступник короля.

Князь Лев Данилович

По смерті короля Данила поділилися його сини батьковими землями. Князь Лев панував у Галичі, Дорогичині, Перемишлі й Мельнику; князь Шварно в Холмі, Белзі, й Червені; князь Мстислав у Луцьку, Дубні та Стожку. Дядько їх — князь Василько, як і за життя короля Данила, так і тепер князював у Володимирі й Бересті. До князя Василька належали теж городи Любомль, Каменець на литовській границі, Кобринь, Рай, Крем'янець і Всеволож.

Князь Василько в роді Романовичів зайняв тепер місце короля Данила, став головою всіх Романовичів.

Князь Лев по батьковій смерті перейшов був жити зі Львова до Галича. Та не сподобалося йому тут.

Він говорив до дворецького:

— Не любо мені жити в Галичі. Мій батько радніше жив у Холмі, як у Галичі, так і мені миліший Львів, як Галич.

І князь Лев став приготовляти Львів, щоб був відповідний на столицю князя. Терем, що його побудував був на горі король Данило, поширив, прикрасив і сильніше укріпив. Під горою побудував собі другий, т. зв. літній терем. Довкола просторого майдану в середині города побудував будинки на крамниці. Для жінки побудував церкву латинського обряду, а при ній дім для пароха цієї церкви.

На вістку, що князь Лев переносить столицю з Галича до Львова, стали туди з'їздитися і тут поселюватися ремісники свої й чужі. З чужинців найбільше приїздили німці.

Одного дня з'явилося в князя Льва дивне посольство. Були це люди з довгими чорними бородами, каблукуватими носами й темного кольору обличчям.

Провідник цих людей говорив до князя Льва:

— Славний і могутній княже! Ми, вірмени[1]), геть із-далека, з Азії. Нас там переслідують чужинці

[1]) Вірмени (по-вірменськи: гаїк) — народ, що живе в Вірменії, в передній Азії. Перед переслідуваннями завойовників Вірменії тікали вони до Европи, так зайшли у Галичину.

З'явилося в князя Льва дивне посольство

за віру, хочуть нас вигубити. Отже приходимо до тебе, щоб ти дозволив нам у твоїх містах, головно тут у городі Львові, поселитися.

Князь Лев спитав:

— А ви якої віри і чим займаєтеся?

— Ми християни, як і ви, тільки наш обряд трохи відмінний від вашого. З нами є й наші священики. Займаємося ж ми здебільша купецтвом.

— Це добре, — сказав князь Лев, — що ви християни. Що ви іншого обряду, це ніщо! У мене тут у Львові й по інших городах є теж християни інших обрядів, найбільше ж латинників. Добре, я дозволяю вам тут поселитися.

І велів печатникові Захарії Витановичеві списати грамоту про дозвіл поселятися вірменам по городах, правитися своїм правом, вільно будувати свої церкви і відбувати богослуження в своїм обряді.

Князь Лев загосподарював свою державу і укріпляв городи. Будував церкви й манастирі, щоб духовенство й черці дбали про поглиблення християнської віри.

І стала держава підійматися з руїни, завданої татарами. Татарські хани не йшли тепер за Дніпро, бо в них самих була колотнеча. А західні сусіди давали спокій князеві Львові, бо знали, що він у кожній хвилині може покликати татар собі на поміч.

Було це з початком 1270 р. Князь Шварно важко занедужав і прислав до князя Льва посла з листом.

— Приїдь, брате, — писав князь Шварно. — Я недужий, і то так важко, що ледве чи вже підведуся з постелі. Приїдь у Холм, я хочу тобі передати по моїй смерті Холм, Червень і Белз.

І князь Лев поїхав. Застав ще князя Шварна живого.

Князь Шварно передав йому свій заповіт, що вже був списаний, і по трьох днях переставився.

У місяць по смерті князя Шварна переставився теж і князь Василько Романович. Князь Володимир Василькович розіслав гінців з сумною вісткою до всіх князів роду Романового й до задніпрянських князів.

Похорон був величний, бо син Володимир не щадив коштів на батьків похорон. Тіло князя Василька положили в церкві Пресвятої Богородиці, в єпископії володимирській.

Тепер верховним князем над усіма Романовичами став князь Лев Данилович.

*

Було це 17 грудня, на св. Даниїла пророка, в неділю. Князь Лев з княгинею Констанцією був у єпископській церкві, де правилося поминальне богослуження за його батька, короля Данила.

Саме скінчилося богослуження. Князь Лев подався назад у свій терем на горі. Зима почалася скоро, і увесь Львів білів уже під снігом.

Гарно різьблені залубні мчали швидко вулицями Львова.

— Як гарно тепер, як у казковій країні! — сказала княгиня Констанція.

— У вас на Угорщині немає таких гострих зим, як у нас, — сказав князь Лев.

— Це правда, у нас тепліше, і гарна наша країна, але й тут гарно. Я вже звикла до галицького підсоння.

Серед такої розмови заїхали на замкову гору перед терем.

Тут зараз приступив до князя Льва дворецький[1]) Василько Семкович і сказав князеві:

— Пригнав гінець із Кракова, каже — з важною вісткою.

Князь Лев спитав:

— А де ж він?

— Жде в гридниці.

— Хай зараз явиться в мене.

— Ти від кого? — спитав князь Лев, тільки побачив його.

— Від Мартина Бохенського, княжого стольника[2]), — відповів отрок, кланяючись князеві, і зараз подав йому листа і сказав ще: — Князь Болеслав помер.

— Іди спочинь, а я тимчасом прочитаю, що пише пан Мартин.

А пан Мартин писав:

— Ласкавий і мудрий княже! Доношу Тобі, що князь Болеслав помер, і як знаєш, безпотомно. Треба Тобі якнайскоріше здобути краківський престіл, що Тобі його покійний князь Болеслав обіцяв. Нас тут більше, Твоїх прихильників, і ми всі будемо старатися з'єднати Тобі краківських панів. Спішися, ласкавий княже, бо поспіх тут рішає. Це пишу я, Твій вірний і щирий прихильник, і кланяюся Тобі низько.

Князь Лев прочитав листа і сховав його між важні грамоти, і негайно післав гінця до князя Юрія.

— Приїжджай, сину, з дружиною великою, рушаю на Краків! Болеслав помер! — писав йому.

Князь Юрій прибув незабаром у Львів до батька із своєю дружиною.

Рушили в похід.

---

[1]) Дворецький — або дворський, начальник княжого замку.

[2]) Стольник — урядовець, що дбав про харчі для княжого двора, польське podstoli.

Коли військо перейшло в межі краківського князівства, князь Лев, отаборившись, післав гінця до Мартина Бохенського в Краків, щоб цей подав відомість, як стоїть справа.

До тижня дістав князь Лев відповідь:

— Не можна вже нічого зробити! — переказував пан Мартин. — Більшість панів заявилася проти Тебе, милостивий княже!

Князь Лев став радитися з сином, що йому діяти. Князь Юрій радив вертатися.

— І я так думаю! — сказав укінці князь Лев. — Одначе за страту зажадаю окраїнних городів і силою їх добуду, як не дадуть.

І князь Лев рушив на Краків. Але похід не вдався. Ні з чим мусів вернутись у свою землю.

Тепер князь Лешко, вибраний краківським князем, пішов із помсти на Галицьке князівство, здобув город Переворськ, побив у ньому всіх людей, набрав багато добичі, а город підпалив, і вернувся назад.

Польські князі Болеслав, князь Млоцький, і Конрад, князь Черський, посварилися тимчасом і виповіли один одному війну. Болеслав попрохав помочі у Лешка, князя краківського, і його брата Володислава Локетка, князя Серадського, а Конрад звернувся за підмогою до князя Володимира Васильковича, двоюрідного брата князя Льва.

І зараз став князь Володимир готуватися до походу. Негайно післав теж до свого небожа, князя Юрія Львовича, щоб і він дав поміч. І вислав усе військо під проводом досвідчених воєводів.

Ще перед походом вислав він був посла до князя Конрада, що заявив:

— Так тобі каже брат Володимир: Я радо поміг би тобі помститись за зневагу, однак не можу, бо нас тривожать татари.

Сказавши це, посол стиснув князеві руку. Він дав цим знак, що не хоче говорити до нього при всіх боярах. Князь Конрад зрозумів його і вийшов із ним.

Тепер посол сказав:

— Мій князь і я знаємо, що між твоїми боярами є невірні тобі, тому так сказав я при всіх. А тут тобі ось що переказує князь Володимир: „Готуйся сам

і човни приготовляй до плавби на Вислі, а військо буде в тебе завтра".

Конрад зрадів і велів готувати човни і сам став готуватися в похід. Як прийшли українські полки, перевезлися через Вислу і рушили у дальший похід. Князь Конрад минув Сохачів і повів усе військо до города Гостинного. Город узяли приступом. Узяли багато полонених і різних припасів.

Князь Конрад задоволився цим. Казав:

— Буде з мене. Болеслав дуже любить цей город, то це його дуже заболить.

Українське військо вернулося ціле й здорове, бо згинули тільки два дружинники: один прусак родом, а другий боярський син, Рох Михалевич.

Князь Володимир дуже радів, що і військо ціле, і Конрадові поміг змити зневагу.

*

Зібравши по смерті князя Шварна під своєю рукою всі землі Галицького князівства, став князь Лев заходитися невсипуще коло того, щоб скріпити свою державу, відбудувати зруйновані городи й села.

— Найважніше, — говорив він, — щоб хлібороб міг спокійно й безпечно орати поле, а в городах, щоб розвивалися промисел і торгівля.

Так і робив. Хлібороб міг спокійно тепер орати поле і збирати жниво, а городи залюднювалися ремісниками й купцями.

Найбільше ж дбав князь Лев про свій улюблений Львів.

Побудував тут просторі доми на крамниці і ремісницькі варстати, що їх за оплатою винаймав і своїм і чужим, купцям і ремісникам.

І забудовувався Львів щораз більше, щораз краще.

Також дбав князь Лев дуже про своїх дружинників.

А вже найбільше заходився князь Лев коло будови церков і манастирів. Для манастирів і церков не щадив він дарів — обдаровував щедро землями й грішми.

Ішли роки за роками, прийшла старість. Князь Лев не почувався вже в силах правити державою. Одного дня покликав він до себе дворецького Юрка Дмитровича і сказав йому:

Посол князя Льва в князя Конрада Черського

— Пішли гінця до мого сина, князя Юрія, нехай приїздить якнайскоріше, маю йому важне сказати.

І князь Юрій приїхав у Львів.

Коли князь привітався з батьком, цей сказав йому:

— Тепер спочинь з дороги і покріпися, а ввечорі поговоримо про дуже важні справи.

І ввечорі говорив синові:

— Сину, ти вже старший, уже за рік буде тобі сорок років. Ти в силі віку, а я старіюся, немощію. Почуваю вже, що не моя сила правити державою. Не легке було моє життя, не одно, що хотів я осягнути, не осягнув, не один промах зробив я, не один гріх маю на душі, — тепер пора мені відпокутувати мої гріхи. Я, сину, вирішив іти в манастир, а владу в державі пе-

Король Юрій

Сумний вернувся князь Юрій Львович із батькового похорону до Дорогичина.

Тут став збиратися до виїзду і по двох місяцях осів уже у Львові на замку.

Зараз стали приходити туди посли чужих володарів, які бажали укласти союз із галицьким князем.

Краківський князь Володислав Локетко просив у нього помочі.

Князь Юрій був тоді вже вдовець, бо померла йому перша жінка, дочка суздальського князя.

Князь Володислав Локетко сказав:

— Годі тобі бути без княгині. В мене є сестра, приїдь до Кракова, побачиш її. Сподобається тобі, женися.

Князь Юрій і сам був свідомий того, що треба йому женитися. Тому незабаром і вибрався в Краків. Сподобав собі княгиню Євфимію, і незабаром відбувся шлюб.

Тепер поклав князь Юрій Львович із Володиславом Локетком союз проти сандомирського князя.

Однак незабаром Володислав Локетко втратив краківський престіл. Польські пани не сподобали собі його і прогнали, а на престіл покликали чеського короля Вячеслава.

*

Раз прийшли до князя Юрія єпископи: львівський, галицький і сяніцький, і стали жалуватися:

— Невигода нам із тим, що київські митрополити переїхали на північ у Володимир над Клязьмою, княже! Постарайся в царгородського патріярха, щоб рукоположив нам галицького митрополита.

Князеві Юрієві подобалася ця думка. Це ж підносило, збільшувало значення його держави. І він відповів єпископам:

— Дуже радо зроблю це! Тільки вкажіть мужа, достойного такого високого чину.

Тут львівський єпископ сказав:

— Найкраще надається тут ієромонах і пустиножитель Петро.

І інші єпископи притакнули львівському, бо знали Петра як дуже побожного священика.

І князь Юрій вислав негайно Петра в Царгород до патріярха з просьбою, щоб рукоположив Петра в митрополити.

Патріярх уволив волю князя Юрія, і так Петро став першим галицько-волинським митрополитом, а Галич став митрополією.

*

В 1305 р. з початком квітня пригнав гінець із Володимира від князя Мстислава.

— Приїжджай, небоже Юрію, я смертельно недужий, а мушу бачитися з тобою.

Князь Юрій не гаявся, поїхав. Волинський князь Мстислав був справді смертельно недужий, але при повній свідомості.

Він зрадів, коли князь Юрій з'явився в нього:

— Я тебе в дуже важній справі запросив до себе— говорив князь Мстислав. — Я тривожуся долею Волинської держави. Бачу, щоб її вдержати, треба рішучої і сильної вдачі. Мій син Данило, на жаль, не такий. Вороги довкола: відсіля Литва, відтіля татари. В таких часах годі роздроблювати державу. Тому я хочу Волинь передати тобі, небожеві моєму, бо бачу, що ти рішучий і войовничий, Для Данила та його нащадків я лишаю на прожиток Холмське й Белзьке князівство, а всю Волинь передаю тобі. За те прошу тебе, не дай кривдити нікому мого сина Данила, ні внука Льва.

І закликав князь дворецького Володимира Семеновича, тисяцького Юрія Гавриловича й печатника Іллю Несторовича. Сказав при них свою волю і велів писати завіщання.

Ще кілька днів пожив князь Мстислав Данилович, і дня 18 квітня 1305 р. в перший день Великодня переставився.

Так у руках князя Юрія Львовича опинилося Галицьке та Волинське князівство.

Тепер князь Юрій прилучив і володимирське єпископство до галицької митрополії.

На вістку, що князь Юрій Львович став тепер одиноким володарем Галицько-Волинської держави, простором більшої, як була держава короля Данила, бо ж тоді в Волинському князівстві панував його брат Ва-

редаю тобі. Знаю, що ти добрий і розумний володар, бо бачу, як правиш у себе. Тому спокійно передаю владу в твої руки, певний того, що ти не вменшиш того, що я придбав, а ще прибільшиш. Князюй, хай тобі Бог допомагає!

Зворушений син сказав:

— Тату, коли така ваша воля, я буду правити всією Галицькою державою, але разом із вами. Навіщо вам іти в манастир! Я потребуватиму вашої поради.

— Ні, сину, — відповів твердо князь Лев, — я рішився, й не відкличу того, що сказав. Я їду в Спаський манастир у Лаврові[1]). Там проведу в тиші, в епокою, далеко від гамору світу, свої останні роки. Сину! — сказав це наприкінці — роблю це також і для того, щоб за життя мого ти закріпив за собою князювання, і щоб ніхто з сусідів не пробував відбирати тобі владу. Я не маю вже що тут робити. Жінка моя вже на тому світі, я самотній, для мене лишається тільки манастир.

Князь Юрій припав до батькових рук, цілував їх і обливав їх слізьми вдячности.

Через тиждень князь Лев переїхав у Спаський манастир у Лаврові, щоб там на молитвах і каятті докінчити своє життя.

— Буду молитися Всевишньому, — сказав при прощанні синові, — щоб мав в опіці тебе й державу твою.

Три роки прожив ще князь Лев у манастирі на молитвах тихим чернечим життям, і в р. 1301 помер там. Вмираючи, просив, щоб його поховали таки в манастирі.

Коли князь Юрій прибув на похорон і сказав, що хоче перенести батькове тіло до Львова, відповів йому ігумен:

— Це було б проти волі батька твого, княже! Його останнє бажання було, щоб тіло його спочивало тут у манастирі, де він найшов душевний спокій і ласку Божу.

— Коли так, — сказав князь Юрій, — хай буде по волі батька мого.

І похоронили князя Льва в манастирській церкві в тисовій домовині, окутій сріблом, і написали на ній ім'я князя.

---

[1]) Лаврів — місцевість у Самбірщині.

силько, стали до князя Юрія слати послів й подальші володарі, щоб з'єднати собі його як союзника.

Тоді теж наспіло посольство з Риму від папи з королівською короною для князя Юрія.

Та тимчасом настала війна з Литвою, і король Юрій рушив у похід.

*

Король Юрій, приготовляючись до походу, покликав до себе синів, Андрія й Льва, і сказав до них:

— Сини мої! Я йду в похід, на війну. Не знаю, як війна скінчиться, не знаю, що буде зо мною, бо це в Божих руках. Тому вже тепер хочу забезпечити державу за вами. Ти, Андрію, дістаєш Волинь, а ти, Льве, Галич. Тільки ніколи нічого не робіть окремо, завжди разом, завжди в згоді, — тоді матимете силу та значення.

Полагодивши так державні справи, вирушив у похід. Ішов поспішним маршом, щоб литовського князя Ґедимина не пустити в глибину держави, не дати пограбувати і знищити рідну країну.

То був уже кінець листопада, дні слітні. Осіннє болото на дорогах мучило дуже та знесилювало і людей, і коней.

Знесилені війська спинилися в Володимирі на кількаденний спочинок. Розвідачі принесли вісті, що передні сторожі литовців є вже недалеко від Володимира. Король Юрій дав негайно наказ рушати з Володимира проти ворога. І вийшли насамперед волинські полки, а за ними галицькі.

Дві милі за Володимиром стрінули литовців.

Король Юрій вибрав для свого війська догідне місце на горбах.

Незабаром висунулися з лісів литовські полки. Князь Ґедимин, побачивши готові до бою полки короля Юрія, став уставляти напроти них свої полки литовським звичаєм у три ряди. Перший ряд зо списами, другий стрільців-лучників, а третій запасний. Мали ще литовці звичай, що прилягали за своїми великими щитами й із-за щитів чи стріляли з луків, чи кидали короткими списами.

Так і тепер став передній ряд кидати списами. Та король Юрій знав добре їх спосіб воювати і пустив на них важкозбройних дружинників на конях. Литовці

спершу не подалися, аж, як кіннота наперла з усією силою, зірвалися з місця і розскочилися на два боки. Тепер другий ряд литовців сипнув стрілами. Стріли летіли густою хмарою і багато з них було цільних, багато з кінних дружинників покотилося з коней додолу. А князь Ґедимин упорядкував тимчасом перший ряд і вдарив ним на кінноту збоку. Взята в два вогні кіннота змішалася і почала відступати.

Бачить король Юрій, що кіннота в небезпеці, і посилає на ліве крило до князя Данила Мстиславича, щоб рушив до бою, а сам теж з волинцями рушив наперед. Як верховинська буря, вдарили холмщани, белзчани й волинці. А король Юрій попереду. Литовці подаються. Та князь Ґедимин із відкритою головою, з мечем, піднятим угору, ганяє на коні вздовж своїх рядів і підбадьорює їх, щоб не подавалися, видержали.

Нараз, що це?! Король Юрій на хвилину підняв руку вгору, і раптом захитався та повалився додолу. Прискочили до нього дружинники. Підводять. Та король уже неживий. Ворожа стріла пробила чоло в самій середині.

Дружинники понесли короля з бойовища, а бій тривав далі. Військо в розпалі битви не завважило навіть, що король упав.

Литовці подалися й спішно завернули на північ.

Українське військо готове було гнатися за литовцями, однак тисяцькі, що вже знали про смерть короля Юрія, спинили свої полки і дали наказ вертатися під Володимир.

кавленням придивлялися, як три хрестоносці з джурами їхали на великих, опанцерених конях вулицями Львова. Хрестоносці були в залізній зброї, а поверх мали білі плащі, що на них на плечах і на грудях були виткані великі чорні хрести. Дехто з львовян уже вспів довідатися, хто це.

— Той, що їде попереду, то свояк наших князів, а називається якось так довго — говорив один.

А другий додав:

— Називається Сіґегард із Шварцбургу. Його напевно прислав великий маґістер хрестоносців, щоб намовити наших князів до якоїсь угоди.

А Сіґегард Шварцбурзький справді, тільки звитався, сказав:

— Приїхав я, свояки, відвідати вас і заразом привожу й листи до вас від нашого великого маґістра, Карла Бефарта.

Князь Андрій відповів:

— Велика це честь для нас, що великий маґістер славного Хрестоносного Лицарства підтримує зв'язки з нами.

Сіґегард передав листа князям. Вони зараз взяли його читати. Лист був написаний по-латині. Великий маґістер і всі німецькі лицарі пропонували князям союз проти татар і всіх ворогів Хрестоносного Лицарства.

Сіґегард лишився в князів на довше. У тиждень по його приїзді відбулися лови в тисьменицьких лісах.

Щойно з початком серпня стали вести переговори у Володимирі, а 10 серпня на св. Лаврентія, в вівторок списали умову, теж по-латині, що починалася так: „Андрій і Лев, з Божої ласки князі всієї української землі, Галичини й Володимирії шлють поздоровлення, а після цього воєнного життя бажають слави в небесах“...

Далі писали князі, що це велика честь для них, що можуть заприязнитися з таким славним лицарським орденом. А наприкінці запевняли, що боронитимуть хрестоносців перед татарами і помагати проти кожного противника.

„На це веліли ми написати цю грамоту і привісити наші печатки.

Довершене й дане у Володимирі Р. Б. MCCCXVI. у навечер'я св. Лаврентія" — кінчалась умова.

Три дні пізніше повіз Сіґегард Шварцбурзький грамоту в Кеніґсберґ[1]).

1320 р. в листопаді прибули до Володимира післанці міста Торуня, щоб скласти з князями Андрієм і Львом торговельну умову. Умову списали саме в річницю смерти короля Юрія.

Татарський хан вельми був невдоволений із цих усіх умов і старався відтягнути князів від злагоди з західними князями, одначе всі його зусилля були даремні.

І р. 1323 весною рушив хан з великою ордою походом на Волинь. Та князі не злякалися. Вирушили з Володимира з залізними полками проти татар. Були в їх полках і хрестоносці під проводом Сіґегарда.

Прийшло до бою під Камінцем. Завзятий бій тривав від ранку до ночі й покінчився перемогою князів Андрія й Льва. Одначе обидва князі були важко ранені. Поклали їх на вози і повезли у Володимир під прапорами перемоги. Їхали під опікою Сіґегарда.

Обидва князі поклались у постіль і вже з неї не підвелися. Від ран, завданих у бою, померли сливе одночасно. Похорони князів відбулися одного дня. Як разом жили й трудилися, так разом їх і похоронили.

Жалували за ними хрестоносці, жалував і польський князь, Володислав Локетко.

Він казав:

— Ці два князі, то був непереможний щит проти татар.

*

Зажурився стародавній Галич, зажурився Володимир, бо князі Андрій і Лев не лишили синів.

— Хто тепер засяде на золотокованому престолі Осмомисла й лицарського Романа?

Стали думати галичани, стали думати володимирці, кого їм запросити на князювання.

І по довгих нарадах вирішили:

— Покличмо Болеслава, Тройденового сина, він же ж син сестри наших покійних князів.

---

[1]) Кеніґсберґ — головне місто німецьких хрестоносців у Сх. Прусії.

Останні князі

Сумний вертався похід із тілом геройського короля Юрія. Сумний увіходив у ворота города Львова.

Вийшли назустріч обидва сини, князі Андрій і Лев. Вони знали вже про лицарську смерть батька, бо тисяцький Іван Дмитрович із невеличким відділом дружинників гнався спішно наперед, щоб підготувати князів на сумну зустріч. З похиленими головами ждали князі Андрій і Лев на воротах Львова, аж поки віз із тілом короля-батька не в'їхав перекидним мостом у стіни города.

Король був накритий дорогою паполомою[1]). Князь Андрій дав знак, щоб спинити віз. Спинили. Відкрили паполому. Король Юрій лежав, мов спав. Рана на чолі була вмита й закрита перев'язкою. Довга сива борода стелилася по панцері, руки були схрещені на грудях.

Обидва князі припали до батькових рук, стали їх цілувати. Потім підвелися, князь Андрій дав наказ везти тіло короля Юрія в долішній княжий терем.

На другий день зложили тіло в єпископській церкві, та почалися похоронні обряди.

Четвертого дня похоронили короля в гробниці під єпископією.

Коли запечатали гробницю, сказав князь Андрій до князя Льва:

— І так нема вже нашого батька, нема вже короля Юрія Львовича. Брате, виконаймо волю нашого батька! Не ділитимемо нашої держави, князюватимемо обидва разом; будемо в двох тілах одна душа!

І брати подали собі й стиснули руки.

І вернулися в тереми.

Під кінець липня загостив до Львова, на княжий двір рідкий гість — хрестоносець[2]). Львовяни з заці-

---

[1]) Паполома — покрів на труну.

[2]) Хрестоносці — лицарські ордени для оборони Святої Землі, що її здобуто в хрестоносних походах. Коли турки здобули Святу Землю, хрестоносні ордени поселилися в різних місцях. Тут іде мова про орден німецьких хрестоносців, заснований р. 1190 в місцевості Акка в Св. Землі. Князь Конрад Мазовецький спровадив їх і поселив над морем, щоб воювали поганських прусаків. Вони дали початок пруському королівству.

Митрополит, грек Теоґност, зауважив:

— Він латинської віри, може схоче силувати нас на свою віру.

На це сказав Юрій Лисий:

— Поставимо умову, що мусить прийняти нашу грецьку віру. Не згодиться, то й ми не приймемо його за свого князя.

І поїхало посольство до мазовецького князя Тройдена з єпископом Ходором на чолі. І єпископ Ходір промовив:

— Наші князі не лишили синів, щоб панували в нас, тому ми прийшли просити в тебе, милостивий княже, твого найстаршого сина, Болеслава, на галицького й волинського князя. Одначе ми мусимо поставити одну умову: князь Болеслав має прийняти грецьку віру, щоб був одновірний із підданими своїми.

Князь Тройден відповів:

— Коли син згодиться на ці умови, то я не маю нічого проти цього.

Болеслав погодився на всі умови.

У Львові Болеслав прийняв грецьку віру і прибрав собі друге ймення Юрій на память про материного батька, короля Юрія. Зі Львова переїхав князь Юрій у Володимир.

І тут вітали його радо, як унука короля Юрія.

Та він радніше й частіше перебував у Львові, хоча Львів не мав такого вигідного княжого терему, як Володимир.

Тут були й щиро прихильні йому бояри: тисяцький Дмитро Детько, дворецький Бориско Кракуля, Васько Кудринович, Хотко Єромирич і інші. Навіть галицький єпископ, Ходір, що жив у Львові, прихильніше відносився до князя, як володимирське вище духовенство.

Не подобалося те володимирцям, що князь до Володимира тільки немов заглядав, а здебільша сидів у Львові. І вони вкінці явно зажадали, щоб князь сидів бодай половину року у Володимирі. Князь Юрій обіцяв їм це, і уже останні місяці 1325 р. перебув у Володимирі.

Дмитро Детько не стратив голови. Післав негайно по татарську поміч. На цю вістку король Казимир хутко вернувся у свій Краків.

Ще якийсь час трималися львівські бояри під проводом Дмитра Детька. З того часу походить і Дмитріївський дзвін, вилитий у 1341 році, який досі висить у соборі св. Юра у Львові.

Туди прибуло до нього посольство великого маґістра хрестоносців Верґнера, щоб відновити умову, що її уклали були з князями Андрієм і Львом. Князь Юрій Болеслав прийняв їх щиро і велів написати латинську грамоту, в якій обіцяв задержати з хрестоносями приязні взаємини так, як вдержували його прапрадід, король Данило Романович, прадід, князь Лев, і дід, король Юрій.

*

Галицькі бояри, а найбільш тисяцький Дмитро Детько, намовляли князя Юрія, щоб женився.

Дмитро Детько радив князеві:

— Княже, сватай дочку князя Ґедимина, Офку. Так і з Литвою будеш у мирі, і з Польщею, бо старша дочка за польським королевичем, Казимиром Локетковичем.

І князь послухав ради Дмитра Детька і засватав Ґедиминову дочку, Офку, що при хресті дістала ймення Євфимії.

Ішли роки за роками. Князь Юрій дбав про заселення городів, про розвиток промислу й торгівлі, і тому спроваджував багато чужинців. Це не всім подобалося. Вони думали, що князь хоче заводити латинську віру, а він мріяв тільки про відновлення унії з Римом.

Це негодування старалися скріпити сусіди, що ласим оком дивилися на багаті галицько-волинські землі. Вони пильно дбали, щоб ворохобити населення проти князя, бо знали, щоб тоді держава занепаде і легше її буде зайняти.

Князь Юрій поїхав у квітні до Володимира, щоб там відсвяткувати Великдень, що в 1340 р. припадав на 16 квітня. Дня 6 квітня був уже князь Юрій у Володимирі. Зараз на другий день справив володимирський тисяцький Юрій Лисий пир у честь князя. І на цьому пирі хтось, насланий ласими сусідами, всипав непомітно князеві до чаші вина отрути. Отрута була така сильна, що князь відразу впав неживий.

Так нещасна п'ятниця 7 квітня 1340 року принесла кінець Галицько-Волинського князівства.

*

Ще й похорон князя в Володимирі не закінчився, як уже появився король Казимир у Львові, а мадярське військо в Карпатах. Але правитель галицької держави

ЗМІСТ:

	Стор.
Що оповідав старий Бористен дубам на київських горах	3
Невидані гості	5
Нові прихідці	9
Дивна данина	19
Нові князі	20
Похід князя Олега на греків	25
Ольга перевізниківна	33
Походи князя Ігоря	39
Закон кривавої помсти	50
Мудра володарка	54
Князь-лицар	58
Князь-переможець	69
І засяла на київських горах благодать Божа	76
Міжусобиці	79
Ярославова слава	86
Сміливий князь	92
Три брати-друзі	96
Ніж між князями	108
За західні межі держави	116
В одних руках	121
Княжий суд	124
Осмомисл	129
На половців	133
Новий Галич	137
Гість з Греції	139
Останні лови князя	142
Князь Роман Мстиславич	146
Княжі сироти	154
Татарська навала	161
Данило знову галицький князь	165
Данило — король	173
Князь Лев Данилович	181
Король Юрій	189
Останні князі	193